

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Bankier van de wereld, bouwer van Europa : Johan Willem Beyen 1897-1976

Weenink, W.H.

Citation

Weenink, W. H. (2005, October 12). *Bankier van de wereld, bouwer van Europa : Johan Willem Beyen 1897-1976*. Prometheus. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/4404>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/4404>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

~III~

Van crisis naar oorlog

1927-1940

1 KWETSBARE WELVAART

BANKDIRECTEUR IN EEN TIJD VAN VOORSPOED

De dertigjarige Beyen trad toe tot de hoofddirectie van de Rotterdamsche Bankvereniging in een periode van onstuimige nationale en internationale economische ontwikkelingen. Door de grote vraag naar kredieten was ook voor banken een goude tijd aangebroken. Zijn bank was betrokken bij de enorme kapitaalstromen tussen de industrielanden, die de economische groei eind jaren twintig van brandstof voorzagen.

Het geld ging vooral naar Duitsland. In 1928 absorbeerde dit land de helft van het mondiale kapitaal aanbod, wat het tegelijkertijd kwetsbaar maakte.¹ Het geld kwam voornamelijk van Amerikaanse banken. Maar ook Nederland, dat economisch en financieel aan Duitsland was geklonken, liet zich niet onbetuigd. Juist de kredietverlening aan Duitsland droeg bij aan de “internationale faam” van het Nederlandse bankwezen.²

Het feit dat de Robaver in Rotterdam was gevestigd – ook toen de belangrijkste haven voor het Duitse achterland en zelfs voor heel Midden-Europa – maakte haar tot een vanzelfsprekende intermediair in de handel met Duitsland. Ze was bovendien “een gewilde partner” voor in Nederland opererende Duitse banken.³

Het lezen van de naamborden van de ondernemingen in de havens van Rotterdam was “als het lezen van de boeken van de Rotterdamsche Bank”, riep Beyen jaren later in herinnering. “Het leven bruist daar, op de rivier en op haar oevers, en men voelde de polsslag van de internationale handel in het dagelijkse werk op de bank.” Het stimuleerde zijn denken over vrijhandel en internationale samenwerking.⁴

De internationale kredieten waren nodig om de Duitse economie na de eers te naoorlogse jaren van ontreding en hyperinflatie weer aan te zwengelen. Het vredesverdrag van Versailles (1919) voorzag in een regime voor Duitse herstelbetalingen waar financieel-economische deskundigen slechts narigheid van verwachten. Ze ker in Nederland bestond veel kritiek.⁵ En met reden. Het probleem van de herstelbetalingen ontworchtte gedurende een paar jaar niet alleen Duitsland, maar ook de economische en politieke verhoudingen in heel Europa en verhinderde dat het oude continent zijn welvaart terugkreeg.⁶

III VAN CRISIS NAAR OORLOG (1927-1940)

In 1923 droeg het besef door dat alleen economische wederopbouw van Duitsland een uitweg uit de ontstane impasse kon bieden en in heel Europa de zo noodzakelijke, maar tot dan toe uitblijvende groei kon genereren. Een internationale commissie van deskundigen ontwierp onder leiding van de Amerikaanse financier en latere vice-president van de Verenigde Staten (1925-1929), Charles G. Dawes, een mildere regeling voor de herstelbetalingen, die tot 1929 zou gelden. Hieraan gekoppeld waren omvangrijke internationale leningen om de Duitse economie weer op poten te krijgen.

De financiële injectie zorgde ervoor dat Duitsland en Europa konden profiteren van de hoogconjunctuur waar de Verenigde Staten zich al in wendden. De Amerikaanse industriële productie verdubbelde tussen 1921 en 1929⁷, het inkomen per hoofd steeg met een derde en de werkloosheid bedroeg gemiddeld slechts 4 procent⁸ – het was de basis voor de roaring twenties.

De Europese economieën herstelden voortvarend. De Nederlandse uitvoer groeide tussen 1923 en 1929 jaarlijks met 6,8 procent, de particuliere investeringen namen met 8 procent per jaar toe, en er werd elk jaar 3 procent meer geconsumeerd.⁹ Het was voedsel voor de rustgeven gedachte dat ‘vooroorlogse’ tijden van groei en voorspoed waren teruggekeerd.

UITDAGING OP HET PLUCHE

Comfortabel op het pluche bij een gerenommeerde handelsbank leek een ondernemend man als Beyen in 1927 een uitdagende periode tegemoet te gaan. Hoe kon zijn bank, die na de sanering door Van Hengel klaar was voor een nieuwe stap voorwaarts, profiteren van de nationaal en internationaal expanderende economische ontwikkeling en eraan bijdragen dat deze in goede banen werd geleid? Dat was nog eens wat anders dan de uitputtingsslag om de middenstandsbank een nieuw leven in te blazen. Wat hem extra aantrok was het internationale terrein van de bank. Dáár wilde hij het liefst zijn vleugels uitslaan.

Het was voor Beyen dan ook een aangename verrassing dat zijn oudere en meer ervaren collega-directeuren hem in het voorjaar van 1928 afvaardigden naar de festiviteiten waarmee het 25-jarig bestaan van de Nederlands-Franse Kamer van Koophandel in Parijs werd gevierd. Hij maakte van de gelegenheid gebruik zich daar bij andere banken te presenteren en de mores van de Franse financiële wereld te leren kennen. Ontwapend was de ontvangst bij de deftige nationale bank, de Banque de France. In plaats van financiële zaken te bespreken onthaalde zijn gesprekspartner hem op een ex posé over Hollandse schilderkunst. Er bleef Beyen geen andere keus over dan op zijn beurt de Franse literatuur aan de orde te stellen – die voor hem geen sneden koek was. Het zou van slechte smaak hebben getuigd de rentetarieven aan te roeren, herinnerde hij zich 25 jaar later nog.¹⁰

Dit typeerde de kalme sfeer in de internationale financiële wereld. Alles leek naar wens te gaan. Het economisch geluk lachte de meeste industrielanden, waaronder Nederland, tot begin jaren dertig toe en gaf aanleiding tot ongekend optimisme. In de

III VAN CRISIS NAAR OORLOG (1927-1940)

Verenigde Staten verwachtte men zelfs dat de welvaart nooit meer zou ophouden ('prosperity for ever')¹¹.

De effecten van de tweede industriële revolutie waren in de jaren twintig, geholpen door benzinemotor en elektriciteit, zichtbaar en tastbaar geworden. De auto was zijn opmars begonnen en in het straatbeeld, het verkeersvliegtuig ontwikkelde zich tot een nuttig en vertrouwd transportmiddel, de stofzuiger veraangenaamde het huishouden, de radio bracht informatie en amusement in de huiskamer, het plastic werd omhelsd als voorbode van welvaart, de film was niet meer weg te denken in het uitgaansleven en de telefoon brak door. "Nederland was in de jaren twintig al een consumptiemaatschappij. Kijk maar naar de hoeveelheid radio's die er werden aangeschaft, zelfs door gezinnen die er eigenlijk te weinig voor verdienden."¹² Een nieuw en aangenaam tijdperk leek binnen handbereik.

De gelijktijdige terugkeer tot de gouden standaard van Groot-Brittannië, Nederland en Nederlands-Indië, eind april 1925, gaf dit onbezorgde gevoel vastigheid, zeker toen landen als Frankrijk, Italië, Noorwegen en Portugal volgden. Dit geldstelsel, waarbij de munten van de aangesloten landen tegen vaste koersverhoudingen vrij tegen elkaar inwisselbaar waren en waarbij voor elke valuta de waarde in een bepaalde hoeveelheid goud was uitgedrukt, had tot de Eerste Wereldoorlog voor stabiliteit gezorgd, waarin de handel bloeide en welvaart zich ontwikkelde, en was met het uitbreken van de oorlog buiten werking gesteld. Maar een echte herkansing kreeg de gouden standaard niet, eerder een korte "nazomer".¹³

ONVERWACHTE KRACH

De eeuwigdurende economische groei bleek vooral een droom- en speculatiemodete zijn. Op verschillende plekken begon eind jaren twintig de motor te haperen, vooral in *power house* Amerika. Ongunstige factoren waren onder meer de overgewaardeerde koers van het Britse pond in de gouden standaard, de overproductie van industriële goederen in de Verenigde Staten als gevolg van de snelle productiviteitsstijging en een achterblijvende vraag, en de verwaarlozing van de crisis in de landbouw. De onverwachte ineenstorting van de door speculatie en geldzucht opgejaagde beurs van Wall Street in de herfst van 1929 was het resultaat. Het slecht georganiseerde bankwezen en de zwakke ondernemingsstructuur in Amerika hadden de belggers geen bescherming kunnen bieden, evenmin als de niet op dit soort situaties toegeruste overheid.¹⁴ Het was de voorbode van de Grote Depressie, die de wereld in de jaren dertig in haar greep zou houden.

In Europa werd eerst nauwelijks beseft dat de krach op de New Yorkse beurs ook de Europese economieën hard zou treffen en over de hele wereld een diepe en langdurige economische inzinking zou veroorzaken. De koersen op de Amerikaanse effectenbeurs kenmerkten zich traditioneel immers door hun grillige verloop.¹⁵

Zo voorspelde de Britse econoom John Maynard Keynes ("I may be a bad prophet, speaking in this way [...]") op 25 oktober 1929, de dag na 'Zwarte Donderdag', dat de

III VAN CRISIS NAAR OORLOG (1927-1940)

scheppe daling van Wall Street geen ernstige directe gevolgen zou hebben en dat de vooruitzichten op lange termijn bemoeidigend waren. De gebeurtenissen waren volgens hem zelfs "a bull point for world prosperity and will serve in the long run to strengthen the position of sound shares".¹⁶

Ook Beyen had op de drempel van de jaren dertig nog geen idee van naderende rampspoed. Hoe vol vertrouwen hij was, bleek uit een initiatief dat hij in 1929 nam. Met zijn medebankier A.J. van Hengel, die de Robaver na een reis naar Nederlands-Indië en de Verenigde Staten¹⁷ weer had verruild voor de Amsterdamsche Bank, maakte hij een plan voor een fusie tussen beide banken om samen in de belangrijke hoofdsteden van de wereld acte de présence te geven. Daarvoor waren de twee afzonderlijke banken, die, anders dan de Nederlandsche Handel-Maatschappij, geen uitgebreide buitenlandse activiteiten hadden, te klein. Het initiatief, dat paste in het optimisme van die tijd¹⁸, strandde op traditioneel wantrouwen tussen de Amsterdamse en de Rotterdamse bankinstellingen.¹⁹

Toch knaagde er in die dagen iets bij de bankier Beyen. Hij herinnerde zich later dat hij in 1929 in een populair restaurant in Berlijn bij zichzelf dacht dat iedereen daar schulden moest hebben: de gasten, de ophouders, de eigenaar. De laatste had schulden bij zijn bank, en die bank stond op haar beurt in het krijt bij buitenlandse banken. Hij realiseerde zich toen onvoldoende dat zij allen niet in staat waren hun schulden af te lossen.²⁰ Slechts zeer weinigen hebben de krachten van de ontbinding onderkend en ik hoorde daar niet bij, gaf hij eind jaren dertig in een rede voor bankiers en bancaire experts in Berlijn ruitelijk toe.²¹

Misschien hadden nieuwe problemen rondom de Duitse herstelbetalingen teken aan de wand kunnen zijn. In 1927 en 1928 bleek de opzet van de Amerikaan Dawes cum suis niet meer te beantwoorden aan de wensen van de betrokken landen. Onder leiding van opnieuwe Amerikaanse financiële expert, Owen D. Young, kwam er een nieuwe regeling, die in de zomer van 1929 werd aanvaard. Deze voorzag, hiertoe aangezet door de gouverneur van de Bank of England, Montagu Norman, en de president van de Reichsbank, Hjalmar Schacht²², in een regulerende internationale financiële instelling: de Bank voor Internationale Betalingen (Bank for International Settlements, BIS), moest toezicht op de kapitaalstromen houden en zou in het bijzonder het plan-Young uitvoeren door de herstelbetalingen naar de geallieerde regeringen te sluisen zonder verstoring van de kapitaalmarkt.²³

VASTGELOPEN FINANCIËLE DRAAISCHIJF

De nieuwe regeling kreeg de kans niet haar nut te bewijzen. Nadat de crisis in Europa nog maanden bleef sluimeren²⁴, kwam in 1931 een einde aan de illusie dat de donderwolken uit Amerika zouden overwaaien. Ook in Europa begon het financieel-economische bouwwerk te scheuren. Dat gebeurde allereerst in het hart van het door de Duitse economische zwakte zo kwetsbare Midden-Europa. In Oostenrijk kon de grootste bank, de Allgemeine Österreichische Credit Anstalt für Handel und Gewerbe,

III VAN CRISIS NAAR OORLOG (1927-1940)

Beyen als president van de Bank voor Internationale Betalingen in Bazel in 1937.

tegen de zomer niet meer aan haar financiële verplichtingen voldoen. Dit was niet zo maar een bank, maar een financiële draaischijf voor de kredietverlening van West- aan Centraal-Europa. De deconfiture van de Credit Anstalt, die nauwe banden onderhield met grote banken in West-Europa (onder meer in Nederland) en in de Verenigde Staten, had daarom een verstreckende betekenis.²⁵

Buitenlandse banken verloren fors op verleen de kredieten en begonnen hun geld uit voorzorg ook uit Duitsland terug te trekken. Het duurde niet lang of de ineenstorting van de internationale kredietverlening was een feit. Beyen zou later analyseren dat de economische crisis in hoge mate werd veroorzaakt door de terugtrekking van de kortetermijnleningen die nodig waren geweest om de kapitaalvlucht uit Duitsland en elders in Midden-Europa te compenseren.²⁶

De financiële onzekerheid die zo overal op de wereld ontstond, bracht in september 1931 Groot-Brittannië – de mondiale bankier, maar in het bezit van een relatief kleine goederenraad – er toe zijn munt terug te trekken uit het stelsel van de gouden standaard, waarvan de Britse munt het voornaamste anker was. Het pond sterling, de belangrijkste reservevaluta, viel diep. Binnen een jaar volgden veertig andere landen Londen in deze pijnlijke stap. Dit “maakte [...] het einde van een internationale monetair orde die generaties lang had bestaan”.²⁷ Het herstel van de monetair-economische verhoudingen van vóór de Eerste Wereldoorlog was definitief mislukt. Maar het ergste was dat een nieuw stelsel niet voorhanden was.

III VAN CRISIS NAAR OORLOG (1927-1940)

Deze dramatische episode had in Nederland een bijeffect dat van doorslaggevende betekenis zou zijn voor het verloop van Beyens carrière. De Nederlandsche Bank had door de Britse devaluatie wegens de aangehouden pond reserves een miljoen strop gel eden, wat voor Vissering aanleiding was als president af te treden. In zijn plaats werd Trip benoemd, de vroegere thesaurier-generaal en ex-president van de Javasche Bank en – belangrijker voor Beyen – diens vertrouwde leermeester en wegbereider. Trips invloed op Beyens loopbaan zou zich opnieuw in volle omvang doen gelden.

Alle ingrediënten waren aanwezig om Beyens leven tusseneind jaren twintig en eind jaren dertig onverwachts nog opwindender te laten verlopen dan hij mogelijk al verwachtte. Hij bekleedde een invloedrijke positie in het bankwezen, hij bezat een schitterende reputatie, zijn vertrouwde mentor was tot de hoeder van de gulden en tot hoogste autoriteit van het Nederlandse monetaire beleid gepromoveerd en de crisis schreeuwde om getalenteerde, inventieve probleemoplossers als hij. Bovendien bevond hij zich qua leeftijd – tussen de dertig en de veertig jaar – in een vitale levensperiode.

In dit tijdvak ontwikkelde zich Beyens denken over economie en maatschappij. De crisis van de jaren dertig scherpte zijn opvattingen over de rol van de overheid in het economische proces. Dit hoofdstuk laat zien hoe Beyen als nationaal en internationaal bankier reageerde op de vraagstukken van zijn tijd – haperende herstelbetalingen, wankelende gouden standaard en falende internationale samenwerking – en hoe Beyen als geïnteresseerd burger zijn verantwoordelijkheid nam.

2 DENKEN OVER ECONOMIE EN POLITIEK

WERKEN AAN EEN BEGINSSELVERKLARING

In de tijd dat de wereldsvatten de economische en financiële depressie zich aankondigde, was Beyen lid van de Liberale Staatspartij ‘de Vrijheidsbond’.²⁸ Eind jaren twintig/begin jaren dertig discussieerde hij in Rotterdam binnen de met die partij verbonden ‘Liberale Studieclub’ over economische en maatschappelijke vraagstukken.²⁹ Het debat werd gevoerd in verband met de opstelling van een nieuwe beginselverklaring van de partij. De deelnemers waren betrekkelijk jonge ondernemers, wetenschappers, politici en enkele journalisten, die een grote maatschappelijke interesse gemeen hadden.

De partij was in 1921 onder de naam de Vrijheidsbond gevormd door het samengaan van een aantal kleinere liberale partijen. Midden jaren twintig was daar, om alle misverstanden over de ideologische wortels te vermijden, het predikaat Liberale Staatspartij aan toegevoegd.³⁰ De partij vertegenwoordigde in het interbellum de hoofdstroom van het liberale politiekedenken in Nederland.³¹ Beyen trad ook hier in de voetsporen van zijn vader, die volgens hem “een echte liberaal” was.³²

Onder de meer dan veertig leden van de Rotterdamse ‘Liberale Studieclub’ bevonden zich de hoogleraren N.J. Polak (bedrijfsleer), G.M. Verrijn Stuart (economie, munt-, krediet- en bankwezen, handels- en verkeerspolitiek) en de maatschappelijk

III VAN CRISIS NAAR OORLOG (1927-1940)

bewogen C.W. de Vries (Nederlands staats-, administratief en arbeidsrecht) van de in 1913 in Rotterdam opgerichte Nederlandse Handels-Hoogeschool³³, de bankiers K.P. van der Ma n dele (Beyens collega in de hoofd d i rectie van de Robaver) en W.C. Mees (bankieren medeopri chter van de Ha n dels - Hoogeschool), vooraanstaandeliberale politici, onder wie H.J. Knottenbelt, de fractiel eider van de Liberale Staatspartij 'de Vrijheidsbond' in de Tweede Kamer en poli tiek leider van de partij, en de journalisten M. Rooij en P.C. Swart, beiden verbonden aan de *Nieuwe Rotterdamsche Courant*.³⁴

Allen behoorden tot de intellectuele en economische elite van Rotterdam, en ze waren daar voor het merendeel ook woonachtig. Beyen was wat dat laatste betreft een uitzondering. Hij woonde in Wassenaar (aan de Beukenlaan), hetgeen in die tijd ongepast was voor een lid van de hoofddirectie van de Robaver. Beyen had hiervoor dan ook uitdrukkelijk toestemming gevraagd aan het 'comité uit commissarissen en de directie', toen hij in de zomer van 1928 had zien aankomen dat hij binnen een afzienbare tijd van het Amsterdamse hoofdkantoor van de bank naar het Rotterdamse hoofdkantoor aan De Boompjes zou verhuizen. Hij voerde als argument aan dat zijn huisarts het met het oog op de gezondheid van de kinderen noodzakelijk achtte dat hij niet in Rotterdam, "doch buiten, zoo mogelijk in de nabijheid van de zee", zou gaan wonen. Het comité kon Beyens motieven niet terzijde schuiven, en legde zich bij zijn nieuwe woonplaats neer, maar verheelde niet deze gang van zaken onwenselijk te vinden.³⁵

Beyen weerde zich in het partijpolitieke forum dat de Liberale Studieclub was, krachtig tijdens de discussies over de liberale beginselen en nam zo zijn toenmalig lidmaatschap van de Liberale Staatspartij 'De Vrijheidsbond' Afdeling Wassenaar zeer serieus. Hij trad met zoveel verve op de voorgrond dat pogingen werden ondernomen hem kandidaat te stellen voor het hoofdbestuur van de partij. Zo had de partijafdeling van zijn geboortestad Utrecht hem begin 1931 gekandideerd,³⁶ maar dat bleek geheel buiten hem om te zijn gebeurd.³⁷ Wel had de afdeling van zijn woonplaats Wassenaar verzocht hem te mogen voordragen voor een post in het hoofdbestuur, "doch ik heb mij niet beschikbaar gesteld", aldus Beyen in het wekelijks partijorgaan *De Vrijheid*.³⁸

Het liberalisme van de bankier Beyen was zeker niet behoudend. In de Liberale Studieclub deed hij alles om het gedachtegoed van deze politieke stroming op te rekenen in overeenstemming met de eisen van de tijd. Het aftasten van de grenzen van de partijgrondslagen was in de jaren dertig een regelmatig terugkerend fenomeen binnen de liberale gelederen. De Liberale Staatspartij 'De Vrijheidsbond' was toen ook op centraal niveau bezig met herziening van haar beginselprogramma.³⁹ De woelige tijden dwongen de partij daartoe. Een van de centrale discussiepunten was steeds weer de vraag hoever de overheid mocht gaan in haar bemoeienis met de samenleving. Ook bij de besprekingen over de beginselverklaring in de Rotterdamse Liberale Studieclub kwam de zekwestie nadrukkelijk aan de orde, wat alles te maken had met de indringende wijze waarop Beyen dit punt naar voren bracht.

Zo liet hij in november 1930 zelfs een bericht van verhuizing wegens ziekte aan

III VAN CRISIS NAAR OORLOG (1927-1940)

‘samenroeper’ professor Polak vergezeld gaan met “eenige opmerkingen van meer algemeen aard”⁴⁰, die zich juist concentreerden op de rol van de overheid in het economische en maatschappelijk leven, en die de andere clubleden ter harte zouden moeten nemen. Het tekende Beyen, die steeds graag wat op papier zette.

In de ontwerpverklaring van de hand van professor De Vries, die op de novembervergadering behandeld zou worden, miste Beyen “een scherpe omlijning van wat wij principieel beschouwen als de taak van de overheid”. Dat betreurde hij zeer, omdat hij een dergelijke definitie “allereerst noodig” achtte. Want juist een heldere stellingname in deze zaak gaf beter aan “waarin wij ons van andere partijen onderscheiden” dan de in het concept vermeldde “eed op de tien Geboden en de Bergrede”. Het was volgens hem “volkomen overbodig, dat wij de zedelijke beginselen erkennen, die de grondslag vormen van de Westersche beschaving”. “Wij zouden ook kunnen verklaren, dat wij geen kannibalen zijn”, zo volgde typisch ‘Beyeniaans’.⁴¹

Beyen hechtte zelf vooral aan de economische paragraaf van het ontwerp. “Het gaat er m.i. om of wij als onze overtuiging kunnen uitspreken, dat de maatschappij in haar huidige structuur, zich baseert op, ja voor haar voortbestaan en ontwikkeling volkomen afhankelijk is van, eene regelmatige verhooging van het welvaarts- en beschavingsspeil der groote massa.”⁴² Het bevestigend antwoord op de vraag zou een vast punt worden in het denken van Beyen.

Hij was zich bewust van de risico’s van de formulering en van het feit dat er in het liberale kamp principieel noch praktisch overeenstemming bestond over zo’n visie op economie en samenleving. Ze zou zowel bijval kunnen krijgen van hen “die door uiters spaarzaamheid eerst rijkdom willen vergaren, welke t.z.t. aan de grote massa ten goede komt”, als van hen die “misverstanden aanhangen” zoals “het geld moet rollen” en “het geheim van den hoogen loonstandaard”. Niettemin vond Beyen de zaak, “ook voor de praktijk van het liberalisme, van het grootste belang”. Het standpunt over deze kwestie werkte volgens hem door in “de houding die men ten aanzien van tal van problemen inneemt (werkloosheidsvoorziening, kapitaalvorming, belastingpolitiek)”. En een vergezicht schilderend merkte hij op: “Voorts liggen hier wellicht de pijlers voor den brug tussen het liberalisme en de groote massa.”⁴³

AFSCHEID VAN LAISSER FAIRE

Bij het streven naar welvaarts groei past binnen het liberale denken geen “principiële” belangentegenstelling tussen de verschillende klassen van de samenleving, schreef Beyen een paar weken later in een persoonlijke notitie, waarin hij voor zichzelf een liberale beginselverklaring had geformuleerd en deze van een toelichting had voorzien. Hij legde open in eeuwen de nadruk op het streven naar welvaart voor allen: “De structuur der moderne maatschappij is zoodanig, dat ook in economischen zin haar bloei en vooruitgang afhankelijk zijn van eene regelmatige verbetering van het welvaarts- en cultuurpeil der groote massa.” Wanneer bij economische “schommelingen” de belangen van verschillenden groeperingen botsen, dan “behoeven dat geenszins a priori de

III VAN CRISIS NAAR OORLOG (1927-1940)

belangen van ondernemers en arbeiders te zijn”. En een liberale partij zou, mocht zo’n situatie zich toch voordoen, niet vanzelfsprekend de ondernemerskant moeten kiezen, maar allereerst de belangen van de economisch zwakkeren beschermen als dat “mogelijk is zonder het economisch hertel noodeloos te bemoeilijken of te vertragen”.⁴⁴

Dat betekende niet dat Beyen een brede volkspartij voor ogen had. De liberale partij bleef een partij van individualisten, een partij die onderdak biedt aan diegenen en “die noch eenig kerkelijk-politiek, noch het socialistisch beginsel aanvaardden”. En de “leuzen” van zo’n partij zouden de grote massa van de samenleving op afzienbare termijn niet aanspreken.⁴⁵

Beyens opvattingen over de noodzaak van een nieuwe economische paragraaf kregen steun tijdens de vergadering van de Liberale Studiedub die in januari 1931 plaats had.⁴⁶ Hem werd bij die gelegenheid gevraagd daar in maart een inleiding over te houden.⁴⁷ Hij nam hierin – zoals Keynes midden jaren twintig had gedaan⁴⁸ – nadrukkelijk afscheid van het beginsel van het ongebreidelde *laissez faire*, “omdat ten aanzien van de huidige economische krachten in het maatschappelijk leven een positief staatkundig standpunt wordt vereischt”. De overheid moest kunnen ingrijpen en de vrijheid van het bedrijfsleven beperken “waar de ze zou leiden tot schade aan materiele, culturele of sociale waarden van algemeene betekenis”.⁴⁹

Zo kon de overheid volgens hem niet gemist worden bij de bestrijding van de werkloosheid, waarmede hij in die tijd in liberale kring een uiterst vooruitstrevend standpunt verkondigde. De ondernemingen van werklozen achtte Beyen “zowel een menselijke eisch, als een noodzakelijkheid ter bescherming van het levenspeil der natie, dat niet door tijdelijke oorzaken beneden een zeker minimum kan dalen, zonder onnoembare culturele schade”. De steun aan werklozen zou zelfs “crisisverzachtend” uitwerken, als “ze bestreden wordt uit tijdens de hoogconjunctuur gevormde fondsen”. West-Europa moest naar zijn mening dit “levensminimum” verdedigen tegen “de destructieve invloeden uit het Oosten”. Met dat laatste bedoelde hij de opkomende Sovjet-Unie, waar “uit communistisch idealisme” het levenspeil zou worden gedrukt om de rest van de wereld met zeer goedkope goederen te desorganiseren.⁵⁰

In het toen zeer actuele debat over het meest rechtvaardige en effectieve loonniveau⁵¹ nam Beyen het standpunt in dat zowel werkgevers als werknemers geen belang hadden bij lage lonen. Het moderne bedrijfsleven zou volgens hem zijn doel voorbij schieten als uitbreiding van activiteiten niet gepaard zou gaan met “evenredige lotsverbetering van de massa”. “Het geheim van den hoogen levensstandaard, van de goede sociale verzorging is het geheim van de welvaart, het geheim van den relatief laag kostprijs”, aldus Beyen. Maar een geforceerde loonsverhoging om zo via vergroting van de vraag de economie uit de misère te halen, trok hem niet aan en deed hem slechts denken aan “de Baron van Münchhausen, die zich aan de staart van zijn eigen pruik uit het water trok”. In teressant in dit verband is dat hij niet afwijzend stond tegenover concentratie in het bedrijfsleven. Een grotere onderneming “kan haar com-

III VAN CRISIS NAAR OORLOG (1927-1940)

mercieele taak ruimer opvatten, waardoor de sociale betekenis van de onderneming meer tot haar recht kan komen". Liberale politiek moet dit sociale verantwoordelijkheidsbesef bij de bedrijven ontwikkelen, vond Beyen.⁵² Zijn ervaring in de jaren twintig bij Philips zal hem tot dit standpunt hebben geïnspireerd.

Vrijhandel moest volgens hem worden beschouwd "als waarborg voor de doelmatige uitoefening van het economische leven." Anderszins zou ongebreidelde concurrentie kunnen leiden tot "sociale ellende en kapitaalverspilling". Wat te doen? In elk geval niet morrelen aan de basis van een gezonde economie. "De staat hoede zich voor het nemen van protectieonistische maatregelen en zij zeer voorzichtig met het geven van patentbescherming, al is deze op zichzelf noodig."⁵³

Beyens positie als aanhanger van vrijhandel kwam in dezelfde periode scherp naar voren toen hij als adviseerend lid voor de Nederlandse Maatschappij voor Nijverheid en Handel in het hoofdbestuur van de Vereniging 'Nederlandsch Fabrikaat' op dit punt een principiële stelling innam. Hij wees de voorzitter van de Vereniging 'Nederlandsch Fabrikaat', J. van Dusseldorp, erop dat het wekken van belangstelling voor de producten van de Nederlandse nijverheid niet wegneemt dat protectie uit den boze is. "De belangstelling voor de Nederlandse industrie en haar betekenis voor den economisch en bloei van Nederland mag nooit doen vergeten, dat onze belangrijke en zich nog steeds ontwikkelende internationale positie zeer geschaad zou worden door een wijziging in onze traditionele handelspolitiek."⁵⁴

OVERHEIDSTAKEN

Beyens voordracht miste haar uitwerking niet. In april 1931 bleek dat in de – nog voorlopige – beginselverklaring van de Rotterdamse Liberale Studiedub meer ruimte was uitgetrokken voor overheidstaken. In de paragraaf over liberaal bestuur op maatschappelijk gebied was bij voorbeeld toegevoegd dat de staat, indien nodig, zijn steun moest verlenen aan "verhooging van het materiele levenspeil van economisch zwakken". De Tien Geboden en de Bergrede hadden zijn krietek echter overliefden waren gehandhaafd.⁵⁵

De rol van de overheid in het maatschappelijk leven was in Beyens visie dus noodzakelijk, maar beperkt. Ingrijpen was geboden waar de economisch zwakken het loodje dreigden te leggen en andere sectoren van de samenleving – zoals bedrijven – hun sociale verantwoordelijkheid niet namen. Ontwrichting van de maatschappij moest zo worden tegen gegaan, al was het maar om klassensrijd te voorkomen. Maar het mocht niet zo zijn dat de overheid zich ongebreedeld nieuwe taken aanmat. Illustratief was zijn reactie op een 'praeadvies' van de sociaal-democratische voorman F. Wibaut voor de Vereniging van Belastingweten schap over winstbelasting op naamloze vennootschappen. Beyen was daartegen "omdat het voor de economische veerkracht van een land van meer betekenis is, dat het krachtige ondernemen heeft, dan kapitaalcrachtige individuen" en omdat het Nederland een minder gestrijd gebied voor buitenlandse holdingmaatschappijen zou kunnen maken. Maar zijn scherpste kritiek

III VAN CRISIS NAAR OORLOG (1927-1940)

richtte zich op de motivering van Wibaut, namelijk dat overheidsbemoeienis zich de komende tijd onstuimig verder zou uitbreiden en dat de staat dus steeds meer geld zou vragen om steeds meer uitgaven te kunnen doen. Dit als axioma te beschouwen, ging Beyen veel te ver.⁵⁶ Elk ingrijpen van de overheid moest op zijn merites worden beoordeeld. Zo pragmatisch was hij wel.

Zes jaar later kreeg Beyen opnieuw te maken met de grondslagen van liberale staatkunde. In 1937 vroeg oud-minister van Warterstaat jhr. O.C.A. van Lidde de Jeude, voorzitter van een commissie die voor de Liberale Staatspartij 'De Vrijheidsbond' een nieuwe beginselverklaring voor liberale politiek moest ontwerpen, hem om advies over een in zeer algemene termen gestelde paragraaf over overheidsingrijpen in geld- en kredietwezen.⁵⁷ Beyen antwoordde dat met de voorgestelde tekst overheidsoptreden vrijwel onbegrensd mogelijk werd, en dat kon niet de bedoeling van een liberale partij zijn. "Ik acht het juist, dat zij (de liberale partij) haar volledige *laissez faire* standpunt opgeeft, maar zij behoort toch eenigermate principieel aan te geven, hoe ver zij meent, dat overheidsmaatregelen op dit gebied mogen gaan", anders trepte hij.⁵⁸ Aan zijn opmerkingen werd kenmerkend gevolg gegeven. De desbetreffende ontwerp-paragraaf van het partijprogramma bevatte althans een beperkende formulering in de zin die Beyen had aangegeven.⁵⁹

EEN PROJECT

Het debat in de Rotterdamse Liberale Studieclub moet Beyen gestimuleerd hebben bij zijn zelfstudie. Zoals altijd hield hij naast zijn werk – nu als lid van de hoofddirectie van de Rotterdamse Bankvereniging – tijd en denkkraft over, die hij onder meer besteedde aan het verwerven van inzicht in de economie. Hij was hier al op de Algemene Thesaurie mee begonnen. In de eerste tijd bij de Javasche Bank had hij zich vooral verdiept in de Zweedse monetair econoom Gustav Cassel, "die toen zeer 'en vogue' was". Ook had hij John Maynard Keynes "ontdekt".⁶⁰

Begin jaren dertig wierp Beyen zich, geïnspireerd door de ineenstorting van Wall Street, op het vraagstuk van de conjunctuurbeweging. Voor jaar 1931 stelde hij in een lezing voor het Studiegezelschap voor Toegepaste Economie vast dat de depressie noch veroorzaakt werd door besparingen die overproductie van kapitaalgoederen forceerden, noch door het feit dat "te veel geld in handen komt van rijke lieden, die geen interesse hebben om dat geld te verteren". "Ik geloof veel eerder, dat de omslag zijn oorzaak vindt aan de zijde der investering, dan aan de zijde der besparing." Doordat investeringen als gevolg van "te hoog gespannen verwachtingen" werden overdreven, "en dan plotseling stopgezet", ontstond er een kettingreactie aan negatieve effecten. Deze deed de economische voorspoed in het tegendeel omslaan.⁶¹

Een begin van een remedie leverde Beyen ook, en daarbij was besparing wel essentieel: "Wil men iets doen tot verzachting der conjunctuurschommelingen, dan manen men tot spaarzaamheid in de dagen der hoogconjunctuur." Het bespaarde kapitaal kon een welkome buffer vormen, die ervoor zorgde dat bij een conjuncturomslag min-

III VAN CRISIS NAAR OORLOG (1927-1940)

der bezuiniging hoefde te worden. Hiervan mocht in zijn ogen meer heil worden verwacht dan van “eenigen monetair maatregel”.⁶² De ze anticyclische gedachte zou later als Keynesiaans worden gekenmerkt.

Beyen week echter af van Keynes, en ook van Nederlandse economische denkers als C.A. en G.M. Verrijn Stuart en J.G. Koopmans, door te stellen dat “het geheim van geringe conjunctuurschommelingen” meer lag in “een regelmatige ontwikkeling van het consumptiepeil dan in een stabiel prijsniveau”.⁶³ Keynes en degenen oem de Nederlanders meen den in overeenstemming met een stroming die in de jaren twintig internationaal veel aanhang genoot onder economen, dat prijsstabilisatie “een begerenswaardig doel” was.⁶⁴

Kort voordat in de zomer van 1931 de Grote Depressie via de bankencrisis in Oostenrijk en de Duitse financiële problemen diep in Europa doordrong, besloot Beyen zijn ideeën over economie en maatschappij op te schrijven met als doel ze als boek te publiceren. De drie weken zomervakantie van 1931 werden besteed⁶⁵ aan het op papier zetten van een mogelijk verklaring van “de min of meer raadselachtigen toestand, dien men ‘economische malaise’ noemt”⁶⁶ en die zich toen ook in Europa pijnlijk begon te manifesteren. Dat Beyen zijn project, waar hij zes uur per dag aan besteedde⁶⁷, serieus nam, blijkt uit het contact dat hij hierover had met een uitgever.⁶⁸

VERVULD VAN ECONOMIE

Beyen wil de met het boek de kloof tussen economische wetenschap en praktijk overbruggen en dat in een taal “die door den zakenman in zijne vrije tijd bevat kan worden” – want aan dat laatste ontbrak het volgens hem bij de echte economen. Maar de drang de studie te beginnen kwam allereerst voort “uit de behoefte om zelf tot klaarheid te komen inzake de talloze vragen waar mijn dagelijksch leven mij mede in voortduren de aanraking brengt”.⁶⁹ De met de hand uitgeschreven verhandeling, die uit 250 foli ovelen bestaat, laat zien hoe vervuld Beyen was van de diepingrijpende economische vraagstukken van zijn tijd en hoeveel moeite hij deed om de werking van de economie te begrijpen. Van de grond af aan bouwde hij zijn verklaring van het conjuncturele proces op.

Zijn uitgangspunt was een paradoxale vraag die de Amerikaanse econoom en William Trufaut Foster en Waddel Catchings in hun in 1925 uitgegeven boek *Profits* aan de orde had gesteld: “Why we cannot manage, as consumers, to acquire and enjoy the goods, which, as producers, we can readily turn out?” Of, zoals Beyen aanvulde: “Waarom smacht de wereld periodiek als Tantalus naar goederen, welke op iets minder [dan] een amlengte liggen uitgesteld? Waarom [zit] het technische economisch prachtige apparaat van tijd tot tijd volkomen vast [...] en [kan] het niet in beweging [...] worden gezet?”⁷⁰ Daar kwam bij dat de toestand zich in 1931 veel ernstiger liet aanzien dan de malaise uit het begin van de jaren twintig, die Trufaut Foster en Catchings zes jaar eerder hadden beschreven. “Noghulpe loozer – en zeker hopeloozer – zitten wij thans terneder bij ons nog weer verder ontwikkeld, verbeterd, verrijnd

III VAN CRISIS NAAR OORLOG (1927-1940)

Inleiding

"Warehouses, bulging with raw
 "materials; factories and machines,
 "more extensive, more efficient than ever
 "before; millions of idle men and women
 "who are eager to work; many, more millions
 "who want the innumerable products which
 "these idle machines might readily make
 "out of these surplus materials; and to
 "facilitate production and distribution,
 "a monetary system wholly subject to
 "human control; yet, hitherto, no immediate
 "means of bringing the materials, machines,
 "men and money into productive relation
 "with one another."

Aldus William S. J. Foster en Waddell
 Catchings, in hem, in 1925 door de Pollak Foun-
 dation for Economic Research uitgegeven boek
 "Profits" dat het maximale des economische levens

Fragment van Beyens manuscript over zijn oplossing van de economische malaise.

productieapparaat; een apparaat, dat gedurende eenige jaren ons zoo veel goeds bracht dat het 'geschiedenisloze' en daarom minder gedeïllusioneerde deel van de mensheid dat aan gene zijde van den Oceaan woont, officieel verklaarde dat het het raadsel eener ononderbroken en steeds stijgende 'prosperity' had opgelost, een optimisme, dat het oude, wijze, erfelijk gedeïllusioneerde Europa in sterke mate aantak." Met deze beschrijving gaf Beyen nog maar een deel van de rampspoed in Europa weer, want, zoals hij, "onze grootschrik is de opkomst van een nieuw productiegebied in Rusland", dat spoedig in staat moet worden geacht alles te produceren "wat wij noodig hebben" en goedkoper "dan wij het zelf maken kunnen".⁷¹

De aangedragen oplossingen overtuigen hem niet. "Terwijl de materiële ellende ons dagelijks voor oogen komt, en anderzijds de technische mogelijkheden der productie groot zijn dan ooit tevoren, zijn restrictie der productie en verlaging van den levensstandaard de twee grootste leuzen die ons de weg naar welvaartshersfel moeten wijzen", constateerde hij niet zonder ironie.⁷²

Om alles nog ernstiger te maken, ging deze economische crisis gepaard met "een morele crisis", "een crisis van ontmoediging". Want waar na de economische teruggang van 1920-1923 optimisme gerechtvaardigd was, omdat er ongebruikte of onjuist gebruikte instrumenten voorhanden waren – vooral op het gebied van geld- en bankpolitiek – stond men nu met lege handen. Zelfs het falen om het protectionisme in de internationale handel terug te dringen, leverde geen afdoende verklaring voor de eco-

III VAN CRISIS NAAR OORLOG (1927-1940)

nomische depressie, zeker niet voor die in de Verenigde Staten.⁷³ Daar had de latere groei in de jaren twintig immers tijdens een periode van isolationisme plaats gehad.

COMMUNISME: EEN GEVAARLIJK EXPERIMENT

Was, nu de geijkte economische middelen uitgeput leken, een ander systeem te prefereren boven het kapitalistische stelsel? Beyen nam om zich heen waar hoe het geloof in het kapitalisme onder grote groepen van de bevolking een vruchtbare voedingsbodem was voor geloof in een ander – communistisch – productiesysteem. Hoewel hij het communisme, zoals zich dat sinds 1917 in de Sovjet-Unie ontwikkelde, serieus nam en erdoor gefascineerd was, won zijn afkeer het. Het omhelzen van het communistische stelsel zou een “te gevaarlijker experiment” zijn “omdat het een idee wat dat andere systeem op het kapitalistische voor heeft is, dat het ons nog geen delusies heeft bereid – omdat het daartoe de kans nog niet had. Want wie waarborgt ons, dat de noden, waaronder wij lijden inderdaad veroorzaakt worden door het privaat-bezit en de werking van het winstbeginsel als motorische economische kracht?”⁷⁴ En ook al werkt het winstprincipe gebrekkig “[m]oeten we het daarom overboord zetten? Is efficiency bij een ander systeem per saldo groter?”, vroeg hij zich af.⁷⁵

Minder retorisch was Beyens kritiek dat het communisme weliswaar “op papier”⁷⁶ de eenvoudigste oplossing biedt voor de conjuncturele problemen waar hij mee worstelde – voldoen de consumptiegederen voor allen zonder periodes van terugval en misère – maar dat de uitvoering van dit systeem over de hele wereld onmogelijk is. De noodzakelijke voorwaarde daarvoor zou een voor de hele wereld een traalgelei de productie en consumptie zijn, en “die ontbreekt voorshands”. Als die centrale organisatie al mogelijk zou zijn, dan was het volgens hem nog de vraag of deze “eene efficiency zou hebben gelijk aan die van het individualistische systeem”. Boven dien verzet te de uit de gegoede burgerstand afkomstige Beyen zich tegen het opgeven van het “individualisme in de consumptie”. Dat was “een van de allerwaardevolste cultuurgoederen [...] die men niet prijs kan of moet geven zoolang nog een andere mogelijkheid bestaat”.⁷⁷

Wat hem als liberaal in het geheel niet aan het communisme beviel, was de gedachte dat er een principiële belangen tegenstelling zou bestaan tussen arbeiders en de bezittende klasse, tussen arm en rijk, en dat de conjunctuurproblemen zouden samenhangen met inkomens- en bezitsverhoudingen. De arbeidende en de bezittende klassen “hebben – in beginsel – eenzelfde belang, d.i. een zoo hoog mogelijk opgevoerde levensstandaard (niet geldloon) van de groote massa”, betoogde Beyen, zoals hij eerder in de Liberale Studieclub naar voren had gebracht. “De klasse der bezitters heeft geen belang bij een lage consumptie. De klasse der ondernemers heeft geen belang bij lage geldloonen, want bij hoge geldloonen [...] is de kans op winst op zichzelf groter. [...] De klasse der arbeiders heeft geen belang bij een stijging van het geldloon zonder stijging van het reële loon. Zij heeft geen belang bij een te hoog reëel loon, dat de productie lamlegt.”⁷⁸

III VAN CRISIS NAAR OORLOG (1927-1940)

Ook de socialisatie van de productiemiddelen en de afschaffing van het winstprincipe verwierp Beyen als remedie tegen malaise en depressie. Hij deed dat niet op grond van de reden erin dat met deze methode nooit een stadium van economische ontwikkeling was bereikt zoals men die toen kende – “want dat zegt niets over de toekomst” – maar vooral omdat ook de planeconomie niet gevrijwaard zal zijn van fouten. Alleen al de snelheid waarmee men in een dergelijke geleide economie welvaart zal willen scheppen – “alle *Planwirtschaft* is een paradijs voor ingenieurs” – zou organisatiefouten en grote onevenwichtigheden tot gevolg hebben.⁷⁹ Het valt op dat Beyen de psychologische invloed op de conjunctuur (zoals winstverwachting), die hij elders in zijn manuscript zeer belangrijk acht⁸⁰, in dit verband onbesproken laat. Socialisatie en afschaffing van winst zou deze factor immers drastisch aan gewicht doen verliezen, met mogelijk stabiliserende effecten op de economische ontwikkeling.

Het vermijden van conjunctuurdalen moest volgens Beyen binnen de bestaande inrichting van de maatschappij en de staatshuishouding gebeuren. Hij zag daarvoor maar één effectieve methode: het op peil houden van de totale productie op zodanige wijze dat overproductie wordt voorkomen en dat werkloosheid – eventueel door verkorting van de arbeidstijd – wordt vermeden.⁸¹ Een drastische verhoging van de lonen als middel om de broodnodige koopkracht te scheppen die de productie weer op gang zou krijgen, wees Beyen denigrerend af als “het misverstand van de hoge-loonstandaard-theorie”. Hij zag er niets in. Uitvoering zou na verzadiging van de consumenten opnieuw tot hoge werkloosheid en tot hoge uitkeringen leiden, wat, “afgezien van de morele bezwaren, ook economisch geen mogelijke oplossing is”.⁸² Het nut van een loonsverlaging om de productiekosten te beperken en zo de bedrijvigheid weer op gang te helpen, benaderde hij van de andere kant zeer omzichtig⁸³ wat in het licht van zijn opvattingen over de parallele belangen van ondernemers en arbeiders niet verwonderlijk is.

‘PRACTISCHE POLITIEK’

Hoewel Beyen in zijn studie niet toe kwam aan de beantwoording van de vraag hoe de depressie, eenmaal een fat, moet worden overwonnen – een kwestie die volgens hem met “practische politiek” te maken heeft⁸⁴ – maakte hij er in de aanloop naar het onvoltooide concluderende hoofdstuk van zijn manuscript een belangwekkende opmerking over. Zo wees hij erop dat de overheid de conjunctuurontwikkeling kan sturen – “door haren invloed op de verdeling van het inkomen over verteringen en besparingen” – maar hij onderstreepte vervolgens dat, “zooals de zaken thans gaan, die invloed juist in de verkeerde richting wordt aangewend”. “In de opgaande lijn bevordert de overheid gewoonlijk investeringen, in de neergaande gaat zij ze tegen. Juist ware, indien het anders om geschiedde, en indien tijdens de hoogconjunctuur door vorming van een fonds uit overschotten, het oplopen van het uitgavenpeil werd tegengegaan, en een comptabel middenwerd gecreëerd om [...] in de neergaande conjunctuur met begrotingstekorten te kunnen werken. De politiek ten aanzien van

III VAN CRISIS NAAR OORLOG (1927-1940)

sociale verzekeringsfondsen zou zich daarbij behooren aan te sluiten”, aldus Beyen.⁸⁵ Hiermee scherpte hij de ideeën die hij eerder voor het Studiegezelschap voor Toegepaste Economie had ontvouwd, verder aan.

Hij leek zich zo een anticyclische opvatting over crisis- en werkloosheidsbestrijding eigen te hebben gemaakt en zich aan te sluiten bij de analyses op dit punt van Keynes. Deze stond een actief in het economisch leven ingrijpende overheid voor, die tijdens hoogconjunctuur dempend en tijdens economische malaise stimulerend moest optreden. De Britse economie zou deze visie uiteindelijk neerleggen in *The General Theory of Employment, Interest and Money* (1936), het boek dat het economisch denken tientallen jaren zou beheersen. Zo gezien kan Beyen worden gerekend tot de ‘Keynesianen van de late’ of ‘prae-Keynesianen’, die in Keynes’ geschriften, en vooral in diens *The General Theory*, de bevestiging van hun eigen denkbeelden zagen.⁸⁶ In elk geval leverde zijn inspanning Beyen inzicht in op die voor die tijd avant-gardistisch waren en bevestigt zijn manuscript dat de jaren dertig ook in Nederland “zeer creatieve jaren voor de economische wetenschap” waren.⁸⁷

TUSSEN KEYNES EN VON HAYEK

Het werd echter geen boek. Beyen kreeg het niet af, al was hij er bijna. Aan de tekst ontbrak slechts het slot van het laatste hoofdstuk, waar hij van plan was conclusies te trekken, onder meer over de mogelijkheden van economische politiek. Dat wekt verwondering. Waarom heeft Beyen niet even doorgebeten? Volgens hemzelf maakte “de werkelijkheid, de bankcrisis in Centraal Europa in de zomer van 1931,” een einde aan zijn zelfstudies. Zijn “dagtaak veranderde” door het acuut worden van de crisis in Europa, ook in Nederland, en hij zou er niet meer naar om hebben gekeken.⁸⁸ Er is echter een plausibele verklaring waarom het boek er nooit is gekomen: Beyen was niet zeker van zijn zaak, vooral waar het ging om de theorievorming.

Juist in de periode dat hij aan zijn boek werkte, barstte er buiten zijn studeerkamer een fel en fundamenteel debat los tussen Keynes en Friedrich August von Hayek, de aanvoorders van de toonaangevende economenscholen uit die tijd, die, net als Beyen op zijn manier, bezig waren met het doorgronden van de raadsels van de conjunctuur. Aanleiding was de publicatie van een nieuw boek van Keynes: *A Treatise on Money* (1930). Von Hayek reageerde hier heftig op. In een bespreking stelde dit boekbeeld van de toen invloedrijke zogeheten Oostenrijkse school tot zijn verbijstering vast dat Keynes een revolutionair werk had geschreven. Deze had namelijk gesteld dat er geen automatisch mechanisme in het economische systeem aanwezig is om de productie aan te passen aan een verandering van de vraag. De sturen der overheid, die de logische consequentie was van Keynes en zijn Cambridge-school, was Von Hayek een gruwel. Hij wilde, onder andere wegens zijn afkeer van het experiment in de Sovjet-Unie, niets van een interventiepolitiek weten en bezat een onwankelbaar geloof in het zelfregulerende systeem van de markt.⁸⁹

Deze confrontatie in de kaaikamer van economische theorievorming ging op vol-

III VAN CRISIS NAAR OORLOG (1927-1940)

le kracht door toen de 32-jarige Von Hayek in 1931 een aanstelling kreeg aan de Londen School of Economics en zet te de toon voor een discussie die tot op de huidige dag wordt gevoerd. Hierin hebben zich in de loop der tijd drie stromingen afgetekend: de vertegenwoordigers van de gedachte dat de economie zelfregulerend werkt via het mechanisme van de markt. Laissez faire en aanbodeconomie zijn hier de steekwoorden. Van deze denkrichting was Von Hayek een prominent representant. Daarlijnrecht tegenover stonden de marxisten, die meenden dat de overheid de allesoverheersende spelbepaler in het economische verkeer was, die alle productiefactoren beheerst. Daartussenin bevond zich Keynes met zijn in de jaren twintig ontwikkeld pleidooi voor gematigde overheidsinterventie in een overigens kapitalistisch systeem en nadruk op de vraagkant van de economie.⁹⁰ Waar stond Beyen in dit analytisch geweld?

Beyen was in zijn conjunctuuroverpeinzingen tussen twee vuren geraakt. Met de door hem voorgestane aanpak van de economische crisis neigde hij naar de Keynesiaanse kant. Hij schuwde overheidsingrijpen niet; sterker nog: dit was geboden om de conjunctuurschommelingen te beheersen. Anders dan Keynes was hij niet overtuigd van de zegen die maatregelen ter stimulering van de consumptieve vraag naar goederen zou den brengen. Wel moest de consumptie op peil blijven. Maar het allerebelangrijkste middel om de conjuncturele weg naar boven weer te vinden was het bevorderen van investeringen. Daar kon de overheid in slechte tijden toe bijdragen met de middelen die ze in goede tijden daarvoor opzij had gelegd. Tegelijkertijd moest de tering naar de nering worden gezet met een aanpassingsbeleid om de overheidsfinanciën niet te laten ontsporen. Anders dan Keynes, die een overheidstekort in tijden van crisis toestond, kon Beyen zich als bankier zo'n deficit niet permitteren.

Veel Keynes en een vleugje aanbodeconomie van Von Hayek dus. Bij het bepalen van de oorzaken van de neergang koos Beyen evenmin partij voor deze of gene economische school. Hij zag, in tegenstelling tot Keynes, een overmaat aan besparingen niet als grote economische boosdoener. Beyens uitgangspunt was dat de onstuitbare negatieve ontwikkeling volgde op het omslaan van de overdeven winstverwachting van ondernemers. Deze visie heeft Hayekiaanse trekken. Ook de Weense econoom vond dat de economische ellen de voortkwam uit 'overinvestering'. Deze zag echter als achterliggende versturende factor de overvloedige kredieten tegen lage rente, waar de banken uiteindelijk wel een eind aan moesten maken, met een crisis als gevolg. Beyen schreef aan het (internationaal) terugtrekken van kredieten daaren tegen een eigen ondermijnend effect toe, dat van overheidswege zou kunnen worden beheerst. In dit geval veel Von Hayek en een vleugje Keynes.

Voorals Keynes was Beyen, toen hij aan zijn boek schreef, redelijk vertrouwd. Beyen ken de diens de s tijds overrompelen de boek *The Economic Consequences of the Peace* (1919) en was de auteur blijven volgen.⁹¹ Bovendien moet Beyen gefascineerd zijn geweest door Keynes, die net als hij nieuwe wegen zocht en tegelijkertijd cultuurminnaar was. Al was Keynes avant-gardistischer.

Ook als krantenlezer bleef Beyen op de hoogte van de baanbrekende ideeën van

III VAN CRISIS NAAR OORLOG (1927-1940)

Keynes en diens Cambridge-school. Na bemiddeling van president van De Nederlandse Bank Vissering, die de Britse econoom persoonlijk kende⁹², publiceerde Keynes regelmatig zijn artikelen in *De Telegraaf*⁹³. In de tijd dat de economische crisis opkroop naar Europa en kort voordat Beyen zijn economische ideeën op papier probeerde te ordenen, was de tenenur van Keynes' krantenstukken eind 1930, tegen de heersende stemming in, optimistisch. "[...] ik ben van meening, dat niemand den toestand in de eerstkomende jaren dwazer ziet dan de economische pessimist". Hij signaleerde weliswaar "een nieuw probleem", namelijk "de technische werkloosheid" als gevolg van nieuwe productiemethoden, maar deze was "slechts van tijdelijken aard". Keynes voorspelde – en hij leek zich daarmee alsnog de zorgeloze toekomst eien te maken die eind jaren twintig in Amerika opgeld deed – dat de levensstandaard "over een eeuw tusschen de vier en acht maal zo hoog zal zijn als tegenwoordig" en dat het economisch vraagstuk dan zou zijn opgelost.⁹⁴ De nachtmerrie van de depressie moest het zicht daarop niet verduisteren. Een nieuw evenwicht was nodig om de vicieuze cirkel van lagere productie en lagere consumptie te doorbreken, al kon noch beperking van de productie, noch loonsverlaging daartoe het juiste middel zijn.⁹⁵

Werkelijk hersel zou volgens de Britse econoom pas kunnen doorbreken als geldverstrekkers hun middelen op gemakkelijker voorwaarden uitleenden voor productieve doeleinden en als de lust tot ondernemen aan de ontvangers zijde weer toenam. De centrale banken van de grote landen – de Verenigde Staten, Groot-Brittannië en Frankrijk – zouden voor dit monetair-rebel eid een plan moeten opstellen, en als Frankrijk afzijdig zou blijven omdat het "hardnekkig zou vasthouden aan den vermeden waarborg van het goud", zouden de eers te twee landen "het mechanisme weer binnen afzienbaren tijd aan den gang kunnen brengen".⁹⁶ Van actieve sturing door de overheid was in deze stukken nog geen sprake, al was de liberaal Keynes sinds 1920 er steeds meer van overtuigd geraakt dat de staat op alle gebied en moest interveniëren.⁹⁷

AFSCHUW VAN DILETTANTISME

Kennelijk aan het wankelen gebracht door de felle economenstrijd nam Beyen in de herfst van 1931 zijn toevlucht tot de jonge invloedrijke monetair-econoom J.G. Koopmans, die zowel met Keynes als met Von Hayek in contact stond. Koopmans ontwikkelde de idee van een neutrale geldvoorziening als richtsnoer voor de geldpolitiek.⁹⁸

Het economisch-rebel eid moet er volgens deze theorie van uitgaan dat het gebruik van geld in het geheel geen zelfstandige invloed uitoefent op het verloop van de economie. Er zou wat het resultaat van het economisch proces betreft, geen verschil mogen zijn tussen een geldeconomie en een economie die op ruil is gebaseerd.⁹⁹ Geld mag dus geen versturende invloed hebben op economische ontwikkeling. De geldvoorziening moet zich in Koopmans' stelsel aanpassen bij de wisselende omvang van de behoefte aan liquide middelen.¹⁰⁰

III VAN CRISIS NAAR OORLOG (1927-1940)

Het streven moest gericht zijn op een toestand van monetair evenwicht, een situatie waarin op- of ontpotting van koopkracht niet voorkomt en in- of deflatie ontbreekt.¹⁰¹ Met deze statische monetaire stabilisatie verwijsde Koopmans zich van Keynes, wiens idee voor een actief, op prijsstabiliteit en werkgelegenheid gericht monetair conjunctuurbeleid hij eerder had gesteund en trad hij het gedachtegoed van Von Hayek binnen.¹⁰²

Deze positiebepaling van Koopmans had Beyens nieuwsgierigheid gewekt. Hij had de geldtheoreticus leren kennen via het zogeheten Interacademisch Economisch Dispuut, een gezelschap jonge afgestudeerden met verschillende economische opleidingen uiteenlopende belangenstellingen, dat zo'n twee maal per jaar in Rotterdam besloten bijeenkomsten hield. Beyen was daar enkele malen uitgenodigd.¹⁰³ Het contact leidde tot een briefwisseling en verdere ontmoetingen, en de jongste geleerde maakte de eenszonnige bankier vertrouwd met het denken van Von Hayek. "Ik heb gisteravond zeer vluchtig de kritiek op Keynes van Von Hayek gelezen en ben reeds tot de conclusie gekomen, dat vele van de bezwaren, welke ik zelf tegen de opvattingen van Keynes voel, door Von Hayek worden behandeld, zoodat ik bij hem vermoedelijk ook wel de oplossing zal vinden. U zoudt mij daarom een genoegen doen met mij den titel op te geven van het boek van Von Hayek, waarover U mij sprak. Ik ben in ieder geval wel tot de conclusie gekomen, dat ik verstandig doe met niet zelf de fout van Keynes te begaan en op mijn eigen houtje te willen zoeken, wat reeds door anderen (en in mijn geval wijzeren) is gevonden", schreef Beyen aan Koopmans.¹⁰⁴

Beyen besefte dat zijn kennis van de economie te kort schot en dat zijn boek er slechts met hulp van economisch hoger geschoolden kon komen. "Toch is het niet zonder nut geweest, dat ik eerst eens op mijn eigen houtje geprutst heb in deze materie: men kan nu eenmaal niet schaatsenleeren rijden zonder eenige vooroefeningen op de krabbelbaan." Het sprankje hoop dat Koopmans hem had gegeven door te zeggen dat er in zijn gedachtegang "hier en daar iets nieuws is", sterkte Beyen in zijn animo door te gaan. Koopmans' steun was hem daarbij zeer veel waard, "want ik heb een afschuw van dilettantisme en ben natuurlijk op dit terrein nog niet boven het dilettantisme uit". Als op die wijze een publicatie tot stand zou komen "welke werkelijk eenige betekenis zou hebben voor de verbetering van het inzicht in de problemen, leeft ook in een wat wijder kring van praktische bankiers", zou voor Beyen "een schoone droom in vervulling gaan".¹⁰⁵

Drie dagen later schaarde Beyen zich in een brief aan Koopmans in grote lijnen achter Von Hayeks kritiek op Keynes. Het kennismaken van Von Hayek maakte hem "los uit Keynes' gedachtegang, die ik, ondanks alle kritiek, uit misschien verklaarbare sleur, trachtte te blijven volgen".¹⁰⁶

Beyen besloot op grond van zijn nieuwe inzichten zijn eers te hoofdstuk "nog eens opnieuw op te zetten" en hoopte hier spoedig met Koopmans over te kunnen spreken. Hoe onzeker Beyen zich voelde, blijkt uit een handgeschreven aantekening in de kantlijn: "Ik zend U dit maar, hoewel ik gevoel, dat het niet overmatig goed geseld is. U

III VAN CRISIS NAAR OORLOG (1927-1940)

zult er wel uit kunnen lezen wat ik bedoel. Zoo niet, dan bespreken we het wel.”¹⁰⁷

Al spoedig besloten bei den elkaar te tutoyeren en schreef Beyen ‘amicé’-brieven naar Koopmans. In de herfst van 1931 zet ten ze hun economische discussie per brief, aan de lunch of tijdens koffiedrinken voort aan de hand van Von Hayeks geschriften – vooral diens boek *Geldtheorie und Konjunkturtheorie* (1929) – en Beyen leek zich steeds meer in Von Hayek te herkennen.¹⁰⁸

Toch bracht dit de voltooiing van Beyens boek niet naderbij. Het is de vraag of Beyen er verstandig aan deed juist Koopmans te raadplegen. Deze wat excentrieke, hoogbejaafde leeftijdgenoot kwam, ondanks zijn bril, zelf moeilijk tot publiceren.¹⁰⁹ Dit verklaart mogelijk ten dele waarom Beyens boek uiteindelijk niet af kwam.

Beyen bleef nog lang laveren tussen Keynes en Von Hayek, tussende op praktische politiek gericht te economische denkrichting en de van systeemlogica uitgaande stroming. Dat is niet moeilijk te verklaren. Beyens probleem gericht te inslag trok naar de Britse gelerde, die net als hij zelf oplossingen probeerde te zoeken en gepassioneerd plannen maakte voor de knelpunten die zich in de praktijk voordeden en die zo de politiek wilde beïnvloeden.¹¹⁰ Maar met zijn achtergrond als jurist voelde Beyen zich vermoedelijk meer thuis bij de schematisch denkende Oostenrijker.

Tot Koopmans nam Beyen na verloop van tijd enige afstand. Diens theorie van het neutrale geld wees Beyen begin 1932 af als onbruikbaar. In een toespraak over een nieuw geldwezen merkte hij op dat “een ten opzichte der economische ontwikkeling neutraal geldwezen [...] even ondenkbaar is als bijvoorbeeld een ten opzichte van de geestelijke ontwikkeling neutraal lichaam”.¹¹¹

GEÏNTRIGEERD DOOR ACTIEVE CONJUNCTUURPOLITIEK

Al zou zijn economieboek nooit verschijnen, het conjunctuurvraagstuk was in de zeer magere jaren die volgden, vanzelfsprekend niet uit Beyens denken te bannen. In een voordracht die hij voorjaar 1937 in Rotterdam gaf, liet hij blijken dat hem in het bijzonder de “actieve conjunctuurpolitiek” – waarmede hij bedoelde “het leiding geven aan de conjunctuur” – was blijven intrigeren. Vooral de vraag waarom het onmogelijk was gebleken “de rythmiek der conjunctuurgolven te beheerschen”, trok voortdurend aan hem, en hij maakte er geen geheim van tel eurs te zijn in de voortgang van de economische wetenschap, die nog steeds niet in staat was een “duidelijk te bewandelen weg” te tonen. Hoe mooi zou het kunnen zijn met een stevig onderbouwde overtuiging economische handel en “zonder acht te slaan op de politieke stroomingen die vaak dwingen dat te doen, waarvan wij weten dat het verkeerd is”. Maar helaas, “[w]e bevinden ons hier nog in het stadium van den dans om de totempaal. Op dit gebied zijn priester en medicijnman [lees politicus en econoom – WHW] nog één”.¹¹²

Beyen schroomde echter niet, ondanks dit schaatsen op dun ijs, vast te houden aan de conclusies waartoe hij in het begin van de jaren dertig tastend was gekomen. Van *laissez faire, laissez passer* kan geen sprake zijn: “De conjunctuurbeweging leidt tot eco-

III VAN CRISIS NAAR OORLOG (1927-1940)

nomische en sociale gevolgen, waar de overheid zich mee bemoeien moet.” Maar dat moet wel voorzichtig gebeuren. “Het heeft geen zin op een patiënt een middel toe te passen, dat een zoodanigen schok aan zijn zenuwen geeft, dat men hem na afloop in een gesticht moet opsluiten. Zulk een middel ware het periodiek veranderen van den goudprijs.” Wat het economische leven volgens hem nodig heeft is “niet zoo zeer stabiliteit” als wel “een beperking der risico’s en nengrenzen, die te overzien zijn”. En dat kan door te vermijden wat in de tegenovergestelde richting werkt. “In de neergaande conjunctuur hebbe de overheid de moed maar ook de kracht tegen de beweging in te gaan. Die kracht heeft zij slechts als haar crediet goed is. Daarvoor zijn gezonde overheidsfinanciën noodig. Ongezonde staatsfinanciën dienen de belangen der rijken en schaden de armen, die zij bedoelen te helpen. Mochten linksgeoriënteerde regeringen het eindelijk inzien!” Het heeft volgens Beyen geen zin “scheepswerven in de depressie stil te laten liggen totdat de tijd voorbij is om de vloot te vernieuwen, onder het motto dat de scheepvaart zijn tijd heeft gehad. [...] [D]e oplossing ligt in het beperken of stimuleeren op het juiste moment en met de juiste middelen”.¹¹³ Dit betoog weerspiegelde nog duidelijker dan het einde van zijn onvoltooid manuscript elementen van de later aan Keynes toegeschreven denkwijze.

Het is dan ook geen wonder dat Beyen onder de indruk was van Keynes' boek *The General Theory of Employment, Interest and Money*, dat in 1936 uitkwam. “Zijn [Keynes'] beschouwingen zijn m.i. van het grootste belang”, schreef hij in 1938 in een ‘preadvies’ over de rentestand voor de Vereniging voor de Staathuishoudkunde en de Statistiek, ook al hadden ze niet “algehele klaarheid” gebracht en al was het niet zo dat “men vele van zijn praktische conclusies gaarne aanvaardt”.¹¹⁴

Hij bereed in het advies, zoals hij er later op terugkeek, “een van mijn dierbaarste stokpaard”. Hij verdedigde namelijk als “dilettant-econoom” (ondanks de lessen van Koopmans was hij zich kennelijk beginner blijven voelen, al is enige scherts hier niet uit te sluiten) de niet-gangbare opvatting dat er geen rechtstreeks verband bestond tussen de rente op de kapitaalmarkt enerzijds en de verhouding tussen het totaal der investeringen het totaal der besparingen anderzijds.¹¹⁵ De ontwikkeling van verwachtingen over te behalen winsten konden de gevolgen van de rentebewegingen maken of breken.¹¹⁶ En de ze psychologisch tussenschakel, die voortkwam uit Beyens sterk op de handelwijze van de ondernemer gericht conjunctuurvisie, stond in de theorie van de wetenschapper Keynes niet zo voorop. Maar wat nu precies die gevolgen konden zijn, en in het bijzonder die van de toen dalende rente, verklaarde Beyen, noch zijn mede-predviseur H.F. van Leeuwen van de Twentsche Bank, nader. Dit tot ongenoegen van de aanwezigen op de jaarvergadering van de Vereniging waar over de adviezen een debat werd gehouden.¹¹⁷

Ook eerder was al gebleken dat Beyen, na de kennismaking met Koopmans en het daaruit voortgekomen uitstapje naar de inzichten van Von Hayek, de ideeën van Keynes, en vooral diens theorie over de rol van de overheid in de economie, niet was vergeten. Hij had Keynes nodig bij zijn pogingen de crisis te bestrijden en de con-

III VAN CRISIS NAAR OORLOG (1927-1940)

junctuur om te buigen. Dat tonen twee praktijkvoorbeelden aan: Beyens betrokkenheid bij een plan voor een industriebank en zijn rol in het Werkfonds 1934.

STEUN EN RESERVE VOOR EEN INDUSTRIEBANK

Beyen was niet de enige representant van het bedrijfsleven die zich in het begin van de jaren dertig actief bezighield met de economische sociale noden van zijn tijd. Wel was hij een van de weinigen die regelmatig opdoek waar gezocht werd naar oplossingen. Zo iemand was ook F.H. Fentener van Vlissingen. Deze captain of industry blies kort voor het uitbreken van de economische wereldcrisis het idee van een zogeheten industriebank nieuw leven in, en hij betrok Beyen bij de uitwerking.

Fentener van Vlissingen kende Beyen behalve als directielid van de Robaver, ook uit een ander gremium. De jonge bankier was in 1929 benoemd tot regeringscommissaris van de NEMOS, de Nederlandsche Maatschappij tot Ontginning van Steenkolenvelden. In deze onderneming was Fentener van Vlissingen de drijvende kracht. Behalve zijn Steenkolen Handels Vereniging (SHV) waren andere vooraanstaande Nederlandse bedrijven bij de NEMOS betrokken. In de raad van commissarissen, waar men vriendschappelijk met elkaar omging, trof Beyen vertrouwde gezichten als Gerard en Anton Philips. Verder maakten F.G. Waller, topman van de Nederlandsche Gist- en Spiritusfabriek, en D.G. en Jack van Beuningen van de SHV deel uit van dit college. De NEMOS exploiteerde op Duits grondgebied een antracietmijn. Omdat de Nederlandse staat een winstaandeel bij de Maatschappij had en wegens de voordelige regeling die met de Nederlandse overheid was getroffen voor de invoer van kolen, had de regering in Den Haag een eigen commissaris bedongen. Beyen bleef dit tot 1937, toen hij het commissariaat moest opgeven wegens zijn benoeming tot president van de Bank voor Internationale Betalingen in Bazel.¹¹⁸

Een van de aantrekkelijke kanten van zijn betrokkenheid bij de NEMOS was voor Beyen de gelegenheid “om Fentener van Vlissingen (...) ‘in actie’ te zien en de scherpte van zijn verstand, de juistheid van zijn inzicht en zijn standvastigheid ‘in adversity’ te leren bewonderen”.¹¹⁹ De inspanningen rondom de industriebank zouden beiden intensief met elkaar in contact brengen.

De vermogende industrieel Fentener van Vlissingen, wiens vader aan de wieg had gestaan van de SHV, had, net als Beyen, al op jeugdige leeftijd blijk gegeven van grote doortastendheid. Hij bekleedde in de jaren twintig en dertig invloedrijke posities in veel Nederlandse industriële ondernemingen, en is wel “de grootste duizendpoot uit de Nederlandse economische geschiedenis”¹²⁰ genoemd. Van Vlissingen had een groot aantal bedrijven op poten helpen zetten, zoals de Nederlandsche Kunstzijdefabriek (Enka) – waaruit eind jaren twintig door een fusie met de Duitse Verenigde Glanzstoffen-Fabriken de Algemeene Kunstzijde Unie (AKU) was ontstaan –, de Nederlandse Hoogovens en Staal fabrieken, Fokker en de KLM.¹²¹ Voorjaar 1929 lanceerde hij naar Duits voorbeeld het plan voor een Industriebank, die “de groote banken en de vooraanstaande industrieën in Nederland” zouden moeten oprichten voor

III VAN CRISIS NAAR OORLOG (1927-1940)

kapitaalverschaffing aan bestaande en nieuwe industrieën.¹²² Alleen zo kon de industrialisering in Nederland doorzetten en kon worden voorkomen dat het land met zijn groeiende bevolking tot armoede zou vervallen.¹²³

Het plan ontmoet te reserves van de belangrijkste bankiers, die sinds de conjunctuurcrisis en de bankencrisis van begin jaren twintig afstand tot het bedrijfsleven hadden genomen en grote voorzichtigheid betrachtten in hun kredietverlening.¹²⁴ Beyens vriend Van Hengel, misschien wel de meest gezaghebbende Nederlandse bankier uit die dagen, verwachtte er geen heil van. Hij voorzag onverantwoorde financiering, en waar dat toe kon leiden had de bijna-ondergang van de Rotterdamse Bankvereniging in de eerste helft van de jaren twintig aangetoond. Zijn taak als snerder van de Robaver had hem slechts gesterkt in zijn opvatting dat banken terughoudend moeten zijn in het nemen van risico's.¹²⁵ Ook D. Crena de Jongh, directeur van de Nederlandsche Handel-Maatschappij, had bezwaren, al had hij eerder zelf gepleit voor samenwerking tussen banken en industrie.¹²⁶ Aan de andere kant van het maatschappelijk spectrum begroeten sociaal-democraten, onder wie het Tweede-Kamerlid J. van den Tempel, het voorstel. En zij tuigden het verder in hun ideologische richting op.

Voor de crisis van de jaren dertig zorgde ervoor dat het plan niet in een bureau-land verdween. De 'Subcommissie van de Commissie voor de Economische Politiek' gaf voor jaar 1931 Fenterer van Vlissingen de sociaal-democraat en voorstander van staatscontrole op het bankwezen F.M. Wibaut, beiden lid van dit adviesorgaan van de regering, de opdracht een studie van een industriebank te maken. Zij vonden Beyen bereid "hun van voorlichting te dienen".¹²⁷ Kennelijk stond deze positiever tegenover het initiatief van Fenterer van Vlissingen dan zijn prominente Amsterdamse collega's Van Hengel en Crena de Jongh. De economisch en maatschappelijk naar nieuwe wegen zoekende Beyen was ongetwijfeld meer ontvankelijk voor experimenten.

Bij de oriënterende besprekingen van Fenterer van Vlissingen en Wibaut met Beyen over de voor Nederland nog on gebruikelijke instelling van een industriebank bleek dat een brede aanpak was vereist en dat ook de ervaringen in het buitenland daarbij moesten worden betrokken. Een nadere studie was nodig. Deze taak werd toevertrouwd aan W.C. Posthumus Meyjes, Beyens voormalig steun en toeverlaat bij de sanering van de middenstandsbanken en in die tijd als financieel deskundige verbonden aan de AKU. Diens bevindingen werden besproken met een groepje deskundigen, onder wie Beyen, Crena de Jongh (die zich wegens onoverkomelijke reserves al spoedig terugtrok uit de discussies), Fenterer van Vlissingen, G.A. Kessler van Hoogovens, Van den Tempel en Wibaut. Beyen ging het nu ook te ver en hij kon het door Fenterer van Vlissingen opgestelde verslag, dat uitmondde in een voorstel tot oprichting van een industriebank met een statutair kapitaal van 50 miljoen gulden, niet onderschrijven. Het ontvallen van Beyens steun, de laatste overgebleven bankier in het gezelschap, leidde volgens Van Vlissingen tot een "uitvoerige mondelinge en schriftelijke gedachtenwisseling" tussen beiden, "welke nogal veel vertraging heeft veroorzaakt". Het re-

III VAN CRISIS NAAR OORLOG (1927-1940)

sultaat was dat het rapport dat Fentener van Vlissingen op 19 november 1931 aan minister T.J. Verschuur van Arbeid, Handel en Nijverheid stuurde, vergezeld ging van een aparte nota van Beyen.¹²⁸

Deze legde daarin "uitdrukkelijk" vast dat, als er ooit een industriebank werd opgericht, de kapitaalversprekking beperkt zou moeten blijven "tot die gevallen, waarin volgens de gewone regel en een commercieële leiding rentabiliteit mag worden verwacht". Geen onverantwoordelijke experimenten dus. Daarvoor was Beyen te veel een leerling van Van Hengel. Hij zag zo'n nieuwe bancaire instelling boven de en nog niet spoedig ontstaan. Volgens hem verkeerde de ontwikkeling van de monetaire verhoudingen in de wereld in een zodanig stadium dat het "momen teel niet wenschelyk is reeds tot oprichting van eene industriebank over te gaan. Men moet geen huis bouwen zolang er aardverschuivingen aan den gang zyn".¹²⁹

Zo schaarde hij zich uiteindelijk achter de behoedzame Van Hengel en Crenade Ionghen wonde traditionele bankier het van de visionair. De onverantwoordelijke kredietverlening die de Robaver in de jaren twintig bijna de kop had gekost, was niet voor herhaling vatbaar.

Beyens mening over kredietverlening aan bedrijven zou ook met de voortschrijdende crisis in de jaren dertig niet veranderen. In zijn beantwoording van de vragenlijst die de in 1937 ingestelde Staatscommissie voor het Bankwezen hem stuurde, schreef hij onder andere dat het bestaansrecht van een speciale industriebank hem "nog altijd zeer twijfelachtig" leek. Er kon weliswaar worden betoogd dat er "een theoretische leemte" bestond tussen de kapitaalverstrekking op lange termijn van Nederlandse banken aan de industrie en de behoefte van bedrijven aan kapitaal, maar deze leemte had "geen groote betekenis". Overheid en bankwezen hadden hun eigen verantwoordelijkheden, en er moest afstand tussen beide zijn. De gedachte om het bankwezen te maken tot een instrument in handen van de overheid ter bevordering van de conjunctuur stond hem in het geheel niet aan. Ze kon "slechts bekoring hebben als politieke leuze". "Practische betekenis heeft zij niet."¹³⁰

De relatie tussen Fentener van Vlissingen en Beyen leed niet onder het meningsverschil over het nut van de industriebank. Voor Fentener van Vlissingen bleef Beyen behoren tot de mensen voor wie hij grote achting had. De zakenman sprak altijd met de grootste waardering over de jongere bankier en hechtte waarde aan diens oordeel.¹³¹

HET ONVOLKOMEN WERKFONDS

Beyens denken en handelen beperkten zich tijdens de jaren dertig niet slechts tot de bancaire financiële kant van de depressie. De sociale gevolgen van de crisis, en vooral de werkloosheid, lieten hem sinds de debatten in de Liberale Studieclub niet meer los. Beyen beschouwde dit als een van de grootste problemen van zijn tijd en hij zou zich er intensief mee blijven bezighouden. De werkloosheid in Nederland steeg na 1931 snel naar een niveau dat jarenlang boven de tien procent van de beroepsbevolking zou liggen, en het duurde tot het eind van het decennium voordat enige verbetering in-

III VAN CRISIS NAAR OORLOG (1927-1940)

Prinses Juliana opent een werkgelegenheidsproject. Tweede van links ds J. Eijkman.

trad.¹³² Beyen kreeg de gelegenheid zijn ideeën over bemoeienis van de overheid met dit sociaal-economische vraagstuk te toetsen aan de praktijk. Het tweede kabinet-Colijn (mei 1933-juli 1935) vroeg hem lid te worden van het bestuur van het Werkfonds 1934, dat op 4 april van dat jaar plechtig in de Rolzaal van het Binnenhof werd opgericht ter bestrijding van de werkloosheid. Een halfjaar later was hij voorzitter. Het was een leerzame, maar ook teleurstellende ervaring, omdat de samenleving weinig gretig op dit initiatief reageerde en de overheid het Werkfonds niet de noodzakelijke ruimte gaf. Wel was het een “radicale breuk met de traditie van non-interventie in de economie”.¹³³

Het Werkfonds, dat aanvankelijk zestig miljoen gulden te besteden had, kende twee uitdagingen de ogenmerk. Enerzijds was het bedoeld om ‘werkverruiming’ – uitbreiding van de normale werkgelegenheid – tot stand te brengen.¹³⁴ Dat zou moeten gebeuren door investeringen in openbare werken en in het bedrijfsleven, die tegelijkertijd de basis van de economie moesten verstevigen. Een van de drijvende krachten achter deze gedachte was de sociaal bewogen Amsterdamse dominee J. Eijkman, directeur van de christelijke organisatie Amsterdamsche Maatschappij voor Jonge Mannen (AMVJ) en netwerker avant la lettre. Beyen en Eijkman waren geen vreemden voor elkaar. Ze hadden elkaar tijdens de eerste jaren van Beyens studie meegemaakt in het Utrechtsch Studenten Corps. Eijkman had eerder in Nederlands-Indië projecten opgezet voor werkloos geworden Nederlanders¹³⁵ en kwam na terugkeer in Nederland

III VAN CRISIS NAAR OORLOG (1927-1940)

in 1933 met een werk verruimingsplan. Dat idee kreeg de steun van de invloed rijke vroegere oud-directeur -gen eraal van de Arbeid en ken n er van de sociaal -economische toestand van Nederland bij uitstek C.J.Ph. Zaalberg, die er de naam ‘Werkfonds 1934’ voor bedacht.¹³⁶

Het andere, minder uitgesproken, doel van het Werkfonds was verlaging van lonen om de econ omie aan te passen aan de minder florissante omstandigheden.¹³⁷ Dit zou zoveel mogelijk zon der grote maatsch a ppelijke ontevredenheid gepaard moeten gaan. De beoogde uitbreiding van de werk gel egenheid zou even tu eel ver zet moeten dempen. Deze aanpassing via loonsverlaging werd vooral door het ministerie van Economische Zaken bepleit.¹³⁸

Het niet-ambtelijke bestuur, aanvankelijk geleid door Zaalberg, vormde een dwarsdoorsnee van (sociaal-)economisch en politiek Nederland. De liberale Beyen tegenwoordige er de bancaire sector, het geen nog eens de vooraanstaande positie onders trepte die hij in het economisch leven innam en de mate waarin de ze in de Haagse politiek – en zeker door Colijn – werd erkend. Namens het bedrijfsleven hadden W. Maas G e s t e r a n u s van Werkspoor en Ch. J. I. M. Wel ter, voorzitter van de Ondernemersraad voor Nederlands-Indië, zitting genomen. Als politici maakten onder anderen de sociaal-democratische Tweede-Kamerleden Van den Tempel en W. Drees er deel van uit. Het bestuur had als taak de eerste selectie te maken uit aangeboden projecten, waarna een ministeriële commissie, onder leiding van Colijn, definitieve besluiten nam. Er was een Raad van Advies en Bijstand aan toegevoegd, die geen bijzondere taak was toegekend en al spoedig overbodig bleek. De ingewikkelde en onheldere structuur van het Werkfonds zorgde al spoedig voor problemen.¹³⁹

Verontrustender was echter het, deels daaruit voortvloeiende, gebrek aan daadkracht. Dat werd zeker in het bestuur gevoeld en Beyen maakte zich tot spreekbuis van het ongenoegen hierover. Na uwelijks twee maanden na de officiële start van het Werkfonds klaagde hij in een brief aan voorzitter Zaalberg dat er nog steeds geen “doelbewuste en praktische werkwijze” was gevonden. Volgens hem was er “geen tyd voor een langeren leertyd”, want “noch de Regeering, noch de leden van het Bestuur kunnen zich tegen over het Nederlandsche volk veroorloven, dat over eenige maanden schoudrophalend over het Werkfonds wordt gesproken”. Het “tromgeroefel” waarmee het Werkfonds was ingesteld, verplichtte snel met een duidelijk plan te komen. “Dat beteekent dat we haast hebben.”¹⁴⁰

STREVEN NAAR EEN DOELBEWUSTE ORGANISATIE

Daar bleef het niet bij. Beyen presenteerde Zaalberg meteen een plan om een “doelbewuste organisatie” op poten te zetten, met “een ver door gevoerde werkverdeding, zoodat veel tegelykertijd kan worden aangepakt”. Van bescheidenheid tegen over zijn voorzitter was geen sprake: “[I]k wil een mobilisatie van de beschikbare reactieve krachten in Nederland om deze zaak aan te pakken, met energie, deskundigheid en snelheid. Ik wil veel, maar kleine commissies, die tegelykertijd werken, ieder aan een niet te om-

III VAN CRISIS NAAR OORLOG (1927-1940)

vangrijken taak, met voorzitters. Van wie men verwachten kan, dat zy het als een eer beschouwen, spoedig iets tot stand te brengen. Uit die voorzitterskan men b. v. een Commissie van Voorzitters vormen, die onder Uw leiding staat. De voorzitters moeten door U op tempo gehouden worden.” En als dit alles goed liep en de juisten men en waren gevonden, dan was het tijd om met het werkplan de publiciteit te zoeken.¹⁴¹

Ook al leek Beyen gezien zijn achtergrond en belangstelling de geijkte persoon voor een bestuursfunctie in het Werkfonds, zijn toetreding was om een andere reden opmerkelijk. Hij zag namelijk weinig in zo'n instelling, zo liet hij in de zomer van 1934 tijdens een bestuursvergadering weten. Voor hem was het oprichten van een nieuw orgaan om de werkloosheid te verlichten niet nodig. Maar uit het feit dat het Werkfonds was ingesteld, moest men volgens hem concluderen dat de regering zich er iets van voorstelde.¹⁴² En daar rekende de pragmatisch ingestelde Beyen kennelijk op.

Voor dat laatste was reden. De verwachtingen waren hooggespannen geweest. Het idee had opstevend dat het Werkfonds de uitvoering van projecten voor rijk, provincies en gemeenten en industriële projecten die onder de toenmalige crisissomstandigheden geen kans zouden krijgen, krachtadig zou bevorderen. Het Fonds bleek echter niet alleen met handen en voeten te zijn gebonden aan de regering, maar ook aan de desbetreffende ministeries, waar zich de expertise bevond of met spoed werd ontwikkeld. Van een eigen stimulerende positie van het Fonds, waar het bestuur onder leiding van Zaalberg voorvocht, kwam weinig terecht. Bovendien werd steeds duidelijker dat de regering - Colijn het Werkfonds eerder een psychologische rol toekende dan dat zij het wilde laten uitgroeien tot een werkelijke aanjager van economische ontwikkeling.¹⁴³

Dat gold ook voor industriële projecten. Juist hier dacht het bestuur van het Werkfonds spelruimte te hebben. Het was voor de overheid een betrekkelijk nieuw terrein, en de experts bevonden zich in de eigen bestuursgelederen van het Fonds. Het kreeg een eigen industriële commissie. Hierin hadden onder anderen Beyen, Crenade Iongh, Maas Geesteranus, Van den Tempel, G.A. Kessler (president-directeur van Hoogovens) en P.W. de Monchy (voorzitter van de Rotterdamse Kamer van Koophandel) zitting. Het gezelschap vergaderde in het kantoor van Beyens Robaver in Amsterdam.¹⁴⁴

Maar spoedig bleek dat de regering en het ministerie van Economische Zaken al te veel particuliere voortvarendheid niet op prijs stelden. Tot onaangename verrassing van het Werkfondsbestuur trok Economische Zaken het contact met het bedrijfsleven vrijwel naar zich toe door de oprichting van een klein bureau voor de behandeling van industriële vraagstukken, dat onder andere onderzoek naar industrieprojecten moest verrichten.¹⁴⁵

Beyen reageerde hier tweeslachtig op. Aan de ene kant was hij van mening dat de regering zich zelf actief met de industrie moest bezighouden, maar dan met een beter geoutilleerd apparaat; anderzijds zag hij het contact met het bedrijfsleven als een van de kerntaken van het Werkfonds zoals dat nu bestond, en juist dit aspect maakte voor

III VAN CRISIS NAAR OORLOG (1927-1940)

hem de aantrekkelijkheid van zijn bestuurslidmaatschap uit. Hij bleef daardoor maar goede hoop houden dat het Werkfonds hier een eigen rol zou kunnen blijven spelen.¹⁴⁶

Voor Zaalberg was echter de maat vol. Ontevreden met de gang van zaken en met het geringe resultaat dat daar volgens hem uit voortvloeide, gaf de voorzitter er eind juli 1934 de brui aan.¹⁴⁷

VOORZITTER NAAST COLIJN

Beyen volgde Zaalberg twee maanden later op. Dat gebeurde echter pas nadat hij in overleg met de ministeriële commissie de beoordeling van industrieprojecten had weten te versnellen. In de nieuw afgesproken procedure zou hij zelf een centrale positie innemen. Colijn was duidelijk opgelucht dat de impasse rondom het prestigieuze Werkfonds voorbij was.¹⁴⁸ Begin 1935 wist Beyen te bereiken dat het bestuur met nog een industrieel werd aangevuld.¹⁴⁹

Want het ging hem om de industrie. Openbare werken stonden in zijn visie niet op de voorgrond. Als het uiteindelijke doel van het Fonds – “aanpassing van onze industriële structuur aan de gewijzigde omstandigheden” – niet uit het oog werd verloren en men zich baseerde “op gezonde financiële opvattingen”, kon er “toch wel degelijk allerlei worden gedaan om werkloze arbeiders niet een schop en kruiwagen te geven, maar in hun eigen vak aan het werk te zetten”. Daartoe moesten normale orders die wegens de bijzondere omstandigheden achterwege zouden blijven, toch worden uitgevoerd, indien nodig met geld dat door de staat wordt geleend, zei hij kort nadat hij voorzitter was geworden in een kranteninterview.¹⁵⁰

In januari 1935 gaf Beyen tekst en uitleg over het Werkfonds als spreker tijdens een vergadering van het departement 's-Gravenhage van de Nederlandsche Maatschappij van Nijverheid en Handel. Openlijk gaf hij toe dat het met grote praal ingehaalde Fonds een teleurstelling was geworden door organische problemen en kinderziekten. Vooral de onderhandelingen over loonsverlaging, die bij de uitvoering van openbare werken als voorwaarde werd gesteld, hadden remmend gewerkt. Maar volgens hem begon het raderwerk nu, hoe moeizaam ook nog, te lopen.¹⁵¹

In tusschen hadden de krachtige stimulerende maatregel en die onder het pas aangeleden nazi-bewind in Duitsland waren getroffen om de werkloosheid te bestrijden – onder andere investeringen in de wapenindustrie en openbare werken – ook in Nederland aandacht getrokken. Beyen had de Duitse werkwijze eind 1934 al “een gevaarlijk experiment” genoemd, dat door de expansie van overheidskrediet de inflatie sterk zou kunnen aanjagen. Het was onwaarschijnlijk dat “de openbare mening in Nederland dit experiment verdragen, laat staan toejuichen zou”.¹⁵²

Ook tijdens zijn optreden in Den Haag werd in oostelijke richting gekeken. Het was moeilijk vol te houden dat de economische koers van Duitsland een verstandige was, merkte Beyen op tijdens de discussie die op zijn rede volgde. Het kon goed aflopen, maar dat was niet van te voren te zeggen. Men had in Duitsland onmiskenbaar succes

III VAN CRISIS NAAR OORLOG (1927-1940)

Beyen (rechts) met Colijn.

met terugdringing van de werkloosheid, maar dit kon naar zijn mening voor Nederland geen voorbeeld zijn.¹⁵³ Het was onverantwoordelijk financieren.

Beyen bleef zich bewust van de feiten en de opzet van het Werkfonds en de geringe formele invloed van het bestuur, maar hij beschouwde de zaterdagsvergaderingen die hij als bestuursvoorzitter had met de commissie uit de ministerraad onder leiding van Colijn, als redelijke compensatie. Door de zeer frequente bijeenkomsten “was er tenminste geen ‘ambtelijke sleur’ die beslissingen vertraagde”. Hij kon evenwel ook niet om het blijvend magere resultaat heen.¹⁵⁴

Een van zijn teleurstellende ervaringen als voorzitter was het geringe effect van zijn persoonlijke interventies bij de Vereniging van Werkgevers en bij het gemeentebestuur van Amsterdam. Hij nodigde deze organisaties, die rechtstreeks met de werkloosheid te maken hadden, uit met projecten te komen waarvoor het Werkfonds speciale kredieten beschikbaar zou kunnen stellen. In beide gevallen bleken er geen plannen te bestaan en zeker geen projecten die op korte termijn konden worden uitgevoerd.¹⁵⁵ Een andere tegenvaller voor hem was dat zijn plan premies te verstrekken voor woningvernieuwing geen meerderheid in het bestuur kreeg en daardoor niet tot de ministeriële commissie kon doordringen.¹⁵⁶

Nederland was niet voorbereid op een crisis van dit formaat. Daarin lag wellicht de oorzaak dat de oogst van de activiteiten van het Werkfonds schameel was. In plaats van de bedoelde tienduizenden arbeidsplaatsen leverde het slechts enkele duizenden nieu-

III VAN CRISIS NAAR OORLOG (1927-1940)

we banen op. Het enthousiasme voor de ze wij ze van werkloosheidsbestijding taande dan ook snel.¹⁵⁷

KRITISCHE AFSCHEIDSBRIEF

Beyen begon te beseffen dat de werkloosheid niet effectief met de toen gekozen middelen kon worden bestreden. Het Werkfonds was volgens hem onvoldoende in staat conjuncturele maatregelen te nemen die nodig waren om de heersende conjuncturele werkloosheid aan te pakken.¹⁵⁸ Voorjaar 1935 maakte hij zijn standpunt kenbaar in een “vertrouwelijk” schrijven aan de ministeriële commissie, waarvan hij voorzitter Colijn apart een afschrift stuurde. Het was een afscheidsbrief, waarin hij aankondigde zijn voorzitterschap van het Werkfondsbestuur te moeten opgeven in verband met vertrek naar het buitenland.¹⁵⁹ Beyens leermeester Trip, die gekozen was tot president van de Bank voor Internationale Betalingen (BIS), maar daarnaast aan het hoofd bleef staan van De Nederlandsche Bank, had hem gevraagd zich in Bazel te vestigen als plaatsvervangend president op het hoofdkantoor van de BIS.

Maar de brief had tegelijkertijd veel weg van een testament. Beyen legde herhaaldelijk de nadruk op het “zuiver persoonlijk karakter” van het stuk, ook omdat “omtrent enkele door mij naar voren gebracht denkbeelden geenszins een gezindheid bij het Bestuur zou blijken te bestaan” – wat aangaf dat zijn rol als voorzitter geen gemakkelijke was geweest. Hij stelde zonder omhaal vast dat het Werkfonds “in één opzicht zijn doel helaas volkomen [heeft] gemist, nl. in psychologisch opzicht”. Ongetwijfeld tot ongenoegen van Colijn, die juist in dit opzicht grote verwachtingen had gekoesterd, constateerde Beyen dat het fonds “geenszins populair” is geworden. Het heeft “de sterk ontmoedigde bevolking” niet de indruk gegeven “dat krachtige hulp voor de bestrijding der werkloosheid geboden wordt”. Dat kwam volgens hem vooral door de grote ambtelijke “schuwheid” waarmee voorspellingen werden bejegend, bijvoorbeeld bij plannen voor exportbevordering en goedkope woningbouw. Dat dit Colijn gevoelig raakte, blijkt uit de dikke strepen die de minister-president bij deze passages in de kantlijn plaatste.¹⁶⁰

Beyen waarschuwde dat de projecten van het Werkfonds, hoe nuttig ook, niet aan de hoge verwachtingen konden voldoen en dat ze het aantal werklozen slechts in geringe mate zouden terugbrengen. De financiële ruimte en de vrijheid van handelen waren te beperkt. Doorgaan op deze voet zou het sociale vraagstuk niet effectief bestrijden. Ingrepen van een principiële ander karakter konden hier volgens hem uitkomst bieden: overheidsmaatregelen om rechtstreeks de binnenlandse conjunctuur te stimuleren. Opdrachten met steun van de overheid voor renovatie van woningen en verbetering van de industriële outillage (modernisering van fabrieken, scheepsbouw) zouden in zo’n fundamenteel andere werkwijze passen. Een dergelijk beperkt oppepen van de nog steeds dalende conjunctuur zou zonder schadelijke gevolgen voor de betalingsbalans en voor de staatsfinanciën kunnen gebeuren, bijvoorbeeld door een lager loonniveau dan gebruikelijk te hanteren. Beyen stelde de ministeriële commis-

III VAN CRISIS NAAR OORLOG (1927-1940)

sie voor “met dergelijke maatregelen een proef te nemen”. Colijn becommentarieerde dit in de kantlijn met ‘ja’.¹⁶¹

Beyens ‘testament’ miste zijn uitwerking niet. Hij zou de laatste voorzitter van het Werkfondsbestuur zijn. De taken van het Fonds werden opgesplitst tussen de betrokken ministeries en een nieuwe Maatschappij voor Industriefinanciering, die steun moest geven aan bestaande of nieuw op te richten industrieën, “voor zover werkgelegenheid en werkverruiming daarmee gediend waren”. Van het oorspronkelijke bestuur bleef slechts een kleine loononderhandelingscommissie over.¹⁶²

EEN SOCIAAL VOELEND PREDIKANT ALS VRIEND

Ook daarna bleef het sukkel en met de werkloosheidsbestrijding in Nederland, zo nam Beyen vanuit Bazel waar. Hij achtte het aan de ene kant verstandig dat de Nederlandse regering niet haar toevluicht nam tot een grootscheeps overheidsingrijpen in de economie, zoals de Amerikaanse president Franklin D. Roosevelt dat sinds 1933 met zijn stimuleringsprogramma New Deal had gedaan. Beyen meende dat de overheid vooral voorwaarde moest scheppen die bedrijven in staat zou stellen welvaart, banen te genereren. Verder vond hij New Deal te nationalistisch. Hij memoreerde dat de ervaring van Groot-Brittannië tegenover die in de Verenigde Staten had bewezen “hoeveel gunstiger en stabielere voor de gehele economische ontwikkeling eene opleving is die van het normale bedrijfsleven uitgaat, dan een e, die geheel aan kunstmatige overheidsmaatregelen te danken is”. Beyen liet zo blijken weinig te zien in het Plan van de Arbeid, dat in 1935 door de vakbond NVV en de socialistische partij SDAP was gelanceerd en waarbij H. Vos en J. Tinbergen waren betrokken. Daarin stond juist het uitvoeren van openbare werken centraal. Aan de andere kant had de Nederlandse economie een stimulering van de binnenlandse conjunctuur nodig, die de basis van investeringen door het bedrijfsleven zou moeten vormen. Daarvoor waren overheidsmaatregelen vereist, die nog steeds ontbraken, zo analyseerde hij in de herfst van 1938.¹⁶³ In feite schreef hij eind jaren dertig nog steeds het recept voor zijn afscheidsbrief aan de ministeriële commissie voor het Werkfonds.

Beyen stelde deze observaties op schrift voor dominee Eijkman, die aan de wijsheid gestaan van het Werkfonds 1934 en met wie hij bevriend was geraakt. Eijkman maakte zich grote zorgen over de maatschappelijke en politieke gevolgen van permanent hoge werkloosheid, vooral onder jongeren. De maatschappelijk actieve predikant zag hoe de totalitair geregeerde landen “verbluffende resultaten” bereikten bij de bestrijding van de werkloosheid en hoe dit een “verbijsterende indruk” had gemaakt in democratische landen.¹⁶⁴

Hij stelde een nieuw initiatief voor, dat aanvankelijk de vorm had van een plan voor een Werkfonds 1938. Dit zou door de top van het bedrijfsleven geleid moeten worden en als extra aanbeveling een koninklijke commissaris moeten krijgen in de persoon van prins Bernhard. Met hem onderhield Eijkman – net als Beyen¹⁶⁵ – nauwe banden. De dominee was zelfs “een fan van het koningshuis”.¹⁶⁶

III VAN CRISIS NAAR OORLOG (1927-1940)

Het nieuwe Werkfonds zou met staatsgarantie een kwart miljard gulden voor een periode van tien jaar moeten lenen. Met dit bedrag konden projecten op het gebied van scheepsbouw, krotpruiming en ontginning van woestegronden worden gefinancierd. Vooral jonge werklozen zouden hiervan moeten profiteren, die bij tewerkstelling in de landbouw in kampen moesten worden ondergebracht.¹⁶⁷

Beyen was de steunpilaar van de sociale dominee. "Je weet", schreef Eijkman in een 'Beste Willem'-brief aan Beyen, "hoe ik alleen schaatsenrijden kan achter het sleedje, dat Beijen heet."¹⁶⁸ En de ze stond op zijn beurt zijn vriend Jo met raad en daad terzijde en bracht hem in contact met zijn invloedrijke vrienden, zoals Philips-topman P.F.S. Otten.¹⁶⁹

Het resultaat van de inspanning was de Stichting 'Nederlands Volkskracht' "ter vers terking der geestelijke en zedelijke volkskracht door het geven van arbeid, arbeidsscholing en algemene vorming aan de jongeren". Deze werd op 24 oktober 1938 opgericht. Beyen werd voorzitter van het financieel curatorium, waarin andere prominente oude bekenden, als professor A.C. Josephus Jitta, lid van de Hooge Raad van Arbeid, D. Crenade Iongh, toen president-directeur van de Nederlandsche Handelsmaatschappij, en P.J. Oud, burgemeester van Rotterdam en oud-minister van Financiën, zitting namen.¹⁷⁰ Later voegde zich hier nog Otten bij.

De stichting stuurde begin 1939 een Werkplan "ter bestrijding van de gevolgen der jeugdwerkloosheid op ruimenschaal" aan "ongeveer duizend vooraanstaande Nederlanders, voor het meeren deel in het bedrijfsleven werkzaam, met een verzoek om geldelijke steun".¹⁷¹ Beyen beval het verzoek met de andere curatoriumleden "met overtuiging aan".¹⁷² Het opzetten van vier werkkampen, waarvan een tekening was bijgevoegd, en het geplande kamp voor schippersjongeren, waar in totaal zestien duizend jongeren jaarlijks een vakopleiding zouden volgen of nieuwe vaardigheden opdoen,¹⁷³ zou door de Tweede Wereldoorlog worden doorkruist.¹⁷⁴

De ontgoocheling die zijn bemoeienis met het Werkfonds opleverde, bleef Beyen langdurig bij. Ze scherpte zijn visie op de inrichting van de samenleving. Zo zou hij in maart 1941 in Londen, waar hij kort na het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog terecht was gekomen, de episode met het Werkfonds opnieuwaanhalen in een rede over het naoorlogse financiële en economische herstel van Europa.

Voor het prestigeuzegoor van The Royal Institute of International Affairs in Chatham House memoreerde hij hoe hij als voorzitter van het Fonds tot de zeer teleurstellende conclusie was gekomen dat men in feite helemaal niets kon doen. De bijzondere reden hiervoor was volgens hem dat, over het geheel genomen, "people were not willing to do things unless they were justifiable on the old lines of being profitable as such". De les die Beyen hieruit had getrokken was dat werkverschaffing als zodanig geen zin heeft. Bestrijding van de werkloosheid moet gekoppeld zijn aan het bereiken van een betere toekomst voor de werkende klasse. Voor de tijd na de oorlog betekende dit, zo betoogde hij, dat "the masses" alleen voor de democratie konden worden gewonnen als bij de wederopbouwduidelijk wordt gemaakt dat "we are ai-

III VAN CRISIS NAAR OORLOG (1927-1940)

ming at their welfare and not only at the reconstruction of material wealth".¹⁷⁵

Dat welzijn van de massa's kon niet worden bereikt zond er internationale samenwerking, waar het in de jaren dertig zo jammerlijk aan had ontbroken. De mislukkingen op dat punt zouden Beyen op het spoor van de Europese eenheid zetten. Veelzeggend is dat zijn toespraak de titel droeg "The financial and economic rehabilitation of Europe after the war".¹⁷⁶ Het ging niet alleen om Nederland, het ging om het hele continent. Dit Europese perspectief had hij zich tijdens zijn carrière als internationaal bankier eigen gemaakt.

3 BANCAIRE CRISISDIPLOMATIE

AFWENDEN VAN CONFLICTEN

Beyen was in de hoofddirectie van de Rotterdamsche Bankvereniging de enige directeur die niet was besmet door de problemen die de bank in 1924 bijna naar de ondergang had den gevoerd. Het was ongetwijfeld de bedoeling van saneerder Van Hengel geweest met Beyen, die zich bij de redding en reorganisatie van de middenstandsbanken een weliswaar creatief, maar ook orthodox en behoudend bankier had getoond, nieuw bloed in de Rotterdamse bank te pompen om een heldere bancaire koers te voeren en toekomstige ontsporingen te voorkomen. Deze onafhankelijke positie zorgde ervoor dat Beyen meteen gezag kon verwerven.

Toen na het vertrek van Van Hengel in de loop van 1927 binnen de beleidsbepalende 'Commissie uit commissarissen en de directie' van de Robaver al spoedig een hoogoplopend conflict ontstond over het optreden van de dominante commissaris W. van der Vorm, zelf lid van de Commissie, was het Beyen die de helpende hand moest bieden. De onenigheid draaide om de volgens de vooraanstaande koopman en reder Van der Vorm te lakse en nonchalante wijze waarop de directie werkte aan de toekomst van de bank. Van een plan voor opbouw was tot dan toe niets terechtgekomen, en de verontruste commissaris zag de bank verzeild raken in een zelfde rampzalige toestand als die van 1924. Dat Van der Vorm op eigen gezag met De Nederlandsche Bank in contact was getreden over de positie van de bank, verraste de directie onaangenaam. Ze voelde zich op z'n minst gepasseerd en vreesde in haar bevoegdheid beknut te worden.¹⁷⁷

De uitgebreide notulen van de vergadering waarop Van der Vorm en de directie de degens kruisten, konden geen genade vinden in de ogen van de eerste. Zijn woorden zouden niet juist zijn weergegeven. Op Beyen werd een beroep gedaan met de prominente commissaris tot een bevredigende redactie van diens "uiteenzettingen" te komen.¹⁷⁸ Dit geschiedde kenmerklijk naar volle tevredenheid, want van de dreiging van Van der Vorm dat hij zich genoodzaakt voelde als commissaristerug te treden, werd niets meer vernomen.

De succesvolle bemiddeling zal mogelijk hebben bijgedragen aan het ontstaan van vriendschappelijke gevoelens tussen de welgemanierde Beyen en de in de omgang ru-

III VAN CRISIS NAAR OORLOG (1927-1940)

we Van der Vorm, die aanvankelijk niets van de nieuwe directeur moest hebben. Beyen hield er een hooggenoteerd levensdevies aan over: ‘Turn your loss into a profit’. Hij beleefde ingezel schap van ‘oom Willem’ ‘de meest onverantwoordelijke veerti en dagen’ van zijn leven. Dat gebeurde toen deze grote man van de Holland-Amerika Lijn hem in 1934 onverwachts uitnodigde de volgende dag mee te gaan op een cruise met een van ‘zijn’ schepen, de ‘Rotterdam’. De ze deed onder meer het verwaarloosde Leningrad aan, bij welke gelegenheid ook Moskou werd bezocht. Met eigen ogen zag Beyen de armoede en de gebrekkige infrastructuur in het communistische Rusland,¹⁷⁹ dat hij eerder als potentiële economische bedreiging van Europa had gekenschetst.

Een ander wapenfeit uit Beyens beginperiode bij de Rotterdamsche Bank was het afwenden van een conflict met zijn voormalige werkgever en gewaardeerde Robavercliënt Philips’ Gloeilampenfabrieken. Anton Philips besloot in de lente van 1929 op eigen houtje méér banken te laten meedoen aan een emissie dan de Robaver – die in de praktijk de huisbankier van het concern was en als zodanig de emissie leidde – en twee kleine met Philips verwante banken, die steeds bij dit soort transacties waren betrokken. Vooral het feit dat “de Heer Anton Philips buiten ons om de drie nieuwe banken had geapprocheerd” kwetste de bestuurders van de Rotterdamse bank zodanig dat men overwoog zich terug te trekken. Een gesprek van Beyen met Anton Philips redde de zaak. De Robaver-directie besloot “gezien de groote belangen voor de Rotterdamsche Bank vereeniging verbon den aan de relatie met de Philips’ Gloeilampenfabrieken” na rijp beraad zich bij de gang van zaken neer te leggen.¹⁸⁰ Beyen versterkte door zijn inteven tie zowel zijn positie bij de bank, waar hij zich als onderhandelaar en bemiddelaar een reputatie verwierf, als zijn verhouding met Philips, dat hem sinds zijn vertrek in 1925 uit Eindhoven steeds zeer na aan het hart was blijven liggen.

Beyen stond er garant voor dat Philips voor zijn financiële zaken op de Robaver, maar vooral op hem zelf, kon rekenen. Zo liep kort daarop de financiële bemiddeling voor twee gevoelige en geheime aankopen van Philips via hem persoonlijk. Het ging om het verwerven van de ‘Elektra’ Glühlampenfabrik A.G. te Praag en om de overname van de n.v. Splendor Gloeilampenfabriek te Nijmegen. In het eerste geval mocht, als gevolg van het bestaande gloeilampenkartel ‘Phoebus’, niet bekend worden dat Philips de eigenaar werd. Beyen hielp het bedrijf daa romeen constructie te ontwerpen die erop neerkwam dat de Schweizerische Bankverein in opdracht van de Robaver, maar met de uitdrukkelijke instructie de ze Rotterdamse bank en ook Philips niet te vermelden, de aandelen van Elektra kocht via de Tsjechoslowaakse bank Zivnostenská Banka. Deze nam de stukken voor de koper, in naam de Rotterdamse bank, in bewaring. Het kapitaal voor deze transactie verschaftte Philips. Het werd overgemaakt naar de rekening van Philips bij de Robaver, die op haar beurt het elektronikaconcern een optie van 100 procent op de verworven aandelen verleende.¹⁸¹ De correspondentie aan Philips over deze zaak liep via privé-adressen.

Bij Splendor was het de bedoeling dat de gloeilampenvoot van de ze aanvankelijk succesvolle onderneming geruisloos in handen kwam van het gloeilampenkartel

III VAN CRISIS NAAR OORLOG (1927-1940)

'Phoebus' nadat de concurrerende radioafdeling door Philips was overgenomen. Met hulp van Beyen en de Robaver slaagde ook deze operatie.¹⁸²

Het was Beyens ambitie bij de Robaver de afdeling buitenland onder zijn beheer te krijgen. Hij verlangde er vooral naar in het gezelschap van internationale bankiers te verkeren, persoonlijke relaties met hen op te bouwen en de 'standing' van hun banken te doorgronden. Hij meende gevoel te hebben voor deze functie, die hij vergeleek met die van ambassadeur.¹⁸³ Toen na de volledige overname door de Rotterdamse Bankvereniging van de Nationale Bankvereniging in 1929 'Nabank'-hoofd-directeur H.L. Wolters om deeling uitmaken van de Robaver-directie, leek het moment gekomen. Beyen bereikte met zijn Rotterdamse collega-directeur Van der Mandele, die zich al op internationaal terrein bewoog, overeenstemming "hem meer speciaal te belasten met het behartigen van de buitenlandse belangen van de bank". Maar de in Amsterdam zetelende directeuren beschikten anders en vonden dat Beyen een "op kantoor zittend" directeur moest zijn en dat hij aan Van der Mandele alle vrijheid voor reizen moest bieden.¹⁸⁴

Mogelijk kwam het verzet binnen de directie tegen Beyens plannen voort uit wrevel over diens wat onorthodoxe functioneren. Hij stond niet bekend als de meest ijverige bankier en als de meest bezette man op kantoor. Hij had bovendien de gewoonte 's ochtends nogal laat te arriveren – met de trein van de Hofpleinlijn, die toen nog langs Wassenaar reed.

Hij behoorde het dagelijkse kredietbedrijf, wat hem trouwens niet van het buitenland afsloot, want onder de relaties bevonden zich Duitse handels- en scheepvaartbedrijven, waarvoor de Robaver transacties financierde.¹⁸⁵ Het verschaftte Beyen informatie uit de eerste hand over de toestand van de Duitse economie. Zijn ambitie werd met deze werkzaamheden echter onvoldoende bevredigd.

Het echte buitenlandse werk bleef Beyen trekken. De om zich heen grijpende crisis in Europa bood uitkomst, met Trip, inmiddels president van De Nederlandsche Bank, in de rol van aanjager van Beyens verdere carrière.

'STILHALTE' ALS OPENING NAAR HET BUITENLAND

Nadat de vooraanstaande Oostenrijkse bank Credit Anstalt in 1931 haar deuren had moeten sluiten, verspreidde de financiële paniek zich snel, eerst over Midden-Europa, daarna ook over de rest van het continent. Ongekende hulpoperaties moesten het tij keren. Om Duitsland, dat financieel eveneens wankelde, Oostenrijk en een aantal andere Midden-Europese landen op de been te houden en de nieuwe afspraken over herstelbetalingen niet geheel in het honderd te laten lopen, werd in de zomer van 1931 het 'Hoover Moratorium' (genoemd naar de initiatiefnemer, de Amerikaanse president Herbert Hoover) afgekondigd. Dat omvatte uitstel van betaling van officiële (overheids-) schulden gedurende een jaar. Commerciële banken, waaronder een groot aantal Amerikaanse, die zich "met alle kracht die een nieuwkomer kenmerkt"¹⁸⁶ op deze markt hadden gestort, moesten volgen. Op verzoek van de landen die in juli 1931 in

III VAN CRISIS NAAR OORLOG (1927-1940)

Londen de economische wereldcrisis bespraken, werd het kredietprobleem van de particuliere banken op het bord van de Bank voor Internationale Betalingen gelegd. Via bemiddeling van de BIS bereikten de belangrijkste handelsbanken uit elf landen, waaronder Nederland, in september in Bazel een akkoord dat bekend staat als de 'Stillhalte'-overeenkomst. Deze behelsde uitstel van aflossing van door Duitsland ontvangen buitenlandse kredieten. Kortlopende kredieten zouden tussen 1 september 1931 en 1 maart 1932 niet worden opgeëist.¹⁸⁷

De ad-hocregeling was verre van afdoende, en vele Stillhalte-akkoorden zouden nog volgen. Dit betekende regelmatig overleg in Berlijn en Londen, waar de Stillhalteconferenties plaatsvonden. Deze kregen het karakter van de huidige 'Club van Parijs', waarbij in een oek op collectieve basis wordt onderhandeld over een schuldenregeling voor probleemlanden.¹⁸⁸ Voorafgaande aan de besprekingen in Berlijn voor een tweede overeenkomst benoemde Trip – De Nederlandse Bank trad hier coördinerend op¹⁸⁹ – in december 1931 Beyen, samen met H.A. van Nierop, directeur van de Amsterdamsche Bank, en J.M. Telders, directeur van de Twentsche Bank, in de Nederlandse delegatie. Deze internationale functie zou Beyen voor een lange tijd gedurende een aantal weken per jaar in beslag nemen.¹⁹⁰

De Stillhalte-besprekingen markeerden Beyens entree als 34-jari ge op het gebied van internationale overleg. Was dit aanvankelijk een parttimebezigheid, al spoedig zou dit soort activiteiten het hoofdbestanddeel van zijn werk uitmaken. Beyen was van toetschouwer en geïnteresseerd waarnemer van de verwickelingen op het internationale financiële en monetaire toneel nu zelf deelnemer geworden. Wat eerder een verdecor was bij zijn handelen als bankdirecteur, werd de werkelijkheid waarin hij zich nu bevoog.

Voor het eerst bevond hij zich aan de zelfgeïdelijk aftekenende frontlijn van het internationale financieel-economische crisisberaad, dat in die periode aarzelend van de grond kwam. Beyen zou sindsdien vinden zijn op de plekken waar internationale financiële en monetaire zaken werden gedaan en waar voor goed werd afgerekend met de wereld van vóór 1914.

GROTE GEVOLGEN

Voor zijn positie bij de bank had dit grote gevolgen. Zo moest hij regelmatig verstek laten gaan op de vergaderingen van commissarissen en directie – de notulen verklaarden zijn afwezigheid dan met: "(bevindt zich nog te Berlijn)" of kortweg "(nog te Berlijn)".¹⁹¹

Ingrijpend was de nieuwe nevenfunctie echter voor de taakafbakening binnen de directie. De in Amsterdam zetelende directoren gaven opnieuw te kennen dat Beyens plaats op het kantoor hoorde te zijn en niet in het buitenland, terwijl Beyen dit onmogelijk achtte. De collegale relaties leden hieronder en Beyen maakte de kwestie ahangig in het overleg van directie met commissarissen. Hij trok de zaak daar breder en voerde aan dat hij "langzaamhand in het binnen- en buitenland een aantal waarde-

III VAN CRISIS NAAR OORLOG (1927-1940)

volle connecties heeft opgedaan, die hij, naar zijn mening, in het belang van de bank moet onderhouden, niet slechts met het oog op eventuele zaken, maar ook als bron van informatie”. En wat de kantoorbezetting betreft, door de heersende “slaptes in zaken” was volgens hem geen bijzondere voorziening nodig.¹⁹²

Beyens Rotterdamse kantoorgenoot, Van der Mandele, stemde hiermee in. Ook de ‘Amsterdammers’ konden nu akkoord gaan met Beyens nieuwe rol, als de ze maar niet inhield dat “aan Beyen ten aanzien van het buitenland een bepaalde opdracht zou worden verstrekt”. Beyen liet direct weten dat hij dat “onder de huidige omstandigheden” ook liever niet had.¹⁹³

WERVELEND OPTREDEN MAAR ZONDER RESULTAAT

De eerste ervaringen met de Stillhalte-onderhandelingen vielen Beyen niet mee. In januari 1932 deed hij verslag van zijn ongenoegen in een persoonlijke brief aan Trip, met wie hij, buiten de delegatieleider Van Nierop om, rechtstreeks in contact stond. De brief was geschreven op papier van het luxe hotel Adlon, trefpunt van de internationale elite in Berlijn, waar Beyen verbleef. Hij verbaasde zich over het gebrek aan aandacht bij zijn internationale collega's voor de problemen van het Duitse kredietvraagstuk: “Niemand heeft tijd voor iets anders dan voor het eindeloze gekibbel omtrent op zich zelf vaak hoogst onbelangrijke paragrafen. Alle begrippen van meer algemeen aard zoals het herstel van de internationale Gouden Standaard zijn de werkvrouw niet minder eigen dan deze bankiers”. Tegen een Engelse deelnemer had Beyen blijkens de brief de opmerking gemaakt zich te voelen als “a clergyman talking about eternal life on a stockholders meeting”. En hij had de indruk gekregen dat hij door de meesten niet “voor heelemaal wijs” werd gehouden.¹⁹⁴

Met dat laatste doel de Beyen op de geringe weerklank die zijn wervelend optreden in december 1931 aan het begin van de negenweekse onderhandelingen voor een tweede Stillhalte-overeenkomst had gekregen. Hij had in zijn “eigenwijsheid”¹⁹⁵ de commissie ver gast op een dwingend memorandum, dat bedoeld was het potentiële destructieve probleem van de Duitse kredieten grondig aan te pakken en zo mogelijk uit de wereld te helpen. Stillhalte-regelingen waren slechts lapmiddelen, meende hij. De remedie die hij voorselde was een sanering van de schulden die in veel gevallen zo uitsluitend uitlopen op het omzetten van korte-termijnkredieten – die een voor die tijd onverwacht grote omvang hadden bereikt¹⁹⁶ – in leningen op lange termijn. Dit zou alleen moeten gelden voor die kredieten die het waard waren ‘geconsolideerd’ te worden. Slechts die korte-termijnkredieten konden worden gehandhaafd die werkelijk voor de financiering van de Duitse buitenlandse handel gebruikt werden. Op de overblijvende kredieten – die noch perspectief boden op omzetting in lange-termijnleningen, noch betrekking hadden op de handel – zouden de banken het verlies moeten nemen. De bankiers zouden zelf met hun debiteuren tot overeenstemming moeten komen en die in individuele akkoorden vastleggen. Alleen zo kon volgens Beyen het vertrouwen in de Duitse economie en het vrije verkeer van kapitaal worden hersteld.

III VAN CRISIS NAAR OORLOG (1927-1940)

De Stillhalte-organisatie zou op deze operatie moeten toezien en hand- en spandiensten kunnen verlenen.¹⁹⁷

Beyen achtte het noodzakelijk dat de lopende onderhandelingen over verlening van het Stillhalte-akkoord zich op zijn structurele oplossing zouden richten,¹⁹⁸ wat echter niet gebeurde. “Mijn stem was die eens roependen in een bankierswoestijn. Er kwam geen enkele reactie.”¹⁹⁹

Op een zondagochtend – niet het aantrekkelijkste tijdstip – mocht hij zijn ideeën toelichten.²⁰⁰ Beyen kreeg echter van geen enkele delegatie steun, “zelfs niet van mijn landgenoten”, en hij was daar zeer ontmoedigd over.²⁰¹ Uit zijn correspondentie met Trip valt af te leiden dat de Nederlandse afvaardiging als los zand aan elkaar hing. “De Nederlandse delegatie laat mij mijn gang gaan, wat misschien al een heel eboel is. De steun van Van Nierop zou hier trouwens nauwelijks waarde hebben. Enfin, ik tob verder.”²⁰²

Het enige dat hij in de wacht wist te slepen, was toestemming van de Stillhalte-commissie om met de Duitse delegatie over zijn voorstel te spreken.²⁰³ Beyens plan bevatte “most interesting possibilities”, maar het was “impracticable” het voorstel al in de nieuwe sluiten Stillhalte-overeenkomst op te nemen, reageerde de Duitse delegatie op een uitvoerig schrijven van hem. Na het sluiten van een nieuw akkoord zouden de delegatiedelen, de heren G. Schlieper (Deutsche Bank), Geheimrat L. Kastl (Duits Verbond van Werkgevers) en O. Jelds (Berliner Handelsgesellschaft), er open voor staan in alle rust over de zaak van gedachten te wisselen.²⁰⁴ Hier moest Beyen het vooropig mee doen, en veel verwachtte hij er niet van.

Een memorandum dat Beyen voor jaar 1932 zijn Stillhalte-collega's presenteerde, trof het zelfde lot. Het ging over het Duitse exportoverschot, dat onmisbaar was om de schulden te kunnen aflossen. De overmakingen voor lange-termijnleningen (die in eerste instantie buiten de Stillhaltevielingen toen vooral naar de Verenigde Staten – die veruit het meest hadden geleend. Dit land had zich echter achterstevig handelsbarrières verschanst, zodat Duitsland niet in goederen kon betalen. Daarvoor dreigde volgens Beyen een situatie te ontstaan die de financiële stabiliteit in de wereld blijvend zou aantasten en die een herstel van de internationale gouden standaard onmogelijk zou maken. Duitslands belangrijkste handelspartners (waaronder Nederland) werden door de houding van Amerika, dat niet genegen was een exportoverschot van de rest van de wereld te aanvaarden, opgezadeld met een blijvend en niet te compenseren handels tekort met Duitsland. Dit zou uiteindelijk de handel doen inzakken en de Duitse economie verder schade doen, meende Beyen. Als de Verenigde Staten in hun standpunt zouden volharden en achter hun tariefmuren bleven zitten, zouden ze volgens hem, ook in hun eigen belang, moeten toestaan dat er meer geld naar Duitslands handelspartners zou vloeien, wat het handelsverkeer en de economische ontwikkeling ten goede zou komen.²⁰⁵ Het was niet de laatste keer dat Beyen Amerika als spelbreker zou meemaken.

Van dit voorstel was “geen praktisch succes” te verwachten, schreef Beyen aan Colijn,

III VAN CRISIS NAAR OORLOG (1927-1940)

Beyen als man van de wereld.

die in die periode niet in het kabinet zat, maar betrokken was bij de economische conferenties van de Volkenbond. Dat hij het toch had ingediend, had een demonstratieve en een strategische achtergrond. Beyen wilde de aandacht vestigen “op het feit, dat men alleen terugbetalingen kan verwachten, indien men ook van plannen is in ontvangst te nemen”. Verder vond hij het nodig te wijzen op de bijzondere positie van landen die met Duitsland een exportoverschot hadden om in het geval van een economische instorting van Duitsland en stopzetting van rentebetaling en aflossing op ‘lange’ leningen “een aanknoopingspunt te hebben voor het treffen van een speciale regeling voor landen als Nederland”.²⁰⁶

Beyen zou Colijn, net zoals hij met Trip deed, op de hoogte blijven houden van zijn visie op de Stillhalte-besprekingen, die zich behalve in Berlijn ook in het financiële wereldcentrum Londen afspeelden. Zelfs van de discussies die Beyen hierover op papier met onder anderen Crenade Iongh van de Nederlandsche Handel-Maatschappij voerde, kreeg Colijn informatie uit de eerste hand, al was het maar “ter completering van Uw dossier”.²⁰⁷ Natuurlijk was Colijn geïnteresseerd wegens zijn eigen werkzaamheden bij de Volkenbond, waar hij zich tevergeefs inspande om handelsbambanieren te slechten.²⁰⁸ Maar het contact zal vooral zijn voortgekomen uit de respectvolle verhouding die tussen beiden bestond. Beyen liet blijken Colijn op dit internationale vlak een spel er van formaat te vinden – wat deze ook was – en hield bovendien een waardevolle relatie in stand.

III VAN CRISIS NAAR OORLOG (1927-1940)

‘ET WAS NIE DAGEWESENES’

Hoewel Beyen zich door de lauwe ontvangst van zijn inbreng niet uit het veld liet staan, en zijn voors tellen verder aankleedde en aanpaste,²⁰⁹ bleef de door hem gevente grondige aanpak van de Duitse schuldenkwesie uit. Jaar in jaar uit werd de oorspronkelijke Stillhalte-overeenkomst verlengd – ook onder het in 1933 aan de macht gekomen nazi-bewind – tot het oorlogsjaar 1939. Tegenover de tel estelling over het geringe eigen succes, stond voor Beyen het plezier deel te nemen aan iets volstrekt nieuws, “etwas nie Dagesenes”.²¹⁰ De Stillhalte-conferentie was in zijn ogen “een van de meest opmerkelijke internationale lichamen die ooit heeft bestaan”.²¹¹ Er groeide voor het eerst een internationale organisatie van privé-bankiers die onderling gedrag regels vaststelde en in feite de financiële toestand in Duitsland hielp regelen. En hij kreeg vanaf het ogenblik dat hij voor zijn eerste Stillhalte-vergadering op 9 december 1931 de rijkvergulde zaal van de Reichsbank binnenkwam – “rijker verguld dan de goudkluis, dachten wij”, zo zou hij zich later herinneren²¹² – volop gelugheid zich uit te leven in het observeren van mensen en situaties: “Het ging er zeer gemoeidelijk toe; de hoofdgasten (de Verenigde Staten, Groot-Brittannië en Duitsland) zaten in het midden van de tafel tegenover elkaar. De rest zat ‘below the salt’ en verveelde zich vaak – we lazen veel kranten en speelden een soort vlooienspel met 1 mark-stukken en een asbak.”²¹³

Wel konden de Stillhalte-bankiers vanuit hun unieke positie ervaren hoe Duitsland afgleed naar de nazi-dictatuur. Toen ze zich op 30 januari 1933 begaven naar de traditionele *Bierabend* in de Reichsbank, waren ze er getuige van hoe SA-cohorten die het ‘Horst Wessel lied’ zongen, op weg waren naar de Wilhelmstrasse om ‘hun’ kanselier Adolf Hitler en president Paul von Hindenburg toe te juichen. De machtswisseling voltrok zich snel, en “voordat de Stillhalte-conferentie voorbij was brandde de Reichstag”.²¹⁴ Hoe Beyen op dat moment dacht over de politiek-maatschappelijke situatie in Duitsland, is niet bekend, behalve dan dat hij het stimuleringsbeleid van de nazi’s afwees.

Voor zijn eigen bank was Beyens inzet voor het Stillhalte-overleg geen verspilde tijd. De Robaver had een flink pakket leningen in Duitsland uitstaan. Tijdens de Stillhalte-besprekingen werden regelingen afgesproken voor terugbetaling van schulden, waarvan de bank profiteerde. Ze wist met Beyens hulp een deel van haar risico weg te werken, al ging dat niet zonder financiële aderlating. In de herfst van 1933 zuchtte de Robaver nog onder leningen ter waarde van 12,4 miljoen gulden die onder de Stillhalte-overeenkomsten vielen, en onder 1,4 miljoen gulden aan kredieten die buiten het Stillhalte-kader aan Duitsland waren verstrekt. Dit alles was niet gedekt door de kredieten buiten Duitsland. Voor Beyen waren de risico’s van deze situatie nog steeds te groot. Hij adviseerde commissarissen en directie een aantal van de vorderingen over te doen aan Unilever. Dit concern bezat in Duitsland vestigingen, die schulden aan de Robaver hadden (die voor rekening van de moedermaatschappij liepen). Deze Unilever-dochters konden met merken – die onder de toen heersende deviezencon-

III VAN CRISIS NAAR OORLOG (1927-1940)

trole in Duitsland moesten blijven – wel iets doen. Het lukte de bank via dit kanaal de in Duitsland lopende kredieten, weliswaar met verlies, aanzienlijk te verminderen.²¹⁵ Voor de Robaver was het gevaar daarmee geweken.

Als financiële Duitslandspecialist was Beyen in zijn hoedanigheid van lid van de hoofd directie van de Robaver ook andere dingen behulpzaam om in Duitsland geblokkeerd geld nuttig aan te wenden en eventueel los te krijgen. Zo spande hij zich speciaal in voor de Nederlands-Duitse Algemeene Kunstzijde Unie (AKU). Achter dit concern was F.H. Fentener van Vlissingen de drijvende kracht, ook nadat deze president-commissaris was geworden. Kort voordat Beyen zijn functie van waarnemend-president van de Bank voor Internationale Betalingen in Bazel zou aanvaarden intervieneerde hij voorjaar 1935 als directeur van de Robaver bij de Duitse minister van Economische Zaken en Reichsbank-president, Hjalmar Schacht, ten gunste van de vorderingen ter waarde van vele miljoen enguldens die de AKU in Duitsland had lopen en waar de onderneming niets mee kon beginnen. Beyen ging daar zelfs nog even mee door nadat hij al op het hoofdkwartier van de BIS aan de slag was gegaan.²¹⁶ Hij zou tegenover Fentener van Vlissingen als onderdeel van een oplossing zelfs hebben voorgesteld dat de AKU voor tien miljoen mark “zou deelnemen in een bedrijf in Beieren voor het verkrijgen van benzine langs synthetischen weg”.²¹⁷

RECEPT VOOR OOSTENRIJK

Dat de door Beyen beplei termedie voor de sanering van de Duitse schulden kon werken, bewees de praktijk in Oostenrijk. Daar had Van Hengel op verzoek van de Oostenrijkse regering en onder druk van de buitenlandse crediteuren vanaf 1931 – eerst als adviseur, later als algemeen directeur – de reorganisatie van de ingestorte Credit Anstalt ter hand genomen.²¹⁸ En de ze paste het recept met succes toe bij de regeling van de korte-termijn schulden die tot de crisis bij de ze bank hadden geleid. De debiteuren, en hun schulden, werden gesaneerd en buitenlandse crediteuren kregen geleidelijk hun geld uit de opbrengst van niet-Oostenrijkse bezittingen van de bank, wat gunstig uitwerkte op Oostenrijks binnenlandse en internationale financiële situatie. Die had zich al in 1934 flink hersteld.²¹⁹

Of het Van Hengel was die Beyen op dit punt oplossingen aan de hand had gedaan, of juist andersom, is onduidelijk.²²⁰ Zeker is dat niet alleen Beyen in de ze richting dacht. Ook Keynes speelde in die tijd met dergelijke ideeën en ook hij hechtte te grote waarde aan consolidering van de Stillhalte-vorderingen.²²¹ Het is wel aannemelijk dat Beyen en Van Hengel in die periode contact hebben gehad.²²²

Op Beyens Robaver hoefde de regeling voor de Credit Anstalt niet te worden toegepast. Hoewel tussende Weense en Rotterdamse banken oude en hechte relaties bestonden, had de Robaver geen vordering op de Credit Anstalt toen de ze in ernstige problemen raakte. Beyens bank was de dans door min of meer toevallige omstandigheden ontsprongen. Als gevolg van onenigheid over een rentetarief voor kredieten – dat de Robaver-directie, gezien de onzekere situatie, met een achttienprocent wilde

III VAN CRISIS NAAR OORLOG (1927-1940)

verhogen – had de in de wijk geschoten Credit Anstalt de betrekkingen met de oude Rotterdamse vrienden zelfs verbroken. En drie maanden voordat de Oostenrijkse bank in mei 1931 wegens onvoldoende middelen haar loket ten slotte moest sluiten, had ze al het geleende geld aan de Robaver terugbetaald.²²³

Het contact tussen Beyen en Van Hengel zal nog frequenter zijn geworden in de aanloop naar de onderhandelingen die zich in de zomer van 1932 in Genève en Lausanne afspeelden om Oostenrijk van een nieuwe garantielening te voorzien en waarnaar de Nederlandse regering – die belanghebbende was – op advies van Trip Beyen had afgevaardigd.²²⁴

Het was zijn eerste internationale conferentie op regeringsniveau. Tevens was het voor hem een opmaat naar meer optredens in het diplomatieke milieu. Het was vooral een goede voorbereiding op de Economische en Monetaire Wereldconferentie, die het jaar daarop onder auspiciën van de Volkenbond in Londen zou plaatshebben en waaraan hij ook zou deelnemen.

Het initiatief tot dit mondiale crisisoverleg kwam van de Conferentie van Lausanne²²⁵, waar Beyen toevallig erwijs op enige afstand getuige van was. De zes besprekingen over de Duitse herstelbetalingen en de nijpende internationale monetaireresituatie overlaptten namelijk gedeeltelijk zijn overleg over de Oostenrijkse lening. En omdat een aantal deelnemers aan de Geneefse besprekingen over Oostenrijk niet kon worden gemist bij de onderhandelingen over Duitsland, moest Beyens gezelschap verhuizen van de Volkenbondslocatie in Genève naar het prestigieuze hotel Beau Rivage in het nabij gelegen Lausanne – een stad die op hem als aankomend lid van de exclusieve club internationale financiële crisisbeheerders indruk maakte als “een van de mooiste gelegende oorden ter wereld”²²⁶.

Beyen hernieuwde op de conferentie voor de Oostenrijkse lening de kennismaking met Meinoud Rost van Tonningen, die vertegenwoordiger van de Volkenbond in Oostenrijk was geworden en als taak had het land er weer financieel bovenop te helpen. Beyen was hem eind jaren twintig al tegengekomen in Amsterdamse bankkriegen. Rost was hem toen opgevallen als iemand die “zich zelf mateloos au sérieux” nam. Anders dan tijdens die eerste ontmoeting bleek hij nu plezierig gezelschap te zijn en ze zagen elkaar dagelijks. Later in de jaren dertig moest Beyen vaststellen dat zijn eerste indruk de juiste was geweest. “[G]efrustreerde eierzucht” had Rost volgens hem in de armen van “het fascisme en erger” gedreven.²²⁷

Hoewel hij in Beau Rivage zijn eigen conferentie tot zijn spijt zag degraderen tot “een aanhangwagen” van de andere²²⁸, bood de entourage van de besprekingen elders in het hotel hem wel een nuttig voorproefje van de wijze waarop op hoog diplomatiek niveau zaken werden gedaan. En het betrof nog wel een kwestie die Beyen in het bijzonder bezighield. Onder bepaalde voorwaarden – zoals de eenmalige creatie van Duitse schuldcertificaten, die bij de BIS gedeponneerd zouden moeten worden – werden Duitsland en zijn kredietunlanden het daar eens over beëindiging van de herstelbetalingen. De overeenkomst is echter nooit volledig in werking getreden.²²⁹

III VAN CRISIS NAAR OORLOG (1927-1940)

Beyen met Trip (midden) en Colijn op de Londense conferentie van 1933.

MET COLIJN EN TRIP NAAR DE WERELDCONFERENTIE IN LONDEN

Dat Beyen die internationale financieel-diplomatieke wereld tot de zijne zou maken, werd steeds evi denter. Opnieuw was Trip, de president van De Nederlandsche Bank, de aanjager. Hij beschouwde Beyen in deze enerverende tijden als zijn vertrouweling en waar mogelijk als plaatsvervanger – zoals in de jaren twintig op de Generale The saurie en in zekere zin ook bij de Java s che Bank het geval was geweest. Het was daarom niet verrassend dat Beyen in de zomer van 1933 zijn leermeester en wegbereider secon deerde in de Nederlandse delegatie naar de Londense Econ omische en Mon eta i recon ferentie, waar zoveel van afhing voor de toekomst van de werel decon omie.²³⁰

De president van De Nederlandsche Bank wist dat Beyens monetaire en economische opvattingen in essentie spoorden met de zijne. Ze geloofden beiden in het bereiken van mon eta i restabi l i t e i t via herstel van een internati onaal mon eta i r sys teem geba seerd op de gouden standaard en het genereren van welvaart door middel van vrijhandel. Het was Trip verder niet onbekend dat Beyen zich in het buitenland gemakkelijk bewoog en met plezier in internationale kringen verkeerde.

Beyen had zich bovendien op allerlei manieren een krachtig voorstander getoond van internati onale oplossingen voor de diepe economische crisis. Niet alleen werkte hij daar in de Stillhalte-besprekingen aan, ook op een ander front was hij in dit opzicht actief. Zo had hij zich begin 1932 met negen andere vooraanstaande Nederlanders

III VAN CRISIS NAAR OORLOG (1927-1940)

op economisch terrein en beken den van hem – on der wie oud-minister Colijn, het Eerste-Kamerlid Wibaut, prof. G.W.J. Bruins, koninklijk commissaris bij De Nederlandsche Bank, en de industrieel F.H. Fentener van Vlissingen – tot de Internationale Kamer van Koophandel gewend met een oproep een initiatief te nemen om de internationale crisis via internationale samenwerking te bestrijden. De tot dan getroffen nationale maatregelen werkten eerder contraproductief. Natuurlijk moesten de grote landen hier hun verantwoordelijkheid nemen, maar bij het ontbreken van een duidelijke wil daartoe waren plannen van onafhankelijke deskundigen zeer welkom, zelsal zouden tegelijkertijd regeringsconferenties worden gehouden.²³¹ Het zoeken naar internationale oplossingen zou Beyens werkzame leven bepalen, zoals later ook op Europees vlak zou blijken.

Trip, die voorzitter was van de voorbereidingscommissie voor 'Londen', zal het met de actie van Beyen c.s. van harte eens zijn geweest. Hij sprak begin 1933 bij de publicatie van zijn verslag ernstige taal. De wereld kon het volgens Trip niet verdragen dat de conferentie zou falen. De toestand was daarvoor reeds te ernstig. Het rapport van zijn commissie sprak in veel zeggende met afoeren: in de strijd voor economische verzoening was op de Conferentie van Lausanne de wapenstilstand getekend,²³² de Conferentie van Londen moest het vrede s verdrag brengen; bij mislukking zou de wereld ten prooi vallen aan autarkie. Dan zou er geen economische vooruitgang meer zijn, het internationale financiële systeem zou geheel instorten en het levenspeil en de sociale voorzieningen zouden drastisch achteruitlopen. Het zouden profetische woorden zijn, ook al was Trip, toen hij ze uitsprak, nog optimistisch gestemd.²³³

Ook een andere leermeester van Beyen manifesteerde zich prominent en met gezag in Londen: Colijn, die na de val van zijn kabinet in maart 1926 op economisch terrein in de Volkenbond actief was geweest. Hij had daar door zijn optreden grote indruk gemaakt op zijn omgeving. De vroegere zakenman en minister-president, die zich als fervente internationalist²³⁴ manifesteerde, leed er echter on der dat de talrijke conferenties die veelal on der zijn leiding in Genève plaatshadden, niet het vrijmaken van de handel hadden opgeleverd dat hij ervan had verwacht. Nationale sentimenten waren te sterk gebleken. Het schaadde zijn reputatie niet. Colijn was de aangewezen man om op de Londense wereldconferentie niet alleen de Nederlandse delegatie, maar ook de economische commissie te leiden. Net als Trip zag hij de bijeenkomst als een laatste kans.²³⁵ Colijns status steeg nog doordat hij kort voordat de conferentie in juni 1933 begon, weer minister-president werd.

Zo bevond Beyen zich in vertrouwd gezelschap toen de definitieve ondergang van het krakkemikkig geworden internationale monetaire en economische stelsel zich voltrok. Alle hoop dat het aloude gebouw van stabiliteit en samenwerking door verstandig overleg in oude luister kon worden hersteld, werd nog voordat de conferentie goed en wel in het Natural History Museum aan de Cromwell Road was begonnen, de bodem ingeslagen. Weer waren nationale belangen spelbreker.

De aankondiging van de mislukking was het besluit van de nieuwe Amerikaanse re-

III VAN CRISIS NAAR OORLOG (1927-1940)

gering onder leiding van de pas gekozen democratische president Franklin D. Roosevelt in april 1933 de dollar los te koppelen van de gouden standaard.²³⁶ Trip zag het gevaar en maakte premier Ruijs de Beerenbrouck terzond deelgenoot van zijn zorg over de “zeer aanmerkelijke uitbreiding” die de “huidige monetaire chaos” door het Amerikaanse besluit had verkregen. Een verbetering van het internationale handelsverkeer was nog ingewikkelder geworden. Daar kon pas sprake van zijn als “de voornaamste landen, in het bijzonder het Britse Rijk en de Vereenigde Staten, zich opnieuw hebben gebonden aan een op goud gebaseerd internationaal monetair systeem”.²³⁷

Toch leek nog niet alles verloren. De Amerikaanse delegatie naar Londen schreef zich in met een ontwerpresolutie in de akte tuss en waarin terugkeer naar de gouden standaard werd aanbevolen. Maar nog tijdens de conferentie bleek de tekst alle waarde te hebben verloren. Roosevelt liet begin juli uit Washington weten niet akkoord te kunnen gaan met een voorlopig akkoord dat voorzag in een formule voor valutastabilisatie op basis van de gouden standaard en dat ook de steun van Amerikaanse delegatieleden had gekregen. De Verenigde Staten weigerden “omtrent het toekomstige koersverloop van de recentelijk gedevalueerde dollar enige zekerheid te verspreken”.²³⁸ De president, die de ‘oude’ economische ideeën van Roosevelt te hebben gezegd, karakteriseerde in zijn verklaring het goud als een van de “oude stokpaardjes van de zogeheten internationale bankiers” en wekte daarmee de woede van vele deelnemers aan de wereldconferentie, vooral uit de Europese goudlanden.²³⁹ Het was volgens hem nu tijd om nationale betalingsmiddelen te schenpen waarmee blijvende koopkracht tot stand zou kunnen komen.²⁴⁰ Roosevelt koos zo voor nationale economische ontwikkeling.²⁴¹ Hij legde daarmee een bom onder het monetaire gedeelte van de conferentie, en daarmee onder de conferentie zelf, die van het treffen van internationale maatregelen volgens de traditionele lijnen uitging. Eveneens kwam vast te staan dat vermindering van de handelsbelemmeringen geen kans maakte.

De gedachte de conferentie, die vrijwel tot stilstand was gekomen, te verdragen tot het najaar werd verworpen, maar veel meer dan doorsudderen was het vervolg niet. Voor Beyen, die Roosevelt's boodschap het verkeerde signaal vond en wiens geloof in de gouden standaard niet was geschoot, betekende dit dat hij de resterende drie weken van de zes die de conferentie duerde, nauwelijks nog in actie hoefde te komen. Zelfs toen Trip al snel na de discussie over Roosevelt's verklaring – waarover de president van De Nederlandsche Bank verontwaardigd was²⁴² – tijdelijk naar Nederland terugkeerde en zijn plaats in de Financiële en Monetaire Commissie aan Beyen overliet, was er voor hem weinig meer te doen dan te onderstrepen dat er zonder een herstel van de gouden standaard weinig verricht kon worden.²⁴³ “None of our activities disturbed the fossils” in het geologisch museum waar werd vergaderd, zo spotte Beyen in een terugblik.²⁴⁴

Als tijdverdrijf ontwierp Beyen zonder veel overtuiging – meer uit balorigheid – samen met een Italiaans delegatielid in het ‘zilvercomité’ een ontwerpresolutie die was

III VAN CRISIS NAAR OORLOG (1927-1940)

gericht op verhoging van de zilverprijs. Hij deed dit voor de voorzitter van deze ondercommissie, senator Key Pittman, een van de zeer individueel opererende Amerikaanse gedelgeerden, maar vooral een aanhanger van dit edelmetaal.²⁴⁵ Het voorstel werd tegen het einde van de conferentie aangenomen²⁴⁶ – overigens niet met steun van de landen waaruit de tekstschrijvers afkomstig waren – en vormde een van de weinige concrete resultaten van de conferentie.²⁴⁷ Voor Beyen was het ‘Spielerei’.

KRITIEK OP DETERDING

De bankier Beyen zag niets in een grotere rol voor het zilver in het monetair stelsel, waarvan bij voorbeeld ook de Nederlandse industrieel sir Henry Deterding, topman van Koninklijke/Shell, een groot pleitbezorger was. Deze aanhanger van de zogeheten dubbelstandaardzond juist in die tijd een emotionele brief aan de jaarvergadering van de Nederlandsche Maatschappij voor Nijverheid en Handel met een smeekbede om het zilver in het internationale geldstelsel een prominente plaats te geven opdat arme Chinezen en Russen weer te eten zouden hebben. De bijeenkomst werd in juni 1933 in Rotterdam gehouden. Beyen was uit Londen overgekomen om er als inleider op te treden. Deterdings schrijven, waarin sir Henry ook aanvoerde dat “het stelsel van den enkelen Gouden Standaard veroordeeld [is] door de harde feiten”,²⁴⁸ werd ter vergadering voorgelezen, waarna Beyen Deterdings visie kritiseerde en zich voor het behoud van de gouden standaard uitsprak. Hij wilde sir Henry echter niet al te zwaar afvallen, omdat hij hem beschouwde als “een man, op wien ieder Nederlander trotsch kan wezen”. “De Gouden Standaard moge een idool zijn, sir Henry Deterding is dit ook. [...] Men mag het een man als sir Henry Deterding niet kwalijk nemen als hij op een terrein dat het zijne niet is, onlogische gevolgtrekkingen maakt. [...] Laten we hem in zijn idee laten”, aldus Beyen, die ook (aftredend) hoofdbestuurder van de Maatschappij was.²⁴⁹

Ondanks het gebrek aan resultaten was de Londense wereldconferentie een leerzame tijd voor Beyen. Allereerst ervoer hij van dichtbij hoe de internationale verhoudingen waren komen te liggen na het aan de macht komen in 1933 van Hitler in Duitsland en van Roosevelt in de Verenigde Staten. Van beiden kon weinig bereidheid worden verwacht de ‘oude’ internationale economische samenwerkingsverbanden te herstellen. Ze hadden er geen baat bij. Beyen had tijdens de Stillhalte-besprekingen op dit punt al het een en ander gelerd. Hij was stukgelopen op de Amerikaanse tariefmuren. En na de installatie van het nazi-bewind had Duitsland tot zijn ongenoegen²⁵⁰ het betalingsverkeer drastisch aan banden gelegd, wat ten koste was gegaan van de handel. Zowel Hitler als Roosevelt had vooral de malaise in hun eigen land op het oog, die ze elk op hun eigen wijze te lijf gingen. Ze gingen volstrekt hun eigen gang en verklaarden, weliswaar vanuit verschillende posities, beiden het oude systeem van monetair en economische afspraken failliet.

Waar de nieuwe Amerikaanse president de conferentie – en vooral de Europese deelnemers – had overrompeld en geschokt door het onverwachts tonen van zijn ware be-

III VAN CRISIS NAAR OORLOG (1927-1940)

doelingen, gaf het nazi-bewind in de loop van de Londense besprekingen zijn visitekaartje af met een manier van optreden die in de gevestigde diplomatieke kringen als onbehoorlijk werd ervaren. De interventies van Schacht, die door Hitler weer aan het hoofd van de Reichsbank was benoemd, maar die – ondanks zijn openlijk geuite grote bewondering voor de ‘Führer’²⁵¹ – geen nazi was, droegen hier toe in sterke mate bij. Dat gold ook voor de conspiratieve wijze waarop staande de conferentie de Duitse minister van Economische Zaken, Alfred Hugenberg, die namens de Duitse Nationale Partij in de regering zat, door ‘Hitlerianen’ uit de delegatie werd gewerkt.²⁵² Hij werd, teruggekeerd in Berlijn, eind juni gedwongen zijn ministerschap op te geven – Hitler zette Schacht ook op deze post – en Hugenberg’s partij werd opgeheven.²⁵³

Beyen had met Schacht in de marge van de conferentie een fel economisch-theoretisch dispuut. Duitsland had op 8 juni, kort voor de wereldconferentie begon, een ‘transferratorium’ afgekondigd, wat betekende dat de rentebetaling op buitenlandse kredieten werd stopgezet. Dat zou per 1 juli, dus nog tijdens de conferentie, ingaan. Beyen kaartte bij de president van de Reichsbank de gevolgen van die maatregel voor Nederland aan. Schacht meende dat Duitsland een exportoverschot zou kunnen behouden, ook als het de rente op zijn schulden niet meer voldeed. De buitenlandse importeur zou zich hierdoor volgens hem niet laten beïnvloeden. Beyen stelde hier tegenover dat de koopkracht van het Nederlandse publiek zo geschad zou worden dat het exportsurplus snel zou verdwijnen.²⁵⁴

Het was een onderwerp dat Beyen na aan het hart lag. Hij had zich vóór de Londense conferentie al herhaaldelijk beklaagd over Duitse maatregel en om de uitstroom van goud en deviezen een halt toe te roepen. Deze bemoeilijkten het vrije handelsverkeer en de export van Nederlandse producten in het bijzonder. Niet alleen gedupeerde exporteurs, maar ook bankiers, die enorme sommen aan Duitsland hadden geleend, maakten zich zorgen. Beyen bepleitte onder andere dat Duitsland een vast percentage van zijn export naar Nederland moest reserveren voor aankopen in Nederland, wat hem binnenslands veel bijval opleverde.²⁵⁵

RESOLUTIEMACHINE

De conferentie in Londen was voor Beyen een unieke gelegenheid om de laatste schermutselingen op internationaal economisch en politiek terrein te volgen en de sleutelfiguren in de financiële en monetaire wereld nader te leren kennen. De luisterrijke recepties, party’s en diners boden daartoe alle gelegenheid, zoals het diner dat in de ambtswoning van de Nederlandse gezant, jhr. R. de Marees van Swinderen, was aangericht ter ere van Colijn. Daaraan zaten behalve vooraanstaande Britten, onder wie Winston Churchill, en de Zuid-Afrikaanse gedelegeerde en politiek leider Jan Smuts, ook Deterding en leden van de delegatie aan. H.M. Hirschfeld, toen directeur-generaal Handel en Nijverheid op het ministerie van Economische Zaken, net als Beyen een vertrouweling van Trip²⁵⁶ en ook naar de conferentie afgevaardigd, herinnerde

III VAN CRISIS NAAR OORLOG (1927-1940)

zich later hoe Beyen en hij de amicale omgang tussen Colijn en Churchillgra ppen d van commentaar voorzagen.²⁵⁷

Beide jonge 'coming men' bewonderden de vanzelfsprekendheid waarmee Colijn zich in internationale gezelschappen gedroeg. "Hij had een allure en een gemak, en daardoor een prestige bij de buitenlandse diplomaten en staatslieden, dat ik nooit door een Nederlander geëvenaard heb gezien", aldus Beyen over Colijns optreden in Londen.²⁵⁸

De Londense bijeenkomst slaagde er niet in internationale daadkracht vrij te maken voor een gezamenlijke aanpak van de economische wereldcrisis. De conferentie werd eind juli verdaagd na het aannemen van een veelheid aan krachteloze resoluties, die, hoewel ze vooruitkeken naar herinvoering van de gouden standaard in het internationale monetaire verkeer, de zo gewenste economische en monetaire eenheid op de wereld niet zouden herstellen. Zoiets verregaands had deze 'resolutie-machine', waarop het economische en monetaire wereldverkeer uiten delijk uitliep, volgens Beyen ook nooit kunnen bereiken, zelfs niet onder de best mogelijke omstandigheden.²⁵⁹ Hij had wat de omgang met conferentieteksten betreft zijn les al geleerd tijdens het Stillhalte-overleg.

De laatste poging om de economische wereldcrisis met internationale maatregelen te bezweren, was verkeken. Economisch herstel zou voortaan slechts kunnen worden nagestreefd langs de weg van de nationale economische politiek.²⁶⁰ Voor de macro-economisch geschoolde Colijn en de Nederlandse regering was dit het droevige sein dat de nagestreefde vrijhandelsvoorlopig geen kans maakte en dat een actieve nationale handelspolitiek geboden was.²⁶¹

Toch ontvouwde zich tijdens de wereldconferentie kortstondig een weids vergezicht: een Europees economisch blok – zonder Groot-Brittannië en de landen van het sterlinggebied. Het leek alsof het plan dat de vroegere Franse minister van Buitenlandse Zaken Aristide Briand in de herfst 1929 tevergeefs had gelanceerd voor Europese economische samenwerking, kans op herrijzenis had. Maar het kwam wat dat betreft in Londen niet tot concrete resultaten – daarvoor was Europa te veel in misère gedompeld.

Het zweempje Europese eenheid dat in Londen niet temin viel op te snuiven, zet hier en daar een commentator echter aan tot denken.²⁶² Het zou vreemd zijn als Beyen daar niet iets van had opgevangen.

GEWILD INTERNATIONAAL MONETAIR DESKUNDIGE

Beyens deelname aan de onderhandelingen in Londen, die hij steeds als "heel belangrijk moment in zijn leven"²⁶³ heeft ervaren, had gevolgen voor zijn loopbaan. Het intemeezo bezorgde hem in Nederland de reputatie van internationaal monetair deskundige. Dit verschafte hem nieuwe commissariaten, onder andere bij zijn geliefde Philips.²⁶⁴

Ook voor zijn positie bij de Rotterdamse Bankvereniging bleven Beyens inter-

III VAN CRISIS NAAR OORLOG (1927-1940)

nationale activiteiten, die formeel buiten de bank om liepen, niet zonder effect. In het voorjaar van 1933, toen er nog geen sprake was van zijn afvaardiging naar de Economische en Financiële Wereldconferentie, was Beyens directiezetel bij de Rotterdamse Bankvereniging weer naar Amsterdam verplaatst. Dit had te maken met de komst van directeur Woltersom naar Rotterdam en met het plotseling overlijden van twee Amsterdamse directeurs – D. Ornstein en R. Egeler – als gevolg waarvan er daar slechts één directeur – Y.J.H. van der Meulen – overbleef. Een eventuele vertekening van de eigen gelderen met een vijfde directeur schreef de hoofd directie toen, onder andere op advies van Beyen, voor zich uit. Maar na diens benoeming tot gedelegeerde naar de conferentie in Londen begon de onderbezetting in Amsterdam een structureel karakter te krijgen, zo zag Beyen zelf ook in, en hij gaf zijn verzet tegen uitbreiding van de hoofddirectie op.²⁶⁵

De prijs die hij voor zijn vurig nagestreefde internationale optreden, en later ook voor zijn intensieve bemoeienis met het Werkfonds, betaalde, was een vermindering van de grip op de leiding van de Robaver. Zijn vriend Woltersom liet daar zijn harde hand steeds meer voelen en voerde de drastische bezuinigingen door die bij een eerdere poging van Beyen en Van der Mandele waren mislukt.²⁶⁶ In oktober 1933 zette Woltersom van de ene dag op de andere honderden mensen op straat.²⁶⁷ De besparingen waren ook nodig, want de bank voelde de economische neergang aan den lijve, al bleef men in staat ook in de crisisjaren dividend uit te keren,²⁶⁸ maar van het streven naar expansie kwam na 1929 weinig terecht.²⁶⁹

Die bezuinigingen troffen ook de hoofddirectie zelf in de portemonnee. De salarissen van de directeurs werden fors verlaagd, en dat had een desastreuus effect op de eigen financiële huishouding van Beyen. Hoewel hij een orthodox bankier was en als monetair deskundig werd gewaardeerd, wist hij in zijn persoonlijk leven niet met geld om te gaan. Dat was tot dan toe niet zo'n groot probleem geweest, want hij verdiende sinds zijn intrede in de bancaire wereld uitstekend. Toch stond hij, onder andere door zijn luxe levenswijze, al voordat de economische crisis uitbrak, regelmatig rood. Een 'wijsheid' die hij op dit punt blijmoedig verspreidde was: "Hoeveel je ook verdient, je komt altijd tien procent tekort." En er bleek altijd wel een mouw aan te passen. Toen Beyen echter na de 'depressiekorting' zijn uitgavenpatroon niet beperkte en op de oude ruime voet doerleefde, ontstonden zodanig hoge schulden dat hij jaren nodig heeft gehad – en het voor toenmalige begrippen zeer hoge salaris van de Bank voor Internationale Betalingen, waar hij in 1935 ging werken – om (kortstondig) uit de financiële problemen te raken.²⁷⁰

Beyen gaf later toe dat hij geen gevoel had voor zijn persoonlijke financiën en geld verdienen, maar dat was volgens hem in het bankvak geen bezwaar. "Voortreffelijke financiers zijn slechte bankiers, omdat ze niet van de winst kunnen afblijven." Hij had daar geen moeite mee, en evenmin met het feit dat hij als bankier altijd met het geld van anderen werkte. Bovendien zou hij "niet kunnen leven als ik altijd naar calculaties moest kijken".²⁷¹

4 OP DE BRES VOOR DE GOUDEN STANDAARD

‘HET GROTE BINNENLANDSE DEBAT’

Ondanks het falen van de Economische en Financiële Wereldconferentie de gouden standaard te schragen en zo rust aan het valutafront te brengen, viel de Nederlandse regering en de leiding van De Nederlandsche Bank niet van hun geloof in de gouden standaard af. Nederland sloot zich tijdens de Londense onderhandelingen aan met de overgebleven goudlanden – België, Frankrijk, Italië, Polen en Zwitserland. De leden van dit ‘Goudblok’ spraken af hun munten in de bestaande verhouding aan het goud gekoppeld te houden in een poging van de monetaire stabiliteit te redden wat er te redden viel. Minister-president Colijn en president Trip van De Nederlandsche Bank – beiden zeer internationaal georiënteerd – meenden dat vasthouden aan de gouden standaard, hoe gehavend ook, het enige middel was om volledige internationale economische en financiële chaos te voorkomen en de wereldwijd tene de depressie te overwinnen. Wel was voor de internationale oplossing van de crisis een vrijer handelsverkeer onmisbaar. En juist daar schortte het steeds meer aan, tot groot verdriet van de vrijhandel snatie die Nederland sinds het midden van de negentiende eeuw was.²⁷²

Protectievisme vierde hoogtij, en land na land sloot zich op achter tariefmuren. Het kabinet-Colijn zou zich daar spoedig ook niet aan kunnen onttrekken.²⁷³ Maar de koppeling van de gulden aan het goud bleef nog intact.

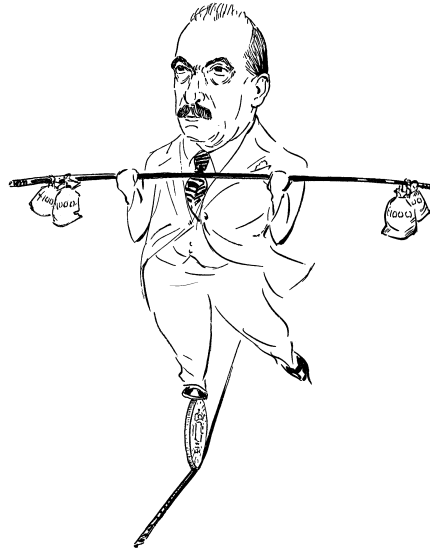
Tot dat ogenblik was het Nederlandse monetaire beleid niet in gevaar geweest. De harde gulden werd hoog gehouden, als baken in slechte tijden, en daar kon een ruime meerderheid in het land mee leven. Maar aan die steun kwam snel een einde. De gouden standaard veranderte van een monument van nationale trots in een nationale splijtzwam, die haar sporen in alle hoeken en gaten van de samenleving trok. Beyen bleef echter verkant staan achter zijn leermeesters, die vertrouwd in gen waren geworden. Daarvan legde hij overvloedig getuigenis af in ‘het grote binnenlandse debat’ dat in de zomer van 1933 over de gouden standaard losbarstte en waarvoor sir Henry Deterding in feite staande de Londense conferentie het eerste openbare pleidooi had gehouden.²⁷⁴ Beyen weerde zich daar als bankier en intellectueel krachtig.²⁷⁵

Tijdens de inleidende schermutselingen van deze discussie had Beyen al in de vroege herfst van 1932 het standpunt bepaald dat hij zou blijven verdedigen tot het bittere einde toe – toen Nederland in september 1936 als laatste gedwongen was de gouden standaard te verlaten. Hij deed dit op het prestigieuze accountantscongres dat op 24 september 1932 in de Kleine Zaal van het Amsterdamse Concertgebouw werd gehouden.

‘OUDBAKKEN STANDPUNT’

Beyens visie stond toen nog in het licht van het Britse besluit van een jaar eerder om de gouden standaard te verlaten. Het sterlingblok was met Londen meegegaan, en de

III VAN CRISIS NAAR OORLOG (1927-1940)

Trip als hoeder van de gave gulden.

economische toestand in de betrokken landen liet een verbetering zien. Sindsdien werd in Nederland steeds dwingend de vraag gesteld wat de regering nu te doen stond, zeker nu de economische en financiële crisis gelidelijke dramatische vormen begon aan te nemen. Moest ze Londen volgen of de gouden standaard in ere houden?

Beyen was gevraagd voor de landelijke Accountantsdag een "praeadvies" te schrijven, en hij had zelf aangegeven daarin "het vraagstuk van een internationalen muntstandaard" te willen behandelen.²⁷⁶ Het lukte hem "wegens drukke werkzaamheden" echter niet de afspraak na te komen. Hij nam daarom zijn toevlucht tot het formuleren van stellingen, die tevoren aan de congresdeelnemers werden verstuurd.²⁷⁷

Beyen onderschreef daarin de wenselijkheid dat "in het belang van de welvaartsontwikkeling der wereld" in de wereld-economie wordt teruggekeerd tot de gouden standaard, die "na 1925 den conjunctuuropgang niet [heeft] voorkomen en den conjunctuurterugslag niet [heeft] veroorzaakt".²⁷⁸ Wel moest dan een reeks voorwaarden zijn vervuld, zoals regeling van de Duitse reparatiebetalingen en de oorlogsschulden, regeling van het vraagstuk van de "niet-politieke kortenationale schulden" en het herschrijven van een "zoodanige vrijheid van het handelsverkeer [...] dat voldoening der overblijvende internationale schulden door goederenleveranties in beginsel mogelijk wordt". Bij het herschrijven van de gouden standaard moest "de conjunctuurpolitiek der bevoegde instanties" zich volgens hem niet op prijsstabilisatie, maar op nieuwe investeringen richten, al mocht dit niet tot "onmatige nieuw-investeering" leiden.²⁷⁹ Uit het

III VAN CRISIS NAAR OORLOG (1927-1940)

oogpunt van het internationale geldverkeer “biedt geen wereldgeldstelsel voordeel, welke niet ook de Gouden Standaard biedt”.²⁸⁰

Elegant verontschuldigde Beyen zich ervoor dat hij niet de vrijheid had gevonden “een nieuw en fris denkbeeld te ontvoeren” en dat hij geen plei dooi zou voeren voor “een nieuw systeem” dat de wereld “van vele vele economische nooden [zal] bevrijden”. Dit standpunt zou, zo erkende hij, zonder twijfel een levendige debat hebben uitgelokt. Helaas moest hij “na een uitvoerige overweging van alles wat vóór en tegen verschillend internationale muntstelsels te zeggen is, tot het oudbakken standpunt komen, dat men ten slotte het verstandigst doet, te streven naar een herstel van den internationalen Gouden Standaard.”²⁸¹

Maar hoe moest de Nederlandse regering handelen in een situatie zoals die toen bestond, zonder algemeen functionerende gouden standaard? Ook voor dit actuele probleem was Beyens recept behoudend. Natuurlijk kan men volgens hem jaloers kijken naar de “onmiskerbare verlichting” die het verlaten van de gouden standaard in Groot-Brittannië heeft gebracht. Maar anders dan in het Britse geval zou het prijsgeven van de gouden standaard door Nederland “zijn credit een zwaren slag toebrengen”. Er zou in Nederland een veel grotere kapitaalvlucht ontstaan dan in het Verenigd Koninkrijk, “misschien zelfs in catastrophaal sterke mate.”²⁸² Nederland moest dus op de oude monetaire weg doorgaan en hopen dat andere landen op hun schreden zouden terugkeren.

Ondanks de ze ‘oude koek’ werd het een levendige ochtend. Beyens standpunt bleek vitaal genoeg om met veel retorica omklede hooggeleerde kritiek op te roepen. Zijn felste opponente was de ingenieur en econoom prof. J. Goudriaan, die toen een leidende functie bij Philips combineerde met een buitengewoon hoogleraarschap bedrijfsleer aan de toenmalige Rotterdamse Handels-Hoogeschool. De zedige sociaal-democraat complimenteerde Beyen met diens “zoo sympathieke openhartige formulering van het conservatisme als levenshouding”, maar was het verder volstrekt met hem oneens. Er bestond geen enkele reden de gouden standaard “met heiligen eerbied” te beschouwen. Het stelsel was “uit sleur en traditie” voortgekomen, en het was de hoogste tijd het te vervangen door een realistischer geldsysteem, dat bijvoorbeeld op goederen – “de werkelijke rijkdom der Westersche maatschappij” – zou kunnen rusten.²⁸³

De opmerking van de iets oudere Goudriaan over Beyens vermeend conservatisme had de gevierde bankier geraakt. En hij haastte zich in de repliek het van hem opgeroepen beeld te corrigeren. Beyen zei de gouden standaard niet te verdedigen “omdat ik dien op zichzelf zoo prachtig vind”. Wel maakte hij geen geheim van de aantrekkingskracht van het stelsel “op grond van zijn traditionele betekenis”. Zo was er volgens hem nog geen beter stelsel bedacht om tijdelijke schommelingen op de betalingsbalansen op te vangen en internationale orde te brengen. Verder was er een psychologische reden om de gouden standaard niet waarwel te zeggen: “omdat de menigte erin gelooft”. Omdat psychologische factoren een enorme rol spelen voor de sta-

III VAN CRISIS NAAR OORLOG (1927-1940)

biliteit van het geldstelsel, vond hij het gevaarlijk iets te doen dat het door deze psychologische factoren geboren vertrouwen, “dat misschien op pure illusie berust”, te ondermijnen. “Dit is de eenige positieve reden waarom ik dit stelsel aanhang. Afgezien daarvan zou ik het gaarne overboord gooien indien ik meende, dat er een ander bestond, dat beter was. Ik ben gelukkig niet zo verward in orthodoxe ideeën als de heer Goudriaan meent.” Maar Goudriaans oplossing sprak hem niet aan, al was het maar omdat de prijsdaling die met een grote crisis gepaard gaat, zeer verstorend op zo’n stelsel zou uitwerken, terwijl in zijn (Beyens) definitie van de gouden standaard de waarde van het goud “volkomen irrelevant” is. De standaard drukt slechts de onderlinge waardeverhouding tussen verschillende munten uit.²⁸⁴

Goudriaans collega aan de Rotterdamsche Handels-Hoogeschool, de jurist en monetair econoom prof. G.M. Verrijn Stuart, met wie Beyen in de Rotterdamse Liberale Studiedub had gezeten, pleitte ook voor een ander monetair stelsel, maar was behoedzamer. De geldende gouden standaard was niet in staat geweest overmatige kredietverlening in een periode van hausse, en inkrimping van krediet in een periode van neergang te voorkomen, en bovendien waren de schommelingen in de goudproductie een veel te wankelende basis van het systeem. Het beste zou zijn een “a-metallistisch” geldstelsel in te richten, maar tegen de “ideale oplossing” bestonden vele “practische en psychologische bezwaren”. Uit praktische overwegingen zou er een “managed gold standard” moeten komen, die deze problemen zou ondervangen, waarbij hij dacht aan “een internationaal orgaan als verzamelplaats van alle overblijvende goudvoorraden en als internationaal regelaar van krediet”,²⁸⁵

Een radicalere weg bewandelde de Leidse rechtsgeleraar prof. E.M. Meijers – die Beyen eerst bedankte omdat de ze er krachtig voor was opgekomen de gouden standaard niet zonder noodzaak prijs te geven – met een voorstel voor een internationale munteenheid. Volgens hem zou men over 150 jaar niet kunnen begrijpen dat men zich in de jaren dertig zo druk heeft gemaakt over zoiets vanzelfsprekends.²⁸⁶ Beyen zag dat anders. Zo’n internationale munteenheid zou pas te verwezenlijken zijn met een “onder alle omstandigheden werkende internationale kredietgeving”. Dat was nu “een illusie” en zou dat in de eerste honderd jaar blijven. En als het dan zou lukken, “zou een internationale Gouden Standaard eengoed werken”,²⁸⁷

WINSTVERWACHTING

Beyens aanbeveling dat toekomstige conjunctuurpolitiek zich niet zou moeten richten op prijsstabilisatie, maar op regeling van investeringen (een vernieuwende gedachte, die ook te vinden was in zijn eerder in dit hoofdstuk besproken onvoltooid manuscript uit 1931), riep verzet op van de opposerende economen. Verrijn Stuart – een aanhanger van het streven naar stabiele prijzen – zag hier een onvoldragen Keynesiaanse gedachte in. Goudriaan verwachte tegen enkel heil van het idee en vond het bovendien onuitvoerbaar.²⁸⁸ De Amsterdamse hoogleraar staathuishoudkunde H. Frijda, die zich als enige onverblomd achter Beyens pleidooi voor herschikking van de

III VAN CRISIS NAAR OORLOG (1927-1940)

gouden standaard opstelde, had, ondanks zijn sympathie voor de planeconomie, eveneens reserves over de haalbaarheid van zo'n investeringscontrole.²⁸⁹

Beyen erkende dat een criterium voor het in de hand houden van investeringen bijzonder moeilijk te vinden zou zijn, maar meende dat de oplossing in elk geval niet zit in het verloop van de prijsindex. Want, zo onderstreepte hij, de investeringen worden niet door verwachte prijsstijgingen gestimuleerd, maar door winstverwachting. Keynes had dit volgens hem over het hoofd gezien in diens theorie over 'investment' en 'saving'. En kennelijk gestekt door zijn gesprekken een jaar eerder met de monetarist Koopmans, voerde Beyen aan dat men uit het verloop van de prijsindex niet kan afleiden of 'investment' dan wel 'saving' in het noodzakelijke evenwicht met elkaar zijn gebleven. Het was volgens hem niet mogelijk alleen door bevordering of door het afschrikken van individuele besparingen het evenwicht te bewaren dat tussen investering en besparing zou moeten bestaan. "Ik geloof dit daarom niet, omdat ook bij een gelijk blijven van het investment en besparing, zoals Keynes dat wil, ten slotte een schommeling mogelijk blijft in de vraag naar grondstoffen, die het geheele mooi opgebouwde systeem anderszins boven werpt."²⁹⁰ De grote betekenis die de ze Britse economie hechtte aan het tempo van investeringen voor de conjunctuontwikkeling werd echter in de grond door Beyen onderschreven.²⁹¹

'BUITENPARLEMENTAIRE ACTIE'

Interessant is dat in die discussie de eerste contouren zichtbaar werden van de kampen die in de jaren daarna de fel oploeiende landelijke discussie over de gouden standaard en devaluatie van de gulden zouden beheersen. Na de mislukking van het Londense wereldberaad ontbrond het debat in volle hevigheid. Het werd gevoerd op een wijze die als "buitenparlementaire actie" is omschreven.²⁹² Politieke partijen en organisaties van de toenmalige sterk 'verzuilde' Nederlandse samenleving waren intern diep verdeeld over deze kwestie.²⁹³ De bestaande politieke en andere gebruikelijke overlegkanalen voldeden daarom niet bij de opinie- en pressievorming op dit punt.

Het eerste schot werd kort na 'Londen' gelost met het 'adres' dat 28 prominenten op 19 juli 1933 stuurden aan de voorzitter van de ministerraad. Dit op initiatief van de Rotterdamse hoogleraren N.J. Polak en F. de Vries totstandgekomen ongevroegde advies stelde dat bij handhaving van de gouden standaard het Nederlandse bedrijfsleven alleen weer concurrerend kan worden "indien krachtige, diepingrypende maatregelen worden genomen om en tot verlagening van tal van pryzen". Een "krasse bezuiniging op overheidsuitgaven [is] wel noodzakelijk, maar niet voldoende". Zou men voor de ze "ongekend-ingrypende maatregelen" terugschrikken, dan bleef niet anders over dan "het loslaten van den Gouden Standaard, devaluatie van den gulden. Een derde mogelijkheid is er niet".²⁹⁴

Dat die tweede optie de voorkeur had van de opstellers, werd nauwelijks verbleemd. De enige bankier die zich met het adres verenigde was H.F. van Leeuwen, directeur van

III VAN CRISIS NAAR OORLOG (1927-1940)

de Twentsche Bank, vermoedelijk wegens diens relaties met de door de harde gulden getroffen textielindustrie.²⁹⁵ Een onderhoud met minister-president Colijn, minister van Financiën Oud en president Trip van De Nederlandsche Bank eindigde zonder het gewenste effect. Een nieuw adres volgde begin 1934.²⁹⁶

Ook die tweede poging haalde niets uit. In de loop van 1934 besloten de 'adressanten' zich rechtstreeks tot het publiek te wenden. Ze richtten op 20 oktober de Nederlandsche Vereeniging voor Waardevast Geld op, "die, ondanks haar misleidende naam, pleitte voor devaluatie".²⁹⁷ Polak werd voorzitter van het hoofdbestuur met als zijn rechterhand prof. C.A. Verrijn Stuart (de vader van G.M). De laatste had zojuist zijn hoogeraarsambtaan de Universiteit van Utrecht neergelegd en beschikte dus over tijd. Ook aan motivatie mankeerde het niet, omdat hij het regeringsbeleid bankroetachtte.²⁹⁸ Verder zaten onder anderen Goudriaan en G.A. Kessler, president-directeur van Hoogovens, en de eveneens bij dit staalbedrijf in dienst zijnde M.W. Holtrop – de latere president van De Nederlandsche Bank – in het bestuur (de laatste niet dan na een uitgebreide discussie over de naam van de vereniging). Vanuit het bedrijfsleven betuigden tot de verbeelding sprekende leidende figuren als Anton Philips en Sidney van den Bergh van Unilever – die ook de adressen hadden getekend – hun steun, evenals Philips' schoonzoon en rechterhand Frans Otten. De oprichting van afdelingen moest ervoor zorgen dat de bevolking bij de zaak betrokken werd.²⁹⁹

Beyen kon zich hier, net als de meesten van zijn collega's, niet vinden. Hij koos de kant van de 'anti-devaluïsten' – wat niet verwonderlijk was na zijn kritiek op Henry Deterding en het optreden op de Accountantsdag. Hij opende al spoedig de aanval op de vereniging via een serie uitvoerige artikelen die eind oktober/begin november onder de titel 'Waardevast geld' drie achtereenvolgende dagen prominent op de voorpagina van het *Algemeen Handelsblad* verscheen. Het waren veelgelezen kranten, omdat de legendarische KLM-vlucht naar Australië van de 'Uiver' er uitgebreid in werd verslagen. Beyen keerde zich zeer kritisch, en ook persoonlijk, tegen de oprichters van de "jonge vereniging [met] haar zoo sympathieken naam", die "ondanks haar wetenschappelijke aankleding, opgevat is als eene propaganda voor devaluatie van den gulden; en terecht". En met die wetenschappelijkheid van het gezelschap was het volgens hem ook al niet geweldig gesteld: "de meesten hunner [zijn] professor of doctor in een ander vak, dan dat waar het hier om gaat"³⁰⁰ – een opmerking die hij als jurist ook op zichzelf had kunnen betrekken. En "de voornaamste oprichters der Vereeniging" herinnerde hij er nog fijntjes aan dat verreweg de meesten van hen zich in 1931 niet hadden geschaard onder de vlaggen die devaluatie van de gulden voorstonden, nadat Groot-Brittannië de gouden standaard had verlaten.³⁰¹ Dat was harde taal jegens de initiatiefnemers en overige prominente leden, die hij veelal zeer goed kende – uit de Liberale Studieclub, door hun deelname aan debatten als op de Accountantsdag of door zijn nauwe contacten met het bedrijfsleven (Philips).

Ze hadden het volgens Beyen volstrekt bij het verkeerde eind en waren slachtoffers van het misverstand dat een stijging van het prijsniveau automatisch de rentabiliteit

III VAN CRISIS NAAR OORLOG (1927-1940)

van het bedrijfsleven zou verbeteren. “Ik zou mij dan ook geneigd voelen, alle bewegingen voor waardevast geld voor staatsgevalrijk te verklaren, omdat zij de tendenzen hebben dit misverstand te doen voortbestaan, en ertoe leiden dat men systemen opbouwt, die de prijsbeweging en niet de conjunctuurbeweging trachten te beïnvloeden.” Wat het bedrijfsleven stimuleert of lamlegt, zo meent Beyen, “niet de verhoging of verlaging van het prijsniveau zelve, doch de verwachting van winst of de vrees voor verlies”. De ze bepaalt in zijn visie de conjunctuurbeweging. En op den duur is een beïnvloeding van de prijzen “slechts via de beïnvloeding van de conjunctuur bestaanbaar”.³⁰² Ter bevordering van de “relatieve zekerheid van een matige en regelmatigewinst”³⁰³ bij ondernemers, zodat het Nederlandse bedrijfsleven weer gezond en rendabel wordt en de werkgelegenheid toeneemt, is verdere “sanering van de binnenlandse verhoudingen” geboden. Geheel in lijn met Colijn en Trip stelde hij dat “[d]aar het deflatieproces inderdaad nog niet [is] uitgewerkt”³⁰⁴ en dat “een internationaal werkende Gouden Standaard” de beste waarborg is voor het bereiken van de zo noodzakelijke binnenlandse stabiliteit.³⁰⁵

Beyen wilde deze “aanpassing” geen “verarmingsproces” noemen. “Zij is gevolg van een ons opgelagde vermindering van rijkdom. Zelf is zij de weg tot nieuwe welvaart. Devaluatie is op zich zelf geen welvaartbrenger.” Nederland moest daarom ophouden met somberen: “Bij den Nederlandschaard en de Nederlandschen verhouding past de moeizame maar zekere weg vooruit. Wij kunnen ons dien weg veroorloven, want onze reserves zijn groot genoeg. Dat wij én voor defaictisme én voor het geloof in wondermiddelen gespaard mogen blijven.”³⁰⁶

Beyens krantenartikel en zullen ongetwijfeld naar de zin zijn geweest van Van Hengel, die zich, net als Beyen, buitten gewoon ergerde aan de devaluïsten en in het bijzonder aan het feit “dat de Heeren een misleidende naam voor de op te richten vereeniging hebben gekozen en eigenlyk onder valsche vlag zeilen”.³⁰⁷

De inzichten van Beyen botsten in deze discussie op die van zijn leermeester Anton Philips. De bankier stond hier tegenover de ondernemer. Toch zorgde dat niet voor een schisma binnen de Philips-onderneming, waarvan Beyen waarnemend president-commissaris was. Anton Philips opereerde, ondanks zijn steunbetuigingen voor devaluatie, behoudzaam omdat hij inzag dat de tegenstanders, geruggesteund door gezaghebbende personen als Colijn en Trip, veel sterker waren. Ook binnen de raad van commissarissen werd de zaak niet hoog opgespeeld.³⁰⁸

LID VAN DE ‘GOUDCLUB’

Het bleef niet bij krantenartikelen. De antidevaluïsten organiseerden zich op initiatief van de Groningse hoogleraar H.W.C. Bordewijk in een eigen groep, die ingewijden de ‘Goudclub’ noemden.³⁰⁹ Beyen – bij Bordewijk aanbevolen door Trip³¹⁰ – behoorde tot de vijftien oprichters, samen met onder anderen zijn directe collega Van der Mandde, directeur Van Nierop van de Amsterdamsche Bank en de jonge Rotterdamse hoogleraar P. Lieftinck. Ze kwamen op 17 november in het geheim in

III VAN CRISIS NAAR OORLOG (1927-1940)

Amsterdam bijeen en waren het er al snel over eens dat ze geen openbare pressiegroep moesten vormen, maar een soort besloten studiegroep die haar invloed bedekter moesten laten gelden, bij voorbeeld door het publiceren van artikelen tegen devaluatie. Met opzet verschildede de werkwijze sterk van het optreden van de Vereeniging voor Waardevast Geld, die krachtig aan de weg timmerde.³¹¹

Wel besloten de vijftien al direct tot het opstellen van een eigen 'adres' aan de regering, waarin stond dat de directe voordelen van devaluatie niet opwogen tegen de nadelen op langere termijn. Beyen was bij de redactie van dit document betrokken. Bordewijk overhandigde het geschrift met enkele getrouwen op 9 februari 1935 aan Colijn. Het telde 63 handtekeningen van leden en sympathisanten, onder wie de bankier D. Crena de Jongh, de reder W.H. van der Vorm en de ondernemer F.H. Fentener van Vlissingen, die Beyen allen nastonden, en de hoogleraren H. Frijda en E.M. Meijers, die het op de Accountantsdag met Beyen eens waren geweest.³¹²

Hoewel hij op vergaderingen van de 'Goudclub' meestal verstek liet gaan,³¹³ werkte Beyen van harte mee aan het uitdragen van de anti-devaluïstische gedachten – tot in 'de Oost' toe. Zo maakte hij gebruik van een vraaggesprek met het *Soembaïasch Handelsblad* ter gelegenheid van zijn voorzitterschap van het Werkfonds 1934 om de schadelijke gevolgen van een eventuele waardedaling van de gulden te etaleren. De "bonus" van een devaluatie was "in het beste geval van zeer korten duur". [...] En dan te bedenken dat Nederland "zonder twyfel in staat [is] den gulden te houden". Wie van mening mocht zijn dat devaluatie een opleving van de binnenlandse conjunctuur zou verschaffen, moest hij ook teleurstellen. De expansiemogelijkheden achtte hij in Nederland – anders dan in Engeland vóór 1931 en in Duitsland, waar in beide gevallen achtersatanden op de binnenlandse markt waren ontstaan – niet bijster groot. Daar kwam nog iets bij: "Wie devaluatie wil, moet den moed tot inflatie hebben."³¹⁴

Beyens publicitaire activiteiten betekenden niet dat hij voorstander was van een geproportioneerde opstelling van de anti-devaluïsten in het publieke debat. In tegendeel. Het aanvankelijke optreden van de club in de luwte beviel hem. Toen hij in de zomer van 1936 werd gepolst of hij zijn handtekening wilde zetten onder een openbaar manifest tegen devaluatie weigerde hij. Inmiddels werkzaam bij de Bank voor Internationale Betalingen in Bazel en formeel geen lid meer van de 'Goudclub', liet hij weten in het algemeen niets voor manifesten te voelen en zijn naam niet voor dit publieke optreden te willen lenen.³¹⁵

Met hoeveel kracht ook verdedigd kon worden dat een goed werkende internationale gouden standaard in het belang van Nederland (en de hele wereld) was en dat Nederland een politiek moest voeren die het herstel van zo'n standaard bevorderde, deze stelling was steeds moeilijker te houden naarmate het functioneren van dit monetair stelsel gebrekiger werd. En ook de door Beyen begin 1933 geuite verwachting dat, ondanks de door Nederland betreunde alomopgerichte handelsbelemmeringen en de daarmee samenhangende startheid van het loonniveau, er een zodanig evenwicht in de internationale betalingen (zoals uitgedrukt in de betalingsbalansen) zou ont-

III VAN CRISIS NAAR OORLOG (1927-1940)

staan dat de wederinvoering van een stabiel internationaal ruilmiddel (en dan bij voorkeur de internationale gouden standaard) mogelijk zal zijn, kwam niet uit.³¹⁶ “Theoretisch was het bouwsel consistent, praktisch echter niet te realiseren”, zou later worden opgemerkt.³¹⁷ De werkelijkheid was weerbarstiger dan het schone idee.

De door Beyen en Trip gevreesde situatie van ‘ieder voor zich’ leek onafwendbaar, en steeds meer landen kozen een aanpak die bij de nationale grens ophield. Als laatste van de ‘goudlanden’ moest Nederland in september 1936 het monetaire hoofd buigen, nadat Frankrijk en, kort daarop, als vooraatste, Zwitserland hun munt van het goud hadden losgemaakt. De internationale handel van Nederland bereikte in die tijd een dieptepunt – een achteruitgang van 65 procent ten opzichte van de gemiddelde waarde in de periode 1925-1929.³¹⁸

Over de vraag in welke mate de Nederlandse economie schade heeft geleden van het zo lang vasthouden aan de gouden standaard, lopen de wetenschappelijke meningen uiteen. De econoom prof. F.A.G. Keesing meent de kort na de Tweede Wereldoorlog dat Nederland zich met dit beleid na 1933 in ongunstige zin had onderscheiden van andere landen.³¹⁹ Onderzoek van het Centraal Bureau voor de Statistiek vond in 1987, in afwijking van wat tot dan toe algemeen was gedacht, nauwelijks negatieve gevolgen van de sterke gulden en stelde vast dat eerder de devaluatie van 1936 ongunstig had gewerkt.³²⁰ Maar kort daarop werd deze conclusie weer neergesabeld en werd, conform de ‘gel den de leer’, aangetoond dat het land economisch “een zeer hoge prijs [heeft] betaald”.³²¹

Beyens vasthoudende stellingname in de kwestie van de gouden standaard en de waarde van de gulden werd in de eerste helft van de jaren dertig in hoge mate bepaald door de diep gevoelde noodzaak van internationale samenwerking, die verdere chaos moest voorkomen. Daarin verschilde hij niet van Colijn en Trip, die ook hertel van de internationale orde voorsonden. Dat was volgens hen niet alleen in het belang van Nederland als handeldrijvende natie, het land droeg hier zelfs een grote verantwoordelijkheid. Zonder het koninkrijk der Nederlanden met zijn sterke goudpositie zou het overgebleven Goudblok immers geen bestaansrecht meer hebben. Verder deed Beyen met zijn leermeesters de twijfel of het loslaten van de gouden standaard een positieve impuls zou geven aan de Nederlandse economie en de exportpositie, zeker op langere termijn.³²²

Zijn ervaring als internationaal opererend bankier zal hem in zijn opvatting hebben gesteekt, net zoals de internationale blik van Colijn en Trip hen van het nut van hun politiek overtuigde. Verder zag men – en Beyen had daar met zijn kennis van de Duitse economie als geen ander zicht op – het gevaar dat de zo belangrijke handelsrelatie met dit grote buurland schade zou ondervinden van een Nederlandse devaluatie. Als reactie daarop zou Duitsland zich wellicht nog verder kunnen afsluiten. Mogelijk speelde Beyens achtergrond als behoudend bankier ook mee bij het verdedigen van een harde gulden.³²³ Hij zou dat later bij verschillende gelegenheden opnieuw doen, met dezelfde onverzettelijkheid.³²⁴

III VAN CRISIS NAAR OORLOG (1927-1940)

Die vastberaden ondubbelzinnige houding betekende niet dat Beyen inlevingsgevoel miste voor zijn tegenstanders. Toen minister M.P.L. Steenberghe van Economische Zaken³²⁵ in juni 1935 aftrad omdat zijn pleidooi het besluit van België van 30 maart te volgen en ook de gouden standaard te verlaten, geen steun kreeg van het kabinet, schreef Beyen hem bij voorbeeld meteen een hartelijke brief: “Ik weet, dat Gij Uw zwaarwegend besluit slechts hebt kunnen nemen, omdat Gij meende het niet anders te kunnen doen, en ik kan, hoewel ik vermoedelijk ten aanzien der devaluatie-kwestie op een ander standpunt staan dan U, slechts respect hebben voor het feit, dat Gij den moed gehad hebt overeenkomstig Uw overtuiging te handel en ondanks de ernstige kritiek die Gij daarom kondt verwachten.”³²⁶

Na de Tweede Wereldoorlog nam Beyen afstand van de “obstinacy” van het Goudblok, die geleidelijk meer uit “an ideology” dan uit “a case” voortkwam en die, achteraf gezien, tot veel verspilling van energie had geleid. Voor zijn eigen rol in die tijd verontschuldigde hij zich in een bijzin: “though for a long time I thought they [de Goudblokl landen, whw] were doing the right thing”.³²⁷

5 INTERNATIONALE TOPFUNCTIE MET EEN TRAUMATISCH EINDE

NAAR DE BANK DER CENTRALE BANKEN

Toen Nederland de gouden standaard ten langen leste losliet, woonde Beyen in Basel. Daar was hij voor jaar 1935 als waarnemend president van de Bank voor Internationale Betalingen (Bank for International Settlements – BIS) aangetreden. Nederland behoorde niet tot de oprichters van de zeers te moderne internationale monetairinstelling met een bemiddelende mondiale rol.

De ‘bank’ werd begin 1930 op een conferentie in Den Haag in het leven geroepen om de samenwerking tussen centrale banken te bevorderen, internationale financiële operaties te vergemakkelijken en om als ‘trustee’ of agent behulpzaam te zijn bij de afhandeling van internationale financiële regelingen. Het idee voor een ‘dergelijke bank der centrale banken’ was ontstaan tijdens overleg tussen financiële deskundigen uit de landen met de grootste vorderingen op Duitsland³²⁸ en uit Duitsland zelf over een nieuwe regeling voor de herstelbetalingen, het zogeheten plan-Young. De nieuwe, politiek onafhankelijke instelling zou toezicht moeten houden op het internationale betalingsverkeer in het algemeen en op de verdeling van de geldstromen die verband hielden met de Duitse herstelbetalingen in het bijzonder.³²⁹

Bovendien sloot het beoogde samenwerkingsverband van centrale banken en een aantal Amerikaanse banken aan bij het streven de gouden standaard levensvatbaar te houden, een doelstelling die de BIS tot het einde van het Goudblok in 1936 in ere heeft gehouden.³³⁰ De BIS was zo een internationale bank gevestigd door centrale banken, die zowel haar aandeelhouders, haar klanten als haar toezichthouders waren.³³¹

Hoewel De Nederlandsche Bank aanvankelijk niet veel verwachtte van de amslag die deze overkoepelende instelling van de centrale banken zou krijgen, ijverde zij sa-

III VAN CRISIS NAAR OORLOG (1927-1940)

men en met andere financieel krachtige neutrale landen voor haar oprichting en aanvaardde zij nog vóór de zomer van 1930 de uitnodiging van de BIS om volwaardig mee te doen.³³²

Na vijf jaar sturing door Amerikaanse bankiers³³³ werd Trip begin 1935 aangezocht als president van de bank en voorzitter van de Board of Directors (de besluitvormende raad van beheer, waarin onder anderen de presidenten van de aangesloten centrale banken zitting hadden) te worden. Trip, die geknipt was voor de functie, gezien zijn monetaire werk voor de Volkenbond en zijn vooraanstaande rol bij de voorbereiding van de Economische en Monetaire conferentie in Londen van 1933, stemde hiermee in. Hij zag het echter als een tijdelijke aangelegenheid, in afwachting van een definitieve regeling voor het presidentschap van de BIS.³³⁴ Hij bedong dat Beyen zijn plaatsvervanger zou worden, die van Basel uit zou moeten werken, zodat hij zelf in Amsterdam met een gerust gemoed De Nederlandsche Bank kon blijven leiden. En zo geschiedde. Met ingang van 1 mei 1935 kreeg Beyen bij afwezigheid van Trip alle presidentiële bevoegdheden “in de administratie van de bank en tegenover derde partijen”³³⁵, wat in de praktijk de dagelijkse leiding inhield. Zo was Beyen voor de vierde keer Trips vertrouwde zaakwaarnemer.³³⁶ Maar zijn papieren waren uiteraard ook in orde, gezien zijn deelname aan de Stillhalte-bijeenkomsten, de conferentie voor de lening aan Oostenrijk en de conferentie in Londen. En wat de aanhankelijkheid aan de gouden standaard betreft zat het wel goed met beide Nederlanders.

Beyen had direct na de oprichting van de BIS grote verwachtingen van de nieuwe monetaire instelling. “L'influence morale et financière de la Banque des Règlements Internationaux constitue dans le monde économique un élément de stabilité et d'ordre de la plus grande valeur; la collaboration des banques centrales qu'elle symbolise [...] pourrait, je pense, nous épargner au moins une partie importante des troubles économiques, qui ont inquiété le monde dans le passé. Les marins ne craignent ni la marée ni les tempêtes si les ports sont bien construits et les phares bien placés.”³³⁷

Begin 1931, sprekend over de rol van het goud in de wereldeconomie, concludeerde hij dat hier “slechts een internationale regeling” een definitieve oplossing kan geven. Het was daarom van belang “dat in de Bank voor Internationale Betalingen te Basel reeds het orgaan aanwezig is, dat zich kan ontwikkelen tot het internationaal geldinstituut”.³³⁸ Hij ging echter niet zo ver als sommige internationalisten, die de BIS beschouwden als het toekomstig centrum van een nieuwe internationale munteenheid. Tegen die gedachte had hij zich al tijdens het accountantscongres van september 1932 gekeerd, toen hij het idee van prof. Meijers voor een internationale munt verwierp en uitdrukkelijk voor de gouden standaard koos.³³⁹

Het verwondert daarom niet dat een commissie waarvan Beyen deel uitmaakte en die was ingesteld door de Nederlandsche Organisatie voor de Internationale Kamer van Koophandel, zich later na rijp beraad keerde tegen een uitgewerkt voorstel van diezelfde Meijers om een internationale circulatiebank en een internationaal ruilmiddel in het leven te roepen.³⁴⁰

III VAN CRISIS NAAR OORLOG (1927-1940)

Intussen had de goudgerande BIS in de eerste vijf jaar van haar bestaan aan glans verloren. De machinerie voor de herstelbetalingen was met het akkoord van Lausanne van 1932 definitief tot stilstand gekomen, en na het aan de macht komen van de nazi's waren andere Duitse betalingen die via de BIS liepen vrijwel gestopt, met alle functieverlies vandien voor de bank, die hiermee een van haar voornaamste bestaansgronden zag verdwijnen. Verder had het massaal verlaten van de gouden standaardhaar minder tot een ijkpunt van monetair goeden kwaad in de wereld gemaakt dan was gehoopt. Het zo vurig verlangde systeem van internationale monetaire stabiliteit was niet tot stand gekomen.

Wat deze turbulenties had overleefd, was de samenwerking binnen de BIS tussen de aangesloten centrale banken, met daaraan gekoppeld de functie van trefpunt voor internationale bankiers. Dat gold ook voor het gedegen economisch onderzoek dat in Bazel werd verricht onder leiding van de Zweedse econoom Per Jacobsson³⁴¹, die in september 1931 tot de BIS-staf was toegetreden als economisch adviseur en hoofd van de monetaire en economische onderzoeksafdeling.

Voor Beyen was de nieuwe baan een uitkomst. Hij kon voluit het internationale bancaire werk verrichten en contacten op hoog internationaal financieel en monetair niveau onderhouden, waar hij zo naar had verlangd en dat zijn collega's bij de Robaverhem maar schoorvoetend en mondjesmaat wilden toestaan. Verder maakte hij, net als bij het Stillhalte-overleg, opnieuw kennis met een jonge internationale organisatie die haar sporen nog moest verdienen, wat zijn intellectuele honger naar uitdagingen kon stillen. En, niet onbelangrijk: hij kreeg het voor die tijd vorstelijke jaarsalaris van 200.000 Zwitserse goudfranken, dat een paar jaar later zo'n 90.000 gulden waard was, vrij van belastingen.³⁴² Dit haalde zijn persoonlijke financiën in één klap uit de gevaarzone, terwijl via een gentlemen's agreement met de commissarissen van de Rotterdamse bank een terugkeergarantie voor de komende twee jaar was overeengekomen.³⁴³

Bij de BIS werd hij enthousiast ontvangen: "Beyen will be an excellent choice [...]", meende de vertrekkende Amerikaanse BIS-president Leon Fraser. Dit kon Otto Niemeyer, die namens de Bank of England in de raad van bestuur van de BIS zat, slechts beamen: "We think Beyen would be an admirable choice – quite the best of possible Dutchmen."³⁴⁴ Tot Beyen begin 1939 werd opgevolgd door de Amerikaan Thomas McKittrick, zouden alle topfuncties bij de BIS door Europeanen worden vervuld.³⁴⁵

RUST EN GELUK IN BAZEL

Zeker in het begin leidde Beyen een "rustig" en "gelukkig" bestaan in Bazel. Deze protestant geworden bisschopsstad herinnerde hem aan zijn vaderstad Utrecht.³⁴⁶ Het leven was minder "hectisch" dan hij in Nederland gewend was. Het deed hem ogen "tijd te hebben om dingen rustiger te kunnen uitwerken", iets wat hem "de laatste acht jaar niet mogelijk was geweest". Het enige minpuntje was het klimaat, waar hij aan moest wennen. De weersomstandigheden waren vriendelijker in zijn hoger gele-

III VAN CRISIS NAAR OORLOG (1927-1940)

gen woonplaats Arlesheim, een kilometer of vijftien ten zuidoosten van Bazel, waar “iedereen erg gelukkig” was.³⁴⁷ Voor het vervoer stonden Beyen en zijn vrouw Nelly en hun drie opgroeiende kinderen – Has, Frie en Pim – een Buick en een Chevrolet beschikbaar.³⁴⁸

Net als in de periode van zijn baan op het Rotterdamse hoofdkantoor van de Robaver, gaf Beyen er ook nu bewust de voorkeur aan buiten te wonen. Zijn huis, een groot landhuis dat de naam Zum Weissen Segel droeg en eigen dom was van de bekende Bazelse familie Sarasin, lag in het heuvelachtige landschap van de Jura. Iedere week maakte Beyen, vaak vergezeld van zijn kinderen (Nelly moest niets van dergelijke sportiviteit hebben), lange wandelingen in de natuur. De liefde die hij daarvoor in zijn jeugd in Biltoven had ontwikkeld, kon hij er ten volle uitleven. Een andere reden waarom Beyen het huis had gehuurd, was de tennisbaan. Geen gebrek aan beweging dus, waar nog bij kwam dat hij het golfspelen had ontdekt. Dat alles wekt de onjuiste indruk dat hij een bij uitstek sportieve man was. Drijfveer tot deze laatste activiteiten, waar paardrijden nog aan kan worden toegevoegd, was vooral dat Beyen, niet gespeend van ijdelheid en met een aangeboren hypochondrische kijk op zijn gezondheid, zich er sterk van bewust was dat hij op zijn figuur moest letten en kwalen moest zien voor te blijven. En dat terwijl hij nog geen veertig was.³⁴⁹

Of Beyens innerlijke welbevinden een heilzame invloed heeft ondervonden van het nog steeds bestaande antroposofische centrum Goetheanum, dat zich niet ver van zijn inmiddels afgebroken villa bevond, is onwaarschijnlijk. Hijzelf karakteriseerde het in beton opgetrokken kathedraalachtige gebouw spottend als “een schoenendoos waarop een kind was gaan zitten”.³⁵⁰ Levensbeschouwing was bovendien toen meer het terrein van Nelly.

Voor Beyen was vooral muziek een basisbehoefte, en daar was ook in Zwitserland alle ruimte voor. Hij vormde bij de BIS een trio met twee andere bankfunctionarissen, en noemde dat gezelschap vrolijk “Le Comité international pour la fabrication des fausses notes”.³⁵¹ Hij voelde zich in Bazel, kortom, op zijn plaats.

Beyen voerde er een grote staat en toonde dat ook met zijn in Londen bij Edouard & Butler, Peacock & Co en Sadler, Watson & Bradley gekochte kleding en aangemeten kostuums en met zijn in Roermond bij hofleverancier G. Gurvers handgemaakte schoenen. Alles wat hij droeg of anderszins aanschafte was van de hoogste kwaliteit. En als hij dat nuttig vond werd in Berlijn een arts geraadpleegd. Beyen kon zich dat allemaal veroorloven. Dat gold ook voor Nelly, die haar kleren kocht bij chique modewinkels in Amsterdam en Brussel. Het was in zekere zin een bij uitstek Europees georiënteerd leven.³⁵²

In de zekalme en welgestelde atmosfeer ging Beyen, naar zijn aard, niet temin voortvarend aan de slag, onder andere om voorbereid te zijn op de taken die de BIS zou kunnen krijgen als het op den duur tot een internationale muntstabilisatie zou komen.³⁵³

Hij presenteerde Trip al vóór eind mei een interne nota (in het Nederlands gesteld) waarin hij op een Van Hengel-achtige manier vooral de BIS als bank doorlichtte, al wist

III VAN CRISIS NAAR OORLOG (1927-1940)

‘Zum weissen Segel’, de villa van de Beyens in Arlesheim bij Bazel.

hij heel goed dat hij de BIS niet alleen met commerciële ogen moest bekijken. Niet voor niets onderschreef hij dat de taak van de BIS “als knooppunt der circulatiebanken [...] de belangrijkste, de natuurlijkste en ook de meest hoopvolle is”. Maar de bancaire functie die de instelling ook had – en zelfs moest hebben, al was het maar wegens de “standing” – baarde hem als voormalig handelaar zorgen. De inkomsten uit de goudtransacties, waar de bancaire kant van de BIS toen van afhankelijk was, konden de kosten van het apparaat bij lange na niet dekken. Zelfs de noodzakelijke inkrimping van de staf zou de banktransacties nog niet lonend maken. Beyen zag het uitbreiden van de “natuurlijke business” als een van zijn eerste taken. Want zou het eenmaal tot een regeling voor internationale valutastabilisatie komen, dan zou dit de activiteiten van de BIS als bank direct raken en deze fors uitbreiden. Tegelijkertijd maakte hij zich sterk voor de ontwikkeling van de BIS als economische en monetaire databank, waarvan de aangesloten centrale banken profiteerden. Het is voor een belangrijk deel aan hem te danken dat de BIS zich op dit punt gezaghebbend ontplooië.³⁵⁴

Hij had er geen moeite mee te accepteren dat zonder steun van de centrale banken en regeringen de BIS niet aan haar doel kon beantwoorden. Maar de grote afhankelijkheid van de Duitse en Franse regeringen – hoe “historisch verklaarbaar” ook – was “voor de toekomst ongewenst”. Er zou daarom “op den duur een minder eenzijdige structuur” moeten ontstaan.³⁵⁵

De kans om deze harde boodschap aan de direct betrokkenen over te brengen kwam

III VAN CRISIS NAAR OORLOG (1927-1940)

begin 1936. Op een zondagochtend in februari zouden de presidenten van de aangesloten centrale banken onder leiding van Trip in Bazel over de problematische toestand van de BIS spreken. Beyens medewerkers hadden voor dit beraad een aantal memoranda opgesteld. In een begeleidende brief aan Trip legde Beyen opnieuw de nadruk op de “unsatisfactory” situatie waarin de BIS verkeerde en op de “incertainties” en “weaknesses” van de instelling. De ze zou bij ongewijzigd beleid belemd kunnen worden in de uitvoering van haar taak en haar “standing” zou gevaar kunnen lopen. Voor een verlaging van de salarissen voelde Beyen echter weinig, ook al omdat deze kortgeleden nog met tien procent waren verminderd.³⁵⁶

Trip nam in zijn brief aan de bankpresidenten grote delen van Beyens opmerkingen over.³⁵⁷ Hij kon zich echter niet geheel vinden in de terughoudendheid van Beyen bij het ingrijpen in de salarissen van BIS-functionarissen, al was hij het met Beyen eens dat “one may not forget that mostly the gentlemen in question have left their country exactly because the high salary made them accept the inconvenience (and costliness) of living abroad”.³⁵⁸ Trip meende dat het op dit punt niet “too far” ging een korting door te voeren van “5% or even 10%” voor het gedeelte van de salarissen boven de 10.000 Zwitserse franken. Verder sloot hij zich aan bij Beyens pleidooi de staf geleidelijk in te krimpen.³⁵⁹

Volgens Beyen kon de BIS wat het zakelijk gedeelte van de activiteiten betrof, geleid worden door “three people – or at the utmost four”.³⁶⁰ Zijn “experience” had hem inmiddels geleerd dat er in Bazel een “leading authority” moest zijn – die “President or something” mocht worden genoemd – met voldoende onafhankelijkheid om te kunnen beslissen over personeel en andere zaken. Een scheiding tussen het voorzitterschap van de raad van bestuur en het presidentschap van de bank was volgens hem te overwegen, als dit de positie van de president tegenover de bank en de buitenwereld maar niet schaadde en als deze maar lid van de raad kon blijven.³⁶¹

Deze laatste notities zijn om verschillende redenen interessant. Ze waren een aanzet tot de definitieve regeling voor het presidentschap, waar Trip eerder op had gedoeld. Maar ze gaven tegelijkertijd aan dat Beyen zich in Bazel nog niet volledig naar zijn zin kon ontplooiën. Daarop kan ook een corrigerende ‘Amice’-brief duiden die Trip in de herfst van 1935 aan Beyen stuurde. De BIS-president wees er daarin op dat Beyen ten onrechte een verzonden brief aan gouverneur George L. Harrison van de Federal Reserve Bank of New York niet aan hem had voorgelgd en dat dergelijke brieven met “een min of meer principieel karakter” (het ging om de moeilijke verhouding tussen de Verenigde Staten en de BIS) door hem als president getekend behoorden te worden.³⁶²

PRESIDENT IN ZWARE TIJDEN

Beyens conclusies over de wijze waarop de bank zou moeten worden bestuurd, bleken de weg te plaveien die hem zelf naar het presidentschap voerde. Nadat de raad van bestuur eerder de bestaande situatie met Trip als president en Beyen als diens plaats-

III VAN CRISIS NAAR OORLOG (1927-1940)

Het bis-bestuur bijeen. Beyen zit rechts aan de hoofdtafel als vierde van achteren.

vervan ger ondanks bedenkingen van Trip – die zijn functie had willen neerleggen – met een jaar had verlengd³⁶³, werd Beyen in het voorjaar van 1937 benoemd tot BIS-president. Trip was hier verheugd over. Hij wilde zelf dolgraag het presidentschap overdragen, en Beyen was volgens hem de perfecte kandidaat: “we could not miss him.”³⁶⁴

Er was wel een statutenwijziging nodig, omdat tot dan toe slechts een lid van de raad van bestuur BIS-president kon worden en omdat het presidentschap en het voorzitterschap van de raad voortaan door verschillende personen zouden worden bekleed. De nieuwe president werd, anders dan Beyen had geopperd, geen lid van de raad van bestuur.

Als opvolger van Trip in de functie van voorzitter van de raad van bestuur werd sir Otto Niemeyer, directeur van de Bank of England, gekozen. De ze was naast Governor Norman van de Britse centrale bank al lid van de raad. Gouverneur L. Frank van de Belgische centrale bank sprak begin mei 1937 namens de afgevaardigden op de zevende Algemene Vergadering van de BIS uit dat de toekomst van de bank met Niemeyer en Beyen aan het roer in de allerbeste handen was. Scheidend voorzitter Trip omschreef bij die gelegenheid zijn opvolgers als mannen met een voortreffelijk kestaat van dienst en grote ervaring op het gebied van centraal en privé-bankieren.³⁶⁵

De noodzakelijke statutenwijzigingen kwamen er tijdens een Speciale Algemene Vergadering zonder problemen door.³⁶⁶ Beyens benoeming verliep niet zonder uitge-

III VAN CRISIS NAAR OORLOG (1927-1940)

breid salarisoverleg, met als resultaat dat hij er flink op vooruitging en voortaan jaarlijks ruim boven de 200.000 Zwitserse goudfranken kon incasseren.³⁶⁷

De nieuwe BIS-president betaalde in een ander opzicht wel een prijs. Beyen zag af van de terugkeeroptie die de Robaver hem had geboden.³⁶⁸ Een zwaardere stap was het opgeven – weliswaar met bloedend hart – van de commissariaten van Nederlandse bedrijven die hij als waarnemend president had mogen behouden.³⁶⁹

Dat gebeurde echter met één uitzondering: zijn commissariaat van Philips Gloeilampenfabrieken. Zijn relatie met dit bedrijf was “of a special nature” en hij onderschreef dat hij voor Philips “a little bit more” was “than just a mere member of their Board”. Het opgeven van dit commissariaat, van deze relatie, zou “a great sacrifice” voor hem inhouden, niet alleen wegens het verbreken van “a very valuable relationship” met mensen die hij als “good friends” beschouwde, maar het zou hem ook beroven van zijn “last touch with business in Holland”.³⁷⁰

Trip legde de kwestie voor aan de gouverneurs en presidenten van de bij de BIS aangesloten centrale banken, en dezen hadden er, op één na, geen bezwaar tegen dat Beyen dit ene geliefde commissariaat behield. Die ene afwijking kwam van de gouverneur van de Reichsbank, Schacht. Deze vond het “unerwünscht” dat een BIS-president een positie bij een particuliere onderneming bekleedde. Maar hij legde zich neer bij het algemene gevoel van zijn collega’s, al zag hij ervan af zijn “ausdrückliche Zustimmung dazu zu geben”.³⁷¹

In Nederland werd Beyens benoeming op de hoogste post bij de BIS toegejuicht. Volgens *De Telegraaf* kon men deze functie gerust toevertrouwen aan “den jongen president, die ook door zijn prettig optreden en door de gemakkelijke wijze waarop hij met mensen weet om te gaan, in de zoo uiteenlopende kringen, waar zijn carrière zich met zoo verrassende snelheid voltrok [...] all erwegen sympathie en achtig geniet”.³⁷²

SPRINGPLANK

Het presidentschap van de BIS had alles in zich om een voorlopige kroon op Beyens carrière te worden en was een potentiële springplank naar andere topfuncties. Ook al was de slagvaardigheid van deze bank beknot als gevolg van internationale economische en politieke ontwikkelingen en overstegen haar bancaire activiteiten niet die van een (middel) grote handelsbank³⁷³, de BIS was de spil geworden van internationaal monetair overleg en onderzoek. Haar president bevond zich zo op een strategische monetaire uitkijkpost. De functie verschafte hem aanzien en omgang met topfunctionarissen op het hoogste internationale financiële niveau.

De formele taak van Beyen als president was uitvoering geven aan het beleid dat de raad van bestuur had vastgesteld. Maar hij had invloed op dat beleid doordat hij voorstellen kon doen aan de raad en aan de vergaderingen van deze Board mocht deelnemen. Hij kon er bovendien op staan dat zijn opmerkingen in de notulen werden opgenomen.³⁷⁴ In de praktijk stond hij op gelijke voet met de financiële top.

III VAN CRISIS NAAR OORLOG (1927-1940)

Beyen besefte wel dat het succes van de BIS afhing van de waarde die de hoofdrolspelers aan deze instelling hechtten. Vandaar dat hem er alles aan was gelegen op goede voet te verkeren met Norman – die volgens Beyen als “the apostle of central bank cooperation”, van de centrale bankier een soort “archpriest of monetary religion” had gemaakt³⁷⁵ – en Schacht. Zij maakten de dienst uit. Norman was in Beyens ogen “the soul” van de samenwerking tussen de centrale banken in BIS-verband. Hij woonde zonder mankeren elk maandelijkse overleg bij.³⁷⁶ “Omdat Norman kwam, kwam Schacht en dat was voldoende reden voor de anderen om niet te ontbreken.”³⁷⁷ Beyen bewonderde Norman, niet in de laatste plaats om “his whole indifferent air of elegance” en “his very special vanity”.³⁷⁸

De zevenkeindbijeenkomsten, die de leiders van de aangesloten centrale banken tiemaal per jaar in Basel hielden, waren hoogtepunten voor iedereen die bij de BIS werkte³⁷⁹, en zeker voor de in Basel residenten (waaren em end) president. Deze ontving de presidenten en gouverneurs van de centrale banken dan voor een diner te zijnen huize, wat hem de gelegenheid bood zijn kwaliteit als gastheer te tonen en zijn wijnkennis in de praktijk te brengen. De wijnkelder die zich onder Zum Weissen Segel bevond, werd door verscheidene firma's veelvuldig bevoorrad. Beyen liet zich kennen als een veeleisende klant, die er niet voor terugschrok handelaren ongezoeten zijn ongenoege over de gel everde waar kenbaar te maken en over de verhouding tussen prijs en kwaliteit te klagen.³⁸⁰

Schacht was voor allen een graaggeziene gast aan tafel. Deze leidde sinds maart 1933 voor het kort daarvoor aan de macht gekomen nazi-bewind de Reichsbank en was daarnaast in de zomer van 1934 minister van Economische Zaken geworden, wat hem in staat stelde de de supervisie over het Duitse economische herschel te oefenen. Hij werd door de andere presidenten en gouverneurs van centrale banken als hooggeachte en gewaardeerde collega bejegend en niet als representant van de nazis.³⁸¹ Voor Beyen was Schacht inmiddels een goede bekende geworden, al kon Beyen verschoor raken door het schoolmeesterachtige optreden van de Duitser.³⁸² Ook buiten de BIS-werkzaamheden viel de president van de Reichsbank wel eens bij de Beyens binnen.³⁸³

Dat nam niet weg dat er een zekere mate van ongemakkelijkheid was in de betrekkingen tussen de BIS-president en nazi-Duitsland. Zo was Beyen doorlopend bevreesd op Duitse tenen te trappen.³⁸⁴ Dat was de reden dat hij in de zomer van 1937 uitdrukkelijk Niemeyer, voorzitter van de Board, raadpleegde over een verzoek van het nog jonge Deutsches Institut für Bankwissenschaft und Bankwesen om in Berlijn een voordracht te houden. Sir Otto was niet enthousiast, eerder voorzichtig afwijzend, maar liet het aan Beyen over, al gaf hij nog wel de goede raad Schacht informeel om advies te vragen over de zee activiteit “in his market”.³⁸⁵ Ook Beyen schreef Niemeyer dat hij liever afwijzend zou reageren, zoals hij als BIS-president gewoon was, maar meende dat het goed voor de verhouding met de Duitsers zou zijn als hij in dit geval de uitnodiging aanvaardde³⁸⁶, en dat gebeurde dan ook.

Wel stelde hij de voorwaarde dat de pers er niet bij aanwezig was, want hij had er wei-

III VAN CRISIS NAAR OORLOG (1927-1940)

nig vertrouwen in dat journalisten op de juiste wijze verslag deden – hetgeen een van de redenen was dat hij publiciteit schuwde.³⁸⁷ Anderzijds deed hij er alle moeite voor vertegenwoordigers van het Nederlandse gezantschap, en van de Duitse vertegenwoordiging van Philips en Unilever in Berlijn bij de lezing aanwezig te laten zijn.³⁸⁸ Beyen vermeed in zijn verhandeling over muntstabiliteit (waar – niet verrassend – volgens hem onverminderd naar gestreefd moest worden) en internationale kapitaalbeweging (die – weer niet verrassend – in zijn ogen in ongecontroleerde vorm de vijand van monetair stabiliteit is) opmerkingen te maken over het Duitse beleid.³⁸⁹ Zelfs over autarkie en nationale economische onafhankelijkheid – in nazi-Duitsland hartstochtelijk nagestreefd – oordeelde hij als vrijhandelaar mild.³⁹⁰ Zijn gastheren waren tevreden en zonden hem als blijk van waardering porseleinen figuren uit de Staatliche Porzellanmanufaktur na.³⁹¹

TSJECHOSLOWAAKS GOUD IN NAZI-HANDEN

De positie van Schacht bleek intussen tanende. Eind november 1937 gaf hij zijn ministerschap van Economische Zaken op. In januari 1939 ontstond Hitler hem als president van de Reichsbank en nam de nazi's ook economisch en financieel het heft geheel in eigen handen. Beyen schreef Schacht ten afscheid dat hij hem "aufrichtigen und verbindlichen Dank" verschuldigd was voor de diensten die de ze "für die Deutschen und mir persönlich [...] in langen und schweren Jahren" had verricht. Schachts naam zou volgens Beyen voor altijd met de eers te periode "des Nationalen Wiederaufbaus" verbonden zijn.³⁹²

Beyen en de BIS hadden met het vertrek van Schacht een vertrouwd contact in Berlijn verloren. De relatie met Duitsland zou onvoorspelbaarder worden. Kort na de oorlog zou Beyen zijn oordeel over Schacht bijstellen en hem bestempelen als "the Man of Destiny", de man die het lot van de financiën van Duitsland en van veel andere landen bepaalde in de jaren die leidden naar de Tweede Wereldoorlog.³⁹³ En nog weer later zou Beyen Schacht een schurk noemen, maar ook een van de weinige Duitsers die gevoel voor humor hadden.³⁹⁴

Het nazi-expansionisme, dat begin 1938 met de *Anschluss* van Oostenrijk en later dat jaar met de inlijving van het Tsjechoslowaakse Sudetenland was ontketend, kreeg in maart 1939 een vervolg met de bezetting van het Tsjechische deel van Tsjechoslowakije. De oorlog kwam nabij. Deze escalatie had grote gevolgen voor de BIS en voor Beyen als haar president. Depolitiek afzijdige BIS werd speelbal van krachten en machten waar ze niet tegen opgewassen bleek. Het Hitler-regime probeerde haar naar zijn hand te zetten, en op die situatie was de bank van centrale bankiers, die onder elkaar de zaken fatsoenlijk en in vertrouwen regelden, niet ingesteld. De politieke schemerzone waarin Europa tot september 1939 verkeerde, toen de Duitse inval in Polen het begin van de Tweede Wereldoorlog inluidde, maakte het de BIS extra lastig. Daar kwam bij dat de nazi's konden rekenen op steun binnen het topmanagement van de BIS, in de persoon van de Duitser Paul Hechler, die sinds 1935 'assistant general manager' was³⁹⁵

III VAN CRISIS NAAR OORLOG (1927-1940)

Beyen met zijn kinderen Frie (rechts), Has (links naast hem) en Pim.

en die steeds in nauwe verbinding stond met de Reichsbank. Beyen bleef maar beperkt greep op hem te hebben.

De BIS was voor de nazi's interessant als kanaal van contact met de wereld van het geld, maar in het bijzonder wegens haar rol in de goudtransacties van de centrale banken. De bank had in de jaren dertig onder andere de functie van *clearing system* voor betalingen in goud voor haar aandeelhouders op zich genomen. Via gouddepots die de BIS bij een aantal centrale banken aanhield, regelde ze goudtransacties tussen haar aandeelhouders. De depots waren administratief onderverdeeld in genummerde rekeningen (onderdepots). Centrale banken konden de BIS vragen goud uit het depot over te schrijven van de eigen rekening naar een rekening van een andere centrale bank. De centrale bank waar het goud zich fysiek bevond, was officieel slechts op de hoogte van de rekeningnummers, niet van de eigenaars van het daarop gestorte goud. De transacties gingen formeel van de ene nummerrekening van de BIS naar de andere.³⁹⁶ Er waren onder andere dergelijke depots van de BIS bij de Bank of England, bij de Federal Reserve Bank of New York en bij de centrale banken van België, Nederland en Zwitserland.

De Duitsers hadden eind jaren dertig grote behoefte aan goud ter financiering van de oorlogsvoorbereiding. Na de Anschluss wist nazi-Duitsland zich niet alleen het goud in de kluisen van de Oostenrijkse centrale bank in Wenen toe te eigenen, maar via de BIS kreeg de Reichsbank ook de beschikking over meer dan 2.000 kilo goud

III VAN CRISIS NAAR OORLOG (1927-1940)

van de Oostenrijkse depotrekening van de BIS die bij de Bank of England werd aanhouden.³⁹⁷ De niet-politieke BIS had geen verweer. Oostenrijk had opgehouden te bestaan en was onderdeel van Duitsland geworden. Formeel was alles in orde.

In gewikkelder was de situatie na de inlijving bij *das Reich* van het vooral door Duitsers bewoonde Tsjechoslowaakse Sudetenland op basis van de afspraken van München van oktober 1938, en zwaar politiek geladen werd de toestand voor de BIS na de Duitse inval in Tsjechoslowakije in 1939. De Duitse gouddragoner bleek al spoedig nadat de nazi's de controle over Sudetenland hadden verworven en de Reichsbank bij de Tsjechoslowaakse bank betaling in goud opeiste voor het overnemen van de geldcirculatie en de financiële instellingen in dit gebied.³⁹⁸ Beyens BIS had via assistant general manager Hechler de Reichsbank voor de afhandeling van deze kwestie al in een vroeg stadium haar goede diensten aangeboden en aan Berlijn vertrouwelijke informatie over de Tsjechoslowaakse centrale bank doen toekomen.³⁹⁹ Zo conformeerde de BIS zich aan het Akkoord van München. De BIS gaf begin maart 1939 gevolg aan een verzoek van de Národní Banka, de nationale bank in Praag, om 172 baren goud – meer dan tweeduizend kilo – van Tsjechoslowaakse rekeningen bij de BIS-depots in Bern (125) en Brussel (47) naar de depotrekening van de Reichsbank over te boeken.⁴⁰⁰

De BIS en Beyen kwamen in troebelen terecht nadat Hitler het jaar daarop de overeenkomst van München aan zijn laars lapte. Op 15 maart 1939 bezette de Wehrmacht Praag en nazi-Duitsland trok met de uitroeping van het protectoraat Bohemen en Moravië wat er nog van Tsjechië over was, aan zich. Meteen hervatte de Reichsbank haar goudjacht. De BIS ontving op 20 maart een twee dagen eerder gedateerde brief van de Národní Banka met het verzoek 23.100 kilo (1845 baren) goud dat zich in het BIS-depot bij de Bank of England bevond, op naam van de Reichsbank te stellen.⁴⁰¹

ONDER DWANG

Dit leek in overeenstemming met de geldende procedures. Beide betrokken centrale banken waren het over de transactie eens, zodat er op grond van de BIS-regels geen belemmering was.⁴⁰² Maar het was naïef niet te vermoeden dat de leiding van de nationale bank in Praag onder dwang handelde. Dat is later ook gebleken. De Duitse bezetters dreigden de directeuren Frantisek Peroutka en Josef Malík van de Tsjechoslowaakse centrale bank te executeren als ze de opdracht niet tekenden.⁴⁰³ Toch hadden Beyen en de rest van het BIS-management weinig tijd nodig om tot een conclusie te komen: de opdracht moest worden uitgevoerd, en wel “ohne Verzögerung”.⁴⁰⁴ Beyen kon de zaak niet voorleggen aan de voorzitter van de raad van beheer, de Brit Otto Niemeyer, omdat deze per schip onderweg was naar Egypte, en hij zag af van het consulteren van andere contacten in de Board.⁴⁰⁵ Maar er waren wegens de bijzondere situatie wel uitwegen om een besluit pas na uitvoerig overleg met de leden van de raad van beheer te nemen. Beyen bewandelde ze echter niet.

Beyen liet de gebruikelijke bancaire praktijk zwaar wegen. Deze gebood dat een or-

III VAN CRISIS NAAR OORLOG (1927-1940)

der de zelfde dag moest worden uitgevoerd. De BIS had zich hier altijd stipt aan gehouden. Hij kon niet blind zijn voor het feit dat zelfs het ophouden van de uitvoering van de transactie de BIS in een politieke strijd terecht zou laten komen die ernstige gevolgen zou hebben gehad voor de instelling, schreef Beyen, zichzelf rechtvaardigend in een terugblik.⁴⁰⁶ Hij zou dit formele standpunt ook later in 1939 innemen. Een brief die de inmiddels gevluchte Malík vanuit Parijs in oktober van dat jaar aan Beyen schreef over de achtergronden van de goudtransactie in maart, met het verzoek het overgebleven Tsjechoslowaakse goud in BIS-depots onaangetaast te laten, kreeg een koel antwoord. Beyen ging niet verder dan de ontvangst van Malík's schrijven te bevestigen.⁴⁰⁷

Toch dreigde er nog een kink in de kabel te komen door een telefoontje uit Parijs, waar zich op dat moment de Franse generaal manager van de BIS, Roger Auboin, ophield. Deze meldde dat de president van de Franse nationale bank, P. Fournier, in een gesprek over de Tsjechoslowaakse kwestie had gezegd dat de BIS, in het geval ze de opdracht zou krijgen Tsjechoslowaaks goud naar de Reichsbank te sluisen, dit niet zonder meer zou mogen doen. Beyen lichtte daarop Auboin vertrouwelijk in over de opdracht die intussen in Bazel was binnengekomen en over de houding die hij en de rest van de staf in het Bazelse hoofdkwartier in de kwestie hadden ingenomen. Hij vroeg Auboin alleen dit laatste aan Fournier mee te delen en verzocht hem in de middag definitief uitsluitel te geven over de Franse positie.⁴⁰⁸ De order zou niet worden uitgevoerd als Fournier de zaak eerst aan de raad van beheer wilde voorleggen.⁴⁰⁹

De vertraging kwam Beyen en zijn staf slecht uit, omdat de Reichsbank intussen in actie was gekomen en wilde weten hoe het ermee stond. Er werd op het BIS-hoofdkwartier alles in het werk gesteld om in Berlijn niet de indruk te laten ontstaan dat men in Bazel tijd wilde winnen. Aan het eind van de middag bleek Fournier zijn bezwaren niet te handhaven – onder andere onder invloed van een gesprek met directeur Cameron F. Cobbold van de Bank of England, die zich kon vinden in de lijn die Beyen met zijn medewerkers was overeengekomen.⁴¹⁰ De Banque de France schrok er kennelijk voor terug alléén de barrières te beklimmen. Dit verraste Beyen, zo zou hij tien jaar later opmerken. Hij meende dat de zaak hem na het eerste telefoontje uit Parijs uit handen was genomen.⁴¹¹

Nog diezelfde dag verzocht de BIS de Bank of England het desbetreffende goud van depotrekening nummer 2 naar depotrekening nummer 17 over te brengen⁴¹² – waarmee het goud van Tsjechoslowakije in handen kwam van de Reichsbank, ook al wist de Bank of England dat formeel niet. De boekhoudkundige opdracht werd conform de BIS-instructie uitgevoerd.⁴¹³

Een deel van de 1845 goudbaren waarover de Reichsbank de beschikking had gekregen, werd binnen enkele dagen via het BIS-clearingsysteem overgeboekt op Reichsbank-rekeningen in BIS-depots bij de nationale banken van Nederland en België.⁴¹⁴ Kort daarop werd dit Tsjechische goud – ook al was het fysiek niet meer het zelfde edelmetaal – met bemiddeling van de BIS vanuit de BIS-depots in Amsterdam en Brussel

III VAN CRISIS NAAR OORLOG (1927-1940)

(gedeeltelijk) per trein naar de Reichsbankhauptkasse in Berlijn getransporteerd.⁴¹⁵ De nazi-buitrol debinnen. Na nog enkele transacties met de Bank of England was BIS-depotrekening 17 in Londen eind maart geheel leeg. Ook de 421 baren goud die nog op depotrekening 2 van de vroegere Tsjecho-Slowaakse bank waren overgebleven, verlieten Londen. Ze werden in augustus 1939, kort voor het uitbreken van de oorlog, naar BIS-depots in Amsterdam en Bern overgebracht.⁴¹⁶

Begin oktober, ruim een maand na het uitbreken van de oorlog, verzocht de onder nazi-gezag gestelde centrale bank van Bohemen en Moravië, zoals de vroegere nationale bank van Tsjecho-Slowakije was gaan heten, de BIS haar Amsterdamse goud naar Praag te transporteren. De BIS antwoordde dat ze er op dat moment geen gevolg aan kon geven, en na overleg tussen de Britse en Franse centrale banken werd het verzoek geweigerd. Londen en Parijs accepteerden de situatie in de vroegere Tsjecho-Slowaakse gebieden niet meer. De oorlogssituatie had alles veranderd.⁴¹⁷

FELICITATIES AAN DE REICHSBANK

De betrekkingen met de Reichsbank gingen in die gevorderde periode uit boven de normale zakelijke contacten die tussen de BIS en de aangesloten centrale banken bestonden. Dat kwam onder meer door de uitstekende relatie die assistant general manager Hechler onderhield met de Reichsbank en met de speciale afgevaardigde van de Reichsbank die met de Wehrmacht naar Praag was gestuurd om het beheer over de nationale bank daar over te nemen: Reichsbank-directeur Müller. Nog voordat van het verzoek tot de goudoverboeking sprake was, stuurde Hechler al gelukwensen naar Müller wegens “der neuen, allerdings recht schwierigen Aufgabe”. “Wir alle sind davon überzeugt, dass Sie auch diese zur allgemeinen Befriedigung und zu Ihrer Genugtuung lösen werden”, zo schreef hij, waarna hij deze vertegenwoordiger van de Duitse bezettingsmacht BIS-gegevens over de Tsjecho-Slowaakse bank verstrekte.⁴¹⁸ Hechler schroomde zelfs niet in die periode zijn correspondentie met de vertegenwoordigers van de Reichsbank te besluiten met “Heil Hitler!”⁴¹⁹

Het kan niet anders dan dat Beyen op de hoogte is geweest van de nazi-sympathieën van Hechler, die immers een van zijn naaste medewerkers was.⁴²⁰ Mogelijk heeft meegespeeld dat vervanging van deze Duitse topfunctionaris in Beyens ogen veel ongewenste ophef zou geven in een tijd vol oorlogsdreiging en afbreuk zou doen aan de BIS als onafhankelijke instelling.

De goudtransactie kwam echter tot afschuw van Beyen en andere betrokkenen in het middelpunt van een heftig politiek debat te staan toen de Britse pers in mei 1939 lucht van kreeg. Onder aanvoering van de journalist en econoom Paul Einzig van de Britse krant *Financial News* ontrolde zich een campagne van voortdurende felle kritiek op de Britse regering en de BIS, die de Duitse overweldiger van Tsjecho-Slowakije op onaantvaardbare wijze van dienst zouden zijn geweest, en waarin zelfs tot liquidatie van de BIS werd opgeroepen. De Britse premier, Neville Chamberlain, en minister van Financiën John Simon moesten er herhaaldelijk verantwoording over afleggen in

III VAN CRISIS NAAR OORLOG (1927-1940)

het Lagerhuis. Ook de Franse regering werd gedwongen tekst en uitleg te geven. Een verklaring van Beyen, die eind mei het niet-politieke karakter van de BIS onderschreef, evenals de noodzaak gebruikelijke bankprocedures te volgen, bracht geen rust aan het mediafront.⁴²¹ De conclusie die de publieke opinie uit de debatten trok, was dat de BIS, haar president en de Britse en Franse centrale banken op een beslissend moment hadden gefaald.

De berichtgeving in de media over de Tsjechoslowaakse goudkwesitie weerklonk in juni 1939 in de vergadering van de raad van bestuur van de BIS. Voorzitter Niemeyer stelde zich met zijn volle gewicht achter de handelwijze van president Beyen op. Een opmerking uit de vergadering dat dit soort zaken door de raad moesten worden behandeld, werd door Niemeyer onschadelijk gemaakt door zich ervan te distantiëren en de overtuiging uit te spreken dat de meeste leden van de raad daar net zo over dachten.⁴²² Het was niet meer dan een toedekkende manoeuvre, die slechts tijdelijk rust bracht. Overduidelijk was aan het licht gekomen dat de BIS niet was voorbereid op oorlog.

Na het daadwerkelijk uitbreken van de Tweede Wereldoorlog in september 1939 kwam de BIS voor de vraag te staan of ze zoveel mogelijk op de oude voet zou doorgaan of dat haar bestaansrecht was weggevallen en er een liquidatie in gang moest worden gezet. De kwesitie kon niet aan de orde komen op een vergadering van de raad van bestuur, omdat die onder de oorlogsomstandigheden onmogelijk was geworden. Maar tijdens overleg tussen Beyen en een aantal leden van de raad werd besloten dat er geen maatregelen zouden worden getroffen die tot "a systematic liquidation" zouden voeren. Het management onder leiding van Beyen kreeg de opdracht de belangen van de bank zo goed mogelijk te beschermen, en dat op een wijze die "of course" verenigbaar was met een beleid van "strict neutrality".⁴²³

Het BIS-management formaliseerde zijn neutrale positie met een verklaring die Beyen in december 1939 per brief aan de aangesloten centrale banken voorlegde. Deze gingen akkoord met de gedragsregels die de verklaring bevatte. Deze hadden tot doel dat elke transactie werd uitgesloten die kritiek van de oorlogvoerende naties zou kunnen oproepen.⁴²⁴

SMET OP CARRIÈRE

Ondanks steun van de Board van de BIS en alle formele en vergoelijken de verklaringen voor Beyens handelen, was zijn optreden in de kwesitie van het Tsjechoslowaakse goud onmiskenbaar een smet op zijn carrière. Hij bleef voor de buitenwereld lange tijd de verpersoonlijking van wat er mis was gegaan. En niet ten onrechte als geliet wordt op de louter technocratische besluitvorming die de goudroof mogelijk maakte en de dubieuze rol die hij een van zijn naaste medewerkers toestond. Beyen wist, zeker na de kwesitie met Nederland, dat nazi-Duitsland op het Tsjechisch goud aasde. Waarom liet hij Hechler zijn gang gaan en trok hij de kwesitie niet veel meer naar zich toe?

III VAN CRISIS NAAR OORLOG (1927-1940)

De zaak zou hem in zijn loopbaan vele jaren blijven achtervolgen en zijn prestatie ondermijnen. Beyen heeft vermoedelijk zelf aangevoeld dat het anders had moeten. Het besluit en de nasleep bleven hem dwarszitten en zouden een van de weinige kwesties worden die hem zijn leven lang “getraumatiseerd” hebben. Hij is “er nooit helemaal mee tot rust gekomen” en bleef zich afvragen of hij toch niet anders had moeten handelen.⁴²⁵

Het deed hem daarom goed dat tijdens zijn verblijf gedurende de oorlog jaren in Londen zijn vriend Jan Masaryk, de Tsjechoslowaakse minister van Buitenlandse Zaken in ballingschap, de “ridderlijkheid”⁴²⁶ had demonstratief in de voorzittersstoel plaats te nemen toen Beyen in 1942 een toespraak hield voor het Czechoslovak Institute. Toch bleef er ook na deze uiteenzetting onder leden van de Tsjechoslowaakse regering in Londen twijfel bestaan over de rol van Beyen. Deze stuurde Masaryk daarop een nota met details over de goudkwestie die zijn eigen rol moesten ontlasten. Masaryk schreef zijn “dear friend” terug dat hij de informatie zou laten zien aan mensen “who are not fully informed”. En hij voegde daar aan toe: “I think the great majority realise the situation, but there will always be stupid people.”⁴²⁷ Beyen zal het daar van harte mee eens zijn geweest, en mogelijk bood het troost. Maar er is, met reden, altijd bij hem iets blijven knagen.

EEN BEWOGEN BANKIER

Het is onduidelijk waarom Beyen in deze zaak een blinde vlek heeft gehad voor de bedoelingen van nazi-Duitsland. Was het zijn technocratische inslag, gecombineerd met een puur formele en apolitieke opvatting van internationaal bankieren? Was het de vrees dat de grond onder de BIS zou wegvallen als deze transactie niet conform de regels zou worden uitgevoerd? Of hing hij, zoals zoveel in die tijd, de gedachte van ‘appeasement’ aan, de opvatting dat er een vergelijk met Hitler mogelijk was?⁴²⁸ Zeker is dat hij via zijn contacten in de traditioneel veelal joodse bancaire en advocatenkringen in Duitsland – zoals met de Hamburgse juridisch adviseur Alfred Kauffmann, met wie hij sinds zijn Philipstijd op vriendschappelijke voet verkeerde en die al snel na het aan de macht komen van de nazi’s de wijk naar Londen nam⁴²⁹ – en ook door zijn bezoeken aan Berlijn⁴³⁰ op de hoogte moet zijn geweest van wat zich onder het regime van Hitler afspeelde. En mocht hij getwijfeld hebben, dan was er zijn vriend dominee Eijkman om hem op de feiten te wijzen.⁴³¹

Dat laatste zal vermoedelijk niet nodig zijn geweest. Beyen liet zich aan het eind van de jaren dertig kennen en als een bewogen man, op wie men niet tevergeefs een beroep deed⁴³², en dat gold zeker ook voor joden die Duitsland wilden ontvluchten. Hij was een regelmatig contribuant van de organisatie Aide aux Émigrés – Fürsorgedienst für Ausgewanderte, de Zwitserse afdeling van de International Migration Service, die zich onder steeds moeilijker omstandigheden inzette voor joodse vluchtelingen uit Duitsland.⁴³³ In Nederland onderschreef hij het Nederlandsche Comité voor zogeheten niet-Arische Christenen, dat eveneens op hulp aan Duitse vluchtelingen was ge-

III VAN CRISIS NAAR OORLOG (1927-1940)

richt. Via zijn vriend Frans Otten probeerde hij ook diens schoonvader, Anton Philips, voor deze organisatie te interesseren.⁴³⁴

Het bleef niet bij geldelijke bijdragen, hij zet te zijn net werk in. Zo deed Beyen een beroep op zijn vriend Theo van der Beugel van Labouchère & Co om een baan te regelen voor de nog in Duitsland achtergebleven dochter van de zelf al eerder gevluchte industrieel Philipp Reinhardt.⁴³⁵ Hij schakelde Kauffmann in om het echtpaar Gustav en Ernestine Basnizki-Wolff naar Engeland te laten vertrekken.⁴³⁶ Tot op het niveau van het ministerie van Economische Zaken maakte hij zich sterk om voor de naar Nederland uitgeweken Erich Marx een werkvergunning te bemachtigen – tevergeefs overigens.⁴³⁷ En bij Otten deed hij – zonder resultaat – een goed woordje voor de Tsjechooslowaak Julius Polak.⁴³⁸ Duidelijk is dat men hem wist te vinden als het om emigratie uit nazi-gebied ging, op zijn minst als raadgever. Voorstellen om de vis een rol te laten spelen en bij de overdracht van joods vermogen uit Duitsland naar de emigratielanden, vonden bij Beyen echter geen gehoor.⁴³⁹

AFFAIRE MANNHEIMER

Uit dat laatste kan worden afgeleid dat Beyen privé- en zakelijke aangelegenheden scherp uit elkaar wenste te houden. Er is echter een belangwekkende uitzondering. In samenwerking met Trip wist hij de vis te betrekken bij transacties van de bankier Fritz Mannheimer van de bank Mendelssohn & Co in Amsterdam. Mannheimer belichaamt de na de Eerste Wereldoorlog de opkomst van de Nederlandse hoofdstad als internationaal financieel centrum en toonde zich in het bijzonder actief in internationale kredietverlening. De financiële en fysieke ondergang van dit kleurrijke Duitse financiële genie maakte in heel Europa in de zomer van 1939 grote indruk. Het valt op dat Trip en Beyen tot in een laat stadium vertrouwen in Mannheimer hielden, hoewel de vermoedens zich opstapelden dat diens zaken niet de degelijkheid hadden die zij er als conservatieve bankiers aan zouden stellen.⁴⁴⁰

Ze stonden in hun welwillendheid – afhankelijkheid wellicht – echter niet alleen. Mannheimer, die een leven van grote luxe leidde, had in het interbellum hooggeplaatst in zijn bankregenen. Zijn vaardigheid geldstromen op te wekken, zijn internationale contacten en zijn overtuigende charme waren hem daarbij behulpzaam geweest. Onder Mannheimers bewonderaars bevonden zich de invloedrijke bankier C.J.K. van Aalst, president van de Nederlandsche Handel-Maatschappij, diens opvolger D. Crenade Iongh, minister-president Colijn en L.A. Ries, thesaurier-generaal tot diens ontslag eind 1936⁴⁴¹. De relaties hadden Mannheimer een zekere onaantastbaarheid gegeven. Toch was er ook twijfel over hem, onder anderen bij G. Vissering, Trips voorganger bij De Nederlandsche Bank, en bij prof. G.W.J. Bruins, die in de jaren twintig commissaris van de Volkenbond bij de Reichsbank was en die later koninklijk commissaris bij De Nederlandsche Bank werd. Ernst Helldring gaf blijk van onverschilligheid jegens Mannheimer, die volgens hem een “geniaal avonturier” was.⁴⁴²

III VAN CRISIS NAAR OORLOG (1927-1940)

Eind 1937 verschaft Beyen, daarin aangezet door Trip, Mannheimers emissie-activiteiten een steun in de rug door met de BIS deel te nemen aan een door Mendelssohn & Co georganiseerde leenoperatie voor de Franse spoorwegen.⁴⁴³ En een jaar later waren het opnieuw Beyen en Trip die ervoor zorgden dat de BIS participeerde in een door Mannheimer geleide Franse staatslening, waarbij de BIS “bij wijze van uitzondering” de regeling trof dat ze “op elk moment” het grootste deel van de stukken op gunstige voorwaarden weer aan De Nederlandsche Bank kon overdoen.⁴⁴⁴ Mannheimer kon deze ‘safe’ klanten goed gebruiken, en het is onwaarschijnlijk dat dit ‘eentweetje’ tussen Beyen en zijn leermeester een louter bancaire achtergrond had. Na Mannheimers plotselinge dood in augustus 1939 stortte diens financiële bouwsel in en werd het faillissement uitgesproken. Trip erkende lichtgelovig te zijn geweest.⁴⁴⁵ Beyens voorbeeld en rots in de branding liep schade op. Hoe de ‘leerling’ zelf op het debacle reageerde is niet bekend.

6 VERANDERING VAN LOOPBAAN EN VAN LEVEN

MISSIE VOOR KONINGIN EN COLIJN

Zo balde zich in 1939 veel onheil samen, boven Europa, maar ook boven Beyen. Hij zag de internationale samenwerking, waarvan zijn Bazelse bank een symbool was geweest, in een schrompelen, en hij was met het Tsjechoslowaakse goud tot overmaat van ramp zelf in het centrum van een controverse verzeild geraakt – een positie die juist hij, die het steeds voor de wind was gegaan en die geen vijanden kennde, altijd wilde vermijden. Het zal hem daarom welkome afleiding hebben gegeven dat hij juist in de periode dat de kritiek in Groot-Brittannië in volle hevigheid op de BIS en haar president neerdaalde, met een vererende, maar ook delicate missie werd belast. Minister-president Colijn, die zich graag op het terrein van de buitenlandse politiek begaf⁴⁴⁶, vroeg hem als speciale gezant van de Nederlandse regering in België plannen uit te werken voor economische samenwerking tussen kleine Europese landen en voor een Belgisch-Nederlands vredesinitiatief. Beyen, die op het moment van het verzoek in Londen was, kwam naar Den Haag en toonde zich in een gesprek met Colijn bereid de opdracht op zich te nemen.⁴⁴⁷

Het idee was afkomstig van koning Leopold III, die er de steun van koningin Wilhelmina voor had gekregen tijdens een staatsbezoek aan België in mei 1939. Het was vervolgens begin juni in het geheim in Brussel verder besproken tussen Leopold en Colijn, die altijd voor het samen optrekken van Nederland en België was geweest. Beyens vertrouwelijke opdracht was met de afgevaardigde van Leopold, E. baron Carton de Wiart, vooral de haalbaarheid te onderzoeken. Carton de Wiart stond als directeur van de Société Générale de Belgique eveneens buiten de politiek en de diplomatie, maar had wegens zijn vroegere hoedanigheid als secretaris van Leopold III wel banden met het Belgische hof.⁴⁴⁸

Het eerste gesprek met Carton de Wiart stelde Beyen, en ook Colijn, teleur. Kennelijk

III VAN CRISIS NAAR OORLOG (1927-1940)

had den ze als gezworen aanhangers van vrijhandel veel verwacht van een nieuwe aanzet tot economische samenwerking. Maar Leopold had zijn vertrouwensman laten weten dat, gezien de omstandigheden van dat ogenblik, de eers te stap “een moreel karakter” moest dragen, waarbij de koning dacht aan een gezamenlijke verklaring van de staatshoofden van de kleinere neutrale staten. Hiertoe zou op korte termijn een bijeenkomst van de eerste ministers van deze landen moeten worden gehouden. Daarna zouden besprekingen kunnen volgen over problemen die in geval van oorlog zouden ontstaan – zoals de betekenis van neutraliteit, ravitaillering en het vluchtelingenprobleem. Pas daarna was het tijd voor economische vraagstukken. Beyen vroeg zich af of het verstandig was zich uitsluitend op problemen te richten “die slechts in geval van oorlog acuut worden”. Misschien nam hij de oorlogsdreiging nog niet geheel serieus, maar zeker is dat hij een bredere economische aanpak voorstond. “Doch blykbaar zijn de te den bestaande denkbeelden nog tamelyk vaag”, zo bracht hij Colijn verslag uit.⁴⁴⁹

Deze signaleerde na een gesprek met Wilhelmina – die zich in het bijzonder vereenzelviigd had met de vredebevorderen de kant van Leopolds plan – slechts één helder punt: “de overtuiging, dat voor een actie op economisch gebied de tyd thans niet gunstig is”. Maar, zo hield hij Beyen voor, “veranderingen kunnen sneller intreden dan wy op het oogenblik geneigd zyn aan te nemen en dan zou zeker de tyd kunnen aanbreeken voor het nemen van een koen initiatief op economisch terrein.”⁴⁵⁰ Zag ook hij het aanstormen de oorlogstij nog keren?⁴⁵¹ Beyen werd weer naar België gestuurd om duidelijkheid te krijgen over de vorm en de inhoud van de ‘morele’ eers te stap. Zijn inspanningen werden doorkruist door kabinetsperikelen in België en Nederland. Een kortstondig vijfde kabinet-Colijn bracht geen rust. Met het aantreden van het tweede kabinet-De Geer op 10 augustus werd E.N. van Kliefens minister van Buizenlandse Zaken. Deze werd door de koningin belast met het vervolg van het initiatief.⁴⁵²

De keuze van Beyen voor de eers te sondering wijst erop dat Wilhelmina en Colijn deze zaak aanvankelijk buiten de normale diplomatieke kanalen om wilden behandelen.⁴⁵³ Het is onwaarschijnlijk dat de toenmalige minister van Buizenlandse Zaken, J.A.N. Patijn, van wie toch al werd gezegd dat hij feitelijk buiten het kabinet stond⁴⁵⁴, ervan af wist. Wegens de nauwe betrokkenheid van de vorstin moet Wilhelmina haar uitdrukkelijke instemming aan de persoon van Beyen voor de ze vertrouwelijke opdracht hebben gegeven.

VRIENDSCHAP MET JULIANA EN BERNHARD

Hij zal voor de koningin geen onbekende zijn geweest. Zo was Beyen in 1935, via Trip, aangezocht te assisteren bij het informeren van prinses Juliana over wereldproblemen, waarbij hij de BIS voor zijn rekening zou nemen.⁴⁵⁵ Het ligt voor de hand dat hij later ook betrokken is geweest bij de introductie van prins Bernhard in het vaderlandse bankwezen en bedrijfsleven. Zijn invloedrijke relaties en vrienden zullen hem in de contacten met het Hof ongetwijfeld van dienst zijn geweest.

III VAN CRISIS NAAR OORLOG (1927-1940)

Beyen wist zo'n plezierige indruk te maken op het prinselijk paar dat Juliana en Bernhard vriendschap voor hem opvat ten, waar hij zich in koesterde. Ze waren dol op hem en gingen veel met Beyen om. Hij was in die tijd voor hen zelfs "een speciale vriend" en werd op Paleis Soestdijk als "een huisvriend" beschouwd.⁴⁵⁶

Dat de vriendschap hecht was, blijkt uit het feit dat Beyen 'Jula' tegen Juliana mocht zeggen. En in brieven aan Beyen gebruikte prins Bernhard de in vertrouwelijke kring gebruikelijke koosnaam 'Lula' als hij het over Juliana had, wat aangaf hoe persoonlijk de band was.⁴⁵⁷ Verder werd Beyen uitgenodigd voor pleziertochtjes met het jacht de Piet Hein, ging hij mee op wintersport⁴⁵⁸ en werd hij gevraagd voor prinselijke jachtpartijen op Het Loo.⁴⁵⁹

Hoe aangenaam de prins het gezelschap van Beyen vond, blijkt uit het enthousiasme waarmee Bernhard erop terugblikte: "Ik had altijd [...] een zwak voor die man. Hij was honderd procent de moeite waard om mee samen te zijn. Om zijn gevoel voor humor, om de manier waarop hij grappen kon maken, om alles."⁴⁶⁰ Omgekeerd was Beyen graag in de nabijheid van de prins, ook al hield dat wel in dat hij zijn afkeer van snelle vervoermiddelen – waarvan de prins juist een groot liefhebber was – nogal eens van zich af moest zetten.

Bij een van de vooroorlogse uitstapjes met de prins heeft Beyen, zonder het vermoedelijk zelf te beseffen, de Nederlandse monarchie voor rampspoed behoed. In het geheugen van de prins was het volgen de incident tijdens een pleziertocht met een speedboot in gezelschap met Beyen gegrift: "Ik zat op de rand van de motorboot, hand op het stuur en praatte met hem [Beyen]. Ik lette niet op, en door een golfje viel ik overboord. Ik hield me nog met één hand vast aan het stuur; m'n benen zaten onder de boot. En ik heb gegild: 'sleutel omdraaien', en hij heeft dat goddank begrepen, anders was ik in de schroef terecht gekomen."⁴⁶¹ Beyen had er een vriend van formaat bijgekregen.

TERUG NAAR HET BEDRIJFSLEVEN

De vriendschap met de prins ontstond in een periode dat Beyen het tijd begon te vinden zijn loopbaan weer eens te verleggen. Hij besloot zijn termijn als president van de BIS, die in mei 1940 zou aflopen, niet te verlengen. Dat zijn naam internationaal over de tong ging wegens het Tsjechoslowaakse goud, was hier niet de oorzaak van. Beyen had dit besluit voor zich zelf al veel eerder genomen en het op 13 maart 1939, kort voordat de transactie met het Tsjechische goud plaatshad, in de vergadering van de raad van bestuur bekend laten maken. Zijn beslissing was ingegeven door zijn verwachting dat de BIS zich als gevolg van de internationale omstandigheden voorlopig niet tot de centrale monetaire autoriteit zou kunnen ontplooiën zoals de bedoeling was geweest.⁴⁶²

Mogelijk geïnspireerd door prins Bernhard, die in het zelfde milieu werkzaam was geweest, ambiëerde hij een leidende functie in het internationaal georiënteerde bedrijfsleven. Het werd dit keer niet Philips, waar Beyen commissaris was en waar

III VAN CRISIS NAAR OORLOG (1927-1940)

hij vijftien jaar geleden gedurende een korte periode als bedrijfsjurist in het diepe was geworpen, maar een echte internati onaal bestuurde onderneming, het Brits-Nederlandse Unilever-concern. In overleg met Paul Rijkens, de Nederlandse topman van dit multinationale conglomeraat van bedrijven, werd hij per 1 januari 1940⁴⁶³ lid van de raad van bestuur van Lever Brothers & Unilever n.v. in Rotterdam.⁴⁶⁴

Beyen en Rijkens hadden elkaar leren kennen in de tijd dat Beyen voor de Rotterdamse Bank vereeniging via Unilever uitstaande kredieten in Duitsland had afge-wikkeld, een transactie die voor beide partijen voordelig was geweest, en had den sindsdien contact gehouden.⁴⁶⁵ Het moet voor Rijkens aantrekkelijk zijn geweest Beyen met diens financiële kennis en contacten, en diens entree in Duitsland, in de top van Unilever op te nemen.⁴⁶⁶ Beyen is in dat verband wel omschreven als “der ideale Mann” op dat moment voor het bedrijf.⁴⁶⁷

De belangen van Unilever in Duitsland waren enorm.⁴⁶⁸ Rijkens had als lid van de Anglo-German Fellowship⁴⁶⁹, die door Unilever financieel werd gesteund⁴⁷⁰, besprekingen met Hitler gevoerd over het veiligstellen van het Unilever-bezit in Duitsland. Tot Rijkens' aangename verrassing had hij daar een door Hitler zelf getekende overeenkomst aan overgehouden.⁴⁷¹ Al spoedig na zijn aantreden reisde Beyen naar Berlijn voor overleg met de Duitse Unilever-bedrijven en met de nazi-autoriteiten⁴⁷², wat al aangeeft dat Unilever op dit punt veel van hem verwachtte. De oorlog zou echter alles veranderen.

Naast zijn nieuwe hoge positie bij Unilever hield Beyen het commissariaat bij Philips. Als gevolg van de langdurige ziekte van de voorzitter van de raad van commissarissen, G. van Mesdag, had Beyen aan het eind van de jaren dertig diens rol feitelijk overgenomen – een situatie waar hij zich wel bij voelde. Maar het perspectief dat hij hieraan ontleende, werd door Anton Philips zelf ruw verstoord. Nadat Van Mesdag in de lente van 1939 terugtrad, ontstond een pikant meningsverschil met de grote baas. Beyen vond dat hij zelf nu het meest geschikt was om het voorzitterschap ook formeel over te nemen. Hij probeerde de zogewaardeerde industrieel, die in de zelfde periode na zijn terugtreden als president van het concern in de raad van commissarissen zitting zou nemen, voor dat idee te winnen. Maar Anton, die sowieso als gedelgeerd commissaris een spilfunctie in de onderneming zou behouden, schreef hem, “na over een en ander nog eens rijpelijk [te hebben] nagedacht”, dat hijzelf met zijn “grote ervaring” en “met het oog op het groote vertrouwen, dat de aandeelhouders tot nu toe in mij hebben gesteld” de aangewezen was om de voorzitter van de commissarissen te zijn, die door vel en immers “als hoogs te positie in een onderneming” wordt gezien.⁴⁷³

Beyen was niet overtuigd. “Niemand heeft het voorzitterschap van den Raad van Commissarissen tot nu toe als de hoogs te positie bij Philips beschouwd”, sputterde hij tegen. “Het groote vertrouwen, dat aandeelhouders in U gesteld hebben, verlangt, dat U zich met de dagelijksche leiding blijft bemoeien, m.a.w. dat U Gedelgeerd Commissaris wordt, niet dat U de vergadering van Commissarissen presideert.”⁴⁷⁴

Maar het was een achteroedegevecht. Antons wil was wet, en daar moest Beyen zich

III VAN CRISIS NAAR OORLOG (1927-1940)

bij neerleggen. Toch had hij een punt dat de vroegere directeur niet de macht in de raad van commissarissen aan zich moest trekken. Dat zou de nieuwe leiding van de onderneming te weinig armslag geven. Op 6 juli 1939 droeg hij, Anton Philips lof toezwaaiend, de hamer over. Beyen bleef vice-voorzitter – tot 1946, toen hij “in verband met zijn reglementair verblijf in het buitenland” op eigen verzoek van deze functie werd ontheven.⁴⁷⁵

Al was Beyens positie toen de oorlog ook Nederland bereikte, iets minder schitterend dan hij zich wellicht had voorgesteld, zijn inmiddels meer dan indrukwekkende web van nationale en internationale relaties zouden, samen met zijn plaats in de top van twee grote bedrijven met toekomst, een goede uitgangspunt zijn om alle kansen te benutten die de volgende vijf moeilijke jaren zouden bieden.

ROMANCE MET GEVOLGEN

In Beyens persoonlijke leven had zich intussen een diep ingrijpende verandering voorgedaan. Hij was in Bazel een liefdesrelatie begonnen die geheel anders verliep dan de amoureuze contacten die tot dan toe bij zijn leven hoorden en die zijn vrouw Nelly als onvermijdelijk had aanvaard. De verhouding met de toen 25-jarige Margaretha Antonia Lubinka – Gretel –, dochter van een docent aan de Handelshochschule in Wenen, was van een andere orde.

Gretel was getrouwd met de Nederlandse directeur van de bandenfabriek van Firestone bij Bazel, Robert Bult. De echtparen gingen al spoedig nadat de Beyens zich bij Bazel had gevestigd, vriendschappelijk met elkaar om en nodigden elkaar uit voor diners. En Beyen was behulpzaam bij het introduceren van Bult in het Nederlandse zakenleven.⁴⁷⁶ Beyen werd echter al snel “smoorverliefd” op de “beeldschone” Gretel. Er ontstond een hartstochtelijke relatie, die grote spanningen in huis zette Beyen bracht. Het kwam tot heftige scènes tussen de echtelieden, waarbij Nelly de jaloezie niet kon onderdrukken. Hoe explosief de situatie van tijd tot tijd was, blijkt uit het feit dat de ruzies soms in het bijzijn van de kinderen werden uitgevochten.⁴⁷⁷

Nelly's verzet had geen effect op het gedrag van haar man en ze werd steeds wanhoopiger. Haar grootste zorg was niet de huwelijksstouw, maar een mogelijke echtscheiding, hoewel van dat laatste aanvankelijk geen sprake leek te zijn.⁴⁷⁸ Dat blijkt ook uit het feit dat de affaire met Gretel Beyen er niet van weerhield een villa aan de Van Merlelaan in Heemstede te laten bouwen. Was hij toen toch nog niet zeker van zijn nieuwe liefde? Hij zou echter nooit echt in zijn nieuwe huis, dat in april 1940 gereed kwam, wonen; hoogstens logeerde hij er zo nu en dan – in zijn eigen kamer. Tegelijkertijd verdiepte de relatie met Gretel zich. In tegenstelling tot de vorige vluchtige romances was deze niet van voorbijgaande aard. Dit tot groot verdriet van Nelly, die haar leven zag instorten. Menselijk waren Beyen en zij namelijk dol op elkaar, en ook intellectueel stonden ze elkaar na. De erotische spanning ontbrak echter. Bij Gretel leek Beyen als man zijn bestemming te vinden. Er was geen weg terug. Zij zou de vrouw van zijn leven worden.⁴⁷⁹

III VAN CRISIS NAAR OORLOG (1927-1940)

Beyen met Gretel in Zürich.

7 TEN SLOTTE

THEORIEVORMING

De financiële en economische crisis die zich na de crash van 1929 over de hele wereld verspreidde, heeft bepalend invloed op Beyen en zijn loopbaan gehad. Ze maakte hem bewust van de lacunes in de nog jonge economische wetenschap en zette hem aan tot eigen theorievorming. Deze leverde voor die tijd geavanceerde ideeën op, zoals die ook bij denkers als Keynes opkwamen.

De crisis confronteerde hem verder met de onvolkomenheden in de samenleving. Hij zag de sociale ellende en de massale werkloosheid als een tekortkoming van politiek beleid en pleitte binnen de Liberale Staatspartij 'De Vrijheidsbond', waarvan hij lid was geworden, maatregelen die bewust een plaats inruimden voor een sturende overheid. Deze moest zich naar zijn mening in het economisch leven laten gelden als andere oplossingen niet voldeden. De 'onzichtbare hand' die ervoor zorgde dat economische onvolkomenheden zonder inmeniging van de staat op ontspannen wijze werden opgelost, was uitgewerkt.

Beyen liep met deze opvattingen eveneens met het belang dat hij hechtte aan voortdurende welvaartverbetering van de grote massa, voorop – ze ker in de toenmalige liberale kringen. Hij kwam tot de overtuiging dat de samenleving voor haar voortbestaan en ontwikkeling afhankelijk was van een regelmatige verhoging van het wel-

III VAN CRISIS NAAR OORLOG (1927-1940)

vaarts- en beschavingspeil van de grote massa. Daar moest actief naar gestreefd worden. Dit idee zou hem niet meer verlaten. Dit mocht echter niet gepaard gaan met onverantwoorde financiële injecties. Die konden de behoudende bankier die Beyen was, niet bekoren.

De werkelijkheid was weerbarstig, zoals bleek toen Beyen als voorzitter van het Werkfonds 1934 er niet in slaagde zijn ideeën voor de aanpak van de werkloosheid uitgevoerd te krijgen. Die ervaring zal zijn enthousiasme voor de politiek niet hebben vergroot. Beyen was in de grond van de zaak een directe probleemoplosser, met technocratische neigingen.

Hij was als bankier en als directeur van de Robaver getuige van de falende internationale aanpak van de financiële en monetaire malaise, wat een onmisbare leerschool zou blijken te zijn. Zijn vasthouden tot het bittere eind aan de gouden standaard had deels te maken met solide bancaire beleid, maar vooral met de vast overtuiging dat dit laatsteanker van internationale samenwerking en vrijhandel niet mocht verdwijnen voordat er een behoorlijk systeem voor in de plaats was gekomen. Valutastabiliteit was voor Beyen voorwaarde voor een effectieve internationale kredietverlening, die weer kon zorgen voor de ontwikkeling van handel en welvaart en “een rustige conjunctuurontwikkeling” kon bevorderen.⁴⁸⁰

Die opvatting deelde hij met Colijn en Trip, die beiden internationaal dachten en in het buitenland ook grote waardering ontmoeten. De verdedigers van de gouden standaard mochten theoretisch het gelijk aan hun zijde hebben, grote landen als de Verenigde Staten en Duitsland wilden van dit stelsel af, wilden eigenlijk voorlopig niets meer weten van welk internationaal regulerend monetair systeem dan ook. Ze wilden nationale oplossingen uitproberen, en daar was niet tegenop te boksen.

De economische omwenteling in de Verenigde Staten onder Roosevelt, de totalitaire revolutie onder Hitler in Duitsland en de eerdere vestiging van een communistisch regime in Rusland droegen ertoe bij dat de open wereld van vóór de Eerste Wereldoorlog in de jaren dertig stevig op slot ging. Grote landen en wereldrijken namen hun toevlucht tot autarkische economische oplossingen, daarbij kleinere, op internationale handel gerichte landen, zoals Nederland, in verwarring achterlatend. De mislukte Economische en Financiële Wereldconferentie van Londen, die in 1933 voor een ommekeer had moeten zorgen, bezegelde de nederlaag van de ‘internationalisten’ en was voor Beyen niet alleen een diepe teleurstelling, maar vooral een voorbeeld hoe het niet moest.

De door Beyen toegejuichte politiek van de regering in Den Haag om ook daarna koste wat het kost de gouden standaard te blijven omarmen, kon echter slechts met een behoudend binnenlands economisch beleid worden uitgevoerd, en is daarom wel gekarakteriseerd als “een poging om het fatsoen, de moraliteit te laten zegeviere op de economische noodzaak”.⁴⁸¹ Toch was de drijfveer, zeker ook bij Beyen, niet zo bekrompen als het misschien leek. Hij had ten diepste de overtuiging, het ‘gelooft’ zo men wil, dat alleen door internationale ordening – of wat daarvan nog over was – de on-

III VAN CRISIS NAAR OORLOG (1927-1940)

De villa die Beyen eind jaren dertig liet bouwen in Heemstede.

gekend diepe economische crisis overwonnen zou kunnen worden.

Het was een standpunt dat recht deed aan zijn fantasierijke geest. Dat de ze opvatting in de grond zo gek nog niet was, zou de totstandkoming van het Internationale Monetair Fonds en de Wereldbank in 1944 in Bretton Woods aantonen. Maar omdat de meerderheid van de toonaangevende landen er midden jaren dertig anders over dacht, voerde Beyen samen met Colijn en Trip een bij voorbaat verloren strijd. Dat kan hem worden aangerekend als beoordelingsfout. Daarom is het, ondanks de nobele en steekhoudende intenties, niet zo vreemd dat Beyen later niet graag herinnerd wilde worden aan zijn ijveren voor de gouden standaard. In de plannen die hij tijdens de Tweede Wereldoorlog ontwierp voor naoorlogs financieel en economisch beleid, zou hij afstand nemen van de gouden standaard. Na de oorlog karakteriseerde hij het ijveren van het Goudblok als energieverpillering waaraan hij terloops en afstandelijk toevoegde dat hij zelf langere tijd had gedacht dat de aanhangers van de gouden standaard op juiste wijze handelden⁴⁸² – terwijl hij zelf een van de ferventste was! In zijn memoires *Het spel en de knikkers* (1968) zou hij zijn rol als voorvechter van de gouden standaard geheel negeren.

KANSEN

De crisis gaf Beyen kansen die hij anders wellicht nooit had gekregen. Met zijn leermeesters en wegbereiders in sleutelposities kon hij al spoedig het milieu van de han-

III VAN CRISIS NAAR OORLOG (1927-1940)

delsbankdirectie ontstijgen en kreeg hij de kans zich internatiomaal te manifesteren. Vooral Trip opende vele deuren en hij was bij nagenoeg al Beyens internationale benoemingen betrokken, zoals die bij de Bank voor Internationale Betalingen (BIS) in Bazel. Ook als adviseur bij veranderingen in Beyens loopbaan was de oude mentor, die Beyen bewonderde omdat deze vaak alles zo “gemakkelijk” deed⁴⁸³, van grote waarde.

Beyens carrière verliep in deze rumoerige tijden als vanzelfsprekend: hij werd vrijwel steeds gevraagd voor prestigieuze functies en ontplooiëde zich schijnbaar vanzelf tot internationaal monetair en financieel expert. Geen wonder dat Trip Beyen als zijn opvolger zag als president van De Nederlandsche Bank. Trip speelde in de zomer van 1938 met de gedachte Beyen te laten proefdraaien aan het hoofd van de Javasche Bank, en hem dan na een paar jaar de leiding van de Nederlandse centrale bank over te dragen.⁴⁸⁴ Het zou niet zo gaan. Beyen was toen te sterk aan Bazel verbonden: hij had net een mooie positie als president van de BIS met interessante contacten, verdiende veel geld, voerde een hoge staat, en was hevig verliefd. Dat het in Bazel, zoals Trip dat uitdrukte, “de dood in den pot” was⁴⁸⁵, deerde hem toen kennelijk even minder. En misschien was hij te veel Europeaan om zich in ‘Indië’ te vestigen.

Op elke nieuwe post waar hij terecht kwam, ontwikkelde Beyen een vast patroon van activiteiten: hij ging direct vol overgave aan de slag en kwambinnen korte tijd met overrompelende plannen voor de oplossing van de problemen waarmee hij te maken had gekregen. Die voors tellen sneden in het algemeen hout, maar werden niet altijd op waarde geschat (zoals bij het Stillhalte-overleg over de regeling van de Duitse schulden), kregen niet de kans uitgevoerd te worden (Werkfonds 1934) of werden slechts gedeeltelijk in de praktijk gebracht (BIS). Als zijn ideeën niet bleken aan te slaan, als de werkzaamheden routine waren geworden, of als de functie aan glans verloor, had Beyen de neiging af te haken en een andere uitdaging te zoeken, of in elk geval zich klagend af te vragen wat voor nut hij op die bewuste plek eigenlijk nog had.

Constant in de periode van dit hoofdstuk is Beyens grote aandacht voor Duitsland geweest, waar hij vaak en graag kwam en op hoog niveau relaties onderhield. Hij had overduidelijk meer affiniteit met dit land dan met de Verenigde Staten, waar hij door de BIS weliswaar nauwe en ook hartelijke banden met bankiers van formaat had aangeknoopt, maar waar hij in de jaren dertig – in tegenstelling tot collega’s, onder wie Van Hengel, en andere leden van de toenmalige zakelijke elite – nooit heen reisde.

De opkomst van de nazi’s nam hij van nabij waar, zonder dat dit aanvankelijk zijn houding tegenover Duitsland wezenlijk veranderde. Hij was gefascineerd door de economische koers die het nieuwe bewind insloeg, zonder hier een voorbeeld aan te willen nemen. Wel stond voor hem – net als voor Keynes – vast dat de herstelbetalingen die Duitsland na de Eerste Wereldoorlog waren opgelegd een bron van onheil waren, een opvatting die hij later ook in de Tweede Wereldoorlog zou verdedigen in discussies over het straffen van Duitsland. Mogelijk waren de nauwe banden die Beyen met Duitsland en met gewaardeerde aan het nationaal-socialistische regime verbonden Duitsers, zoals Schacht, onderhield, er de oorzaak van dat hij de ware aard van het na-

III VAN CRISIS NAAR OORLOG (1927-1940)

zi-bewind pas laat ten volle leek te doorgronden. Zijn ongelukkig handelen als president van de BIS in de kwestie van het Tsjechoslowaakse goud zou daarop kunnen wijzen. Het kan ook zijn dat Beyen eind jaren dertig sympathiseerde met de aanhangers van 'appeasement', zoals de hem welbeken de Fen ten er van Vlissingen en zijn latere superieur bij Unilever Rij kens deden. Duidel ijk is dat het bij hem in die tijd niet opkwam afstand te nemen van nazi-Duitsland.

INVLOEDRIJK NETWERK

Beyens internationale optreden deed zijn web aan relaties waarme e hij de jaren dertig in ging expanderen. Aan het eind van die periode stond hij in nauw contact met alle centrale bankiers en financiële deskundigen van belang in Europa en de Verenigde Staten. Zo on derh ield hij met Hjalmar Schacht, lange tijd president van de Reichsbank, banden die het normale zakelijke verkeer overschreden. Zijn verhouding met Montagu Norman, go uverneur van de Bank of England, was zo hecht dat Lady Norman hem vroeg om een karakterschets voor een biografie van haar man.⁴⁸⁶ En in zijn BIS-gelederen bevond zich de Zweedse fin a n c i eel - econ om i s ch expert Per Jacobsson, die een grote carrière tegemoet zou gaan. Beyen was in de ja ren dertig een van de we n i g e Nederlandse internationalisten van naam.

In Nederland was Beyen intussen iemand geworden om wie men niet heen kon als ingrijpen de financiële en econom is chevraagstukken aan de orde waren. Of het nu ging om de instelling van een indu s tri ebank of het Werkfonds, een actie tegen devaluatie van de gulden of een discussie over een nieuw wereldgeldstelsel, Beyen werd gevraagd. Zijn drang de conjunctuur te doorgronden bracht hem in aanraking met alle professoren en deskundigen in het land die er op dit gebied toe deden. Samen met zijn (internationale) bancaire werk maakte dit hem interessant voor het vaderlandse bedrijfsleven, waarvan zijn commissariaten een bewijs waren. En ten slotte drong zijn brilte door tot het hof, waar hij de vriendschap van het prinselijk paar verwierf.

Het is niet te veel gezegd dat de contacten van Beyen samen het wel en wee van het land bepaalden. Toppolitici als Colijn en De Geer waren hem welgezind, president Trip van de centrale bank, was zijn grootste weg berei der, met hoge ambten a ren als Hirschfeld en Ries stond hij op vriendschappelijke voet, invloedrijke Kamerleden als Wibaut en Van den Tempel, Drees, Welter en Knottenbelt werkten met hem samen en hechtten aan zijn oordeel, toonaangevende wetenschappers als Frijda, C.A. en G.M. Verrijn Stuart, Goudriaan en Koopmans stonden hem bij en von den het de moei te wa ar dmet hem te deb a t t e n⁴⁸⁷, machtige en innoverende indu s tri ël en als Fent en er van Vlissingen, An ton Philips en Paul Rij kens achtten hem hoog en bankiers als Van Aalst, Crena de Ion gh, Van Hen gel en Van der Ma nde le waren directe collega's. Ook in zijn Bazelse tijd bleef men elkaar regelmatig zien. Deze contacten lijken in een duidelijk schema te passen: ze vormden het establishment van die dagen.

En i gszins afwijkend lijkt de vri en d s c h a p die Beyen koe s t e r d e voor iemand als de sociaal inge s t e l d e dom i n e e Eijkman – al had de ze vaak de zel f d e invl oedrijke rel a t i e s –

III VAN CRISIS NAAR OORLOG (1927-1940)

opvallend is zeker de bewogenheid die Beyen aan de dag legde voor het maatschappelijk leed in het algemeen en dat van individuele noodgevallen in het bijzonder. Zijn aandacht voor sociale kwesties was gemeend. Ze kwam voort uit de diepe indruk die de vermorzelende werkloosheid in de jaren dertig op hem had gemaakt, uit het besef hoe de zedenvervalsing en de economische vooruitgang had ontworcht. Zijn ervaring als commissaris bij Philips kort na een periode waarin tot groot verdriet van Anton Philips gedwongen massale ontslagen onvermijdelijk waren geweest⁴⁸⁸, moet hem hier hebben beïnvloed.

Beyens bemoeienis met joodse vluchtelingen kwam zowel uit het hart als uit ervaringen die hem door joodse collega-bankiers waren verteld. Zijn formele houding tegenover nazi-Duitsland verhinderde niet dat hij zich persoonlijk sterk maakte voor in het nauw geraakte joden en kanalen aanboorde voor hulp.

Via zijn 'netwerk' kwam Beyen in aanraking met de opkomende Europese eenwordingsgedachte. Maar in tegenstelling tot Trip, Fentener van Vlissingen, Anton Philips en Crenade Iongh, die in het interbellum deel uitmaakten van de raad van toezicht van de Nederlandse Pan-Europese Vereniging⁴⁸⁹ (Trip was bovendien betrokken bij het werk van de Studiecommissie voor de Europese Unie van de Volkenbond⁴⁹⁰), was Beyen in die tijd niet te betrappen op enig enthousiasme in die richting. Het idee was hem toen waarschijnlijk te verheven.

Vermoeelijk had hij al snel in de gaten dat het gepraat over Europese eenwording in die tijd tot niets leidde – daar had de praktische Beyen een goede neus voor.⁴⁹¹ Bij Beyen stonden vrijhandel en brede internationale economische en financiële samenwerking voorop. Zijn functies bij Philips en de Robaver hadden daaraan zeker bijgedragen, al kreeg die open blik naar de wereld een knauw door het internationale onvermogen de crisis gezamenlijk aan te pakken. Hij was wel betrokken bij praktische aanzetten tot Europees handelen: Beyens lidmaatschap in 1932 van een commissie voor economische samenwerking met België, en zijn rol in het Leopold/Wilhelmina-initiatief uit 1939, waar tot zijn teleurstelling een plan voor economische aansluiting van kleine Europese landen op een laag pitje werd gezet.

Bovendien was Beyens presidentschap van de BIS in feite een pan-Europese functie. De bank was een van de weinige organisaties waar Europese landen (weliswaar met de Verenigde Staten en Japan), al was het dan op het niveau van 'centrale bankiers' en niet op dat van regeringen, regelmatig overleg voerden. Het was in zijn soort een geheel nieuwe instelling: de eerste voor internationaal financieel overleg.

Voor Beyen was het Europees perspectief vermoedelijk zo vanzelfsprekend geworden, dat hij zich om dat uit te dragen niet hoefde aan te sluiten bij een idealistische pressiegroep. Beyen behoorde tot de, weliswaar kleine, Europese culturele elite, die het continuïteit bereidsde onderhandelde tijd nam om meningen uit te wisselen over ideeën die direct te maken hadden met de dagelijkse beslommeringen, maar ook over muziek, literatuur en schone kunsten.

Deze selecte groep sprak haar talen en voelde zich in elke belangrijke Europese stad

III VAN CRISIS NAAR OORLOG (1927-1940)

Het gezin Beyen in Zwitserland met Nelly, Has, Frie, Pim, Beyen en een logé.

thuis. Men beleefde genoeg aan de Europese cultuur en aan elkaar, een verschijnsel dat met het sindsdien haastiger en functioneel geworden van de contacten verloren is gegaan.

RAKE KARAKTERSCHETS

Hoe de buitenwereld Beyen in die dagen zag, komt naar voren in een openhartige kenschets van hem als mens en als manager in de dagboeken van Per Jacobsson. Deze ‘chef-econoom’ van de BIS, die hem van nabij kon observeren, karakteriseerde Beyen begin 1939 scherp als “intelligent”, “vain” en “lazy”.⁴⁹²

Zijn intelligentie bleek onder andere uit het feit dat hij een snelle denker was en “good as an observer”, die een situatie juist kon inschatten. Verder werd Beyen in dit verband neergezet als “humorous”, als iemand met “a strong sense of fun” en als een “excellent psychologist”, al zou hij dit tonen op een “rather méchant way”. De kwalificatie ijdel ging bij Jacobsson vergezeld van de opmerking dat het presidentschap van de BIS “went to his head”. En bij Beyens luiheid werd aangetekend: “loves a good life – comfortable – knows how to get the good things – perhaps [...] shortsighted”. Als mogelijke verklaring voerde Jacobsson hier aan dat Beyen “has never had any real obstacle to surmount”. De luiheid zou hem verhinderen “doing some real work of his own”. “He has ideas but he lacks the thinking force to work them out; will he ever create anything?” En een van Beyens grootste fouten was volgens Jacobsson “the way he spoke

III VAN CRISIS NAAR OORLOG (1927-1940)

about people – carelessly and of course often penetratingly”.⁴⁹³

Het is een rake beschrijving, maar te somber. Beyen was zeker een intelligente, humoristische, ijdele en wellicht van tijd tot tijd een luie man, die met bijtende spot luid over anderen en vooral ten koste van anderen sprak. En dat kon personen treffen die nauw met hem samenwerkten, vooral degenen die hem weinig interesseerden. Die laatste eigenschap zou hem tijdens zijn loopbaan veel vijanden bezorgen. Maar Beyen was vooral, zoals Jacobsson als nauwe medewerker natuurlijk niet was ontgaan, een man met ideeën. Juist die ideeën waren Beyens kracht. Het waren soms zelfs ideeën die hun tijd ver vooruit waren.

Deze getalenteerde man, wie alles leek te lukken waar hij zich voor inzette, had aan het eind van de jaren dertig zijn eers te tegenslagen ondervonden en zijn eers te mislukkingen beleefd. Het waren zware tijden, waar Beyen niet zonder butsen uit te voorschijn kwam. Over de meeste tegenvallers was heen te stappen. Ze beschadigden hem niet echt. Dat gold bij voorbeeld het opgeven van zijn boek over economie en conjunctuur, zijn weinig effectieve optreden in de Stillhalte-besprekingen, het uiteindelijk verloren debat over de gouden standaard, zijn falen als voorzitter van het Werkfonds, het financiële debat van de affaire-Mannheimer en zijn op Anton Philips stukgelopen poging voorzitter van de raad van commissarissen van Philips te worden. Maar de kwestie van het Tsjechoslowaakse goud was van een andere orde. Ze tastte Beyens internationale reputatie aan en bezorgde hem een trauma. Toch bleef rondom zijn persoon het gevoel overheersen dat hij zijn top nog niet had bereikt. Hij bleef in de ogen van velen veelbelovend, “briljant” (Paul Rijkens) zelfs.⁴⁹⁴

Na ruim vier jaar Bazel en BIS en in een periode van steeds onwerkbaarder wordende internationale verhoudingen zocht Beyen een nieuwe positie waar hij kon schitteren. Het werd, terwijl de oorlog inmiddels was uitgebroken, opnieuw het bedrijfslieven. Zoals de crisis zijn carrière in de jaren dertig had bevorderd, zou de oorlog nu een gunstige voedingsbodem zijn voor verdere ontplooiing. Dat zou zeker gelden voor Beyens ideeënvorming. Keynes besloot midden jaren dertig zijn ‘General Theory’ met de opmerking dat het niet de gevestigde belangen zijn die “dangerous for good or evil” zijn, maar “ideas”.⁴⁹⁵ Beyen zou later in soortgelijke zin betogen dat de werkelijkheid “medebepaald, ja zelfs veelal beslissendbepaald [wordt] door de ideeën en dromen der mensen die met [...] feitelijkheden worden geconfronteerd”.⁴⁹⁶ Dat proces zou nu wat hemzelf betreft in een hogere versnelling raken en hij zou zich hier krachtig doen gelden.